

7. УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА ОХОРОНОЮ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

7.1. СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ НАВКОЛИШНІМ ПРИРОДНИМ СЕРЕДОВИЩЕМ

Існує кілька умов, за яких такий інструмент екологічного менеджменту, як міжнародний стандарт ISO 14000, буде застосовним і ефективним у державі: має існувати нормативне забезпечення екологічно безпечної діяльності підприємств; примусове впровадження екологічних нормативних вимог має передбачати реальну загрозу покарання порушників; нормативні вимоги повинні дозволяти певну гнучкість щодо досягнення встановлених обмежень; керівництво підприємствами має з розумінням ставитись до вимог екологічного регулювання і бути здатним трансформувати їх у дійові природоохоронні заходи; споживачі повинні бути зацікавленими у вирішенні екологічних проблем і готовими винагороджувати екологічно безпечну діяльність підприємств; необхідно мати добре розвинуту державну адміністративну систему, яка б забезпечувала аудитування, реєстрування, маркування, сертифікацію та нагляд в рамках програми.

До головних принципів, якими повинен керуватися управлінський персонал, що впроваджує чи вдосконалює систему управління навколишнім середовищем (СУНС) згідно вимог стандартів серії ISO 14000, належать такі:

- визнання того, що управління довкіллям є одним з найвищих пріоритетів;
- встановлення і підтримання зв'язків з внутрішніми та зовнішніми зацікавленими сторонами;
- ідентифікація відповідних законодавчих вимог і екологічних аспектів, пов'язаних із діяльністю організації, її продукцією чи послугами;
- підвищення зобов'язань керівництва та працівників щодо охорони довкілля з чітким визначенням підпорядкованості та відповідальності;
- сприяння плануванню природоохоронних заходів на всіх стадіях життєвого циклу продукції чи процесу;
- встановлення шляхів досягнення цілей щодо раціонального рівня використання виробничого потенціалу;
- забезпечення процесу досягнення встановленого рівня використання виробничого потенціалу належними та достатніми ресурсами, включаючи підготовку персоналу;
- оцінювання відповідності екологічних характеристик функціонування організації її екологічній політиці, цілям та завданням і пошук шляхів їх поліпшення;
- впровадження процесу управління для здійснення аудиту та аналізу СУНС, а також для встановлення можливостей удосконалення системи та поліпшення пов'язаних з цим екологічних характеристик функціонування;
- заохочення підрядників і постачальників до створення СУНС.

Організації можуть розглянути такі напрями застосування стандартів на систему управління навколишнім середовищем:

- ✓ ISO 14001 – з метою підготовки до сертифікації/реєстрації СУНС третьою стороною чи з метою самодекларації системи;
- ✓ ISO 14004 чи його окремих частин – з метою розроблення та/чи вдосконалення СУНС;
- ✓ ISO 14004 – як керівного документа чи стандарту ISO 14001 – для встановлення вимог, що визнаються другою стороною, наприклад, у контрактних ситуаціях або в інших ділових відносинах;

✓ серії ISO 14000 – в рамках комплексу документів у сфері довкілля.

Вибір залежатиме від таких чинників, як політика організації; рівень професійного досвіду організації, у т. ч. наявність розвинутої системи загального управління, що може спростити впровадження СУНС; можливі вигоди і перешкоди, спричинені впливом таких чинників, як ринковий стан, репутація та зовнішні зв'язки організації; масштаби діяльності організації.

Існують деякі сумніви щодо перспектив впровадження ISO 14000 в країнах, що розвиваються, де екологічне регулювання є скоріше спорадичним, ніж системним, примусове впровадження досить слабе, управління промисловою діяльністю часто є незадовільним, місцеві ринки не пред'являють високих вимог до екологічних показників діяльності підприємства та його продукції, а місцеві можливості щодо забезпечення функціонування системи екоменеджменту не є адекватними.

Згідно з ISO 14001 компанія (підприємство) має прийняти і опублікувати свою екологічну політику, провести первинний екологічний огляд, розробити екологічну програму, розробити і впровадити систему екоменеджменту, систематично проводити екологічний аудит (кожні 3 роки або частіше), зробити публічну екологічну заяву з детальним викладенням у ній всіх впливів підприємства на довкілля, провести незалежну перевірку заяви силами акредитованих на рівні держави експертів, одержати свідоцтво про державну реєстрацію системи, зробити заяву до громадськості про свою участь у цій системі. З боку держави має бути створено систему акредитації експертів та нагляду з їх боку за функціонуванням системи екоменеджменту і аудиту, а також компетентних органів, що реєструють підприємства (виробничі ділянки). До складу цих органів мають входити незалежні і нейтральні фахівці.

Різні організації проявляють все більшу зацікавленість у досягненні та демонстрації належних екологічних характеристик за допомогою контролю за впливом своєї діяльності, продукції чи послуг на довкілля, враховуючи свою екологічну політику та цілі. Вони поступають так в умовах зростаючої суворості законів, удосконалення економічної політики та різноманітних заходів, спрямованих на охорону довкілля, а також в умовах загального зростання інтересу різних суспільних груп до проблем довкілля в межах загальної проблеми забезпечення сталого розвитку.

Багато організацій провели екологічні “перевірки” або “аудити”, щоб оцінити свої екологічні характеристики. Однак самі по собі такі перевірки або аудити не можуть бути достатніми для того, щоб організації були впевнені як в тому, що їхні екологічні характеристики відповідають законодавчим вимогам, так і в тому, що вони продовжуватимуть їм відповідати. Для забезпечення ефективності зусиль вони повинні здійснюватися в межах структурованої системи управління навколишнім середовищем і бути інтегрованими в загальну діяльність з управління.

Використання стандартів, дія яких поширюється на управління довкіллям, має на меті озброїти організації елементами ефективної СУНС, які б могли скласти єдине ціле із загальною системою управління. Це допоможе організаціям досягти як екологічних, так і економічних цілей. Стандарти серії ISO 14000 не передбачають створення нетарифних торгових бар'єрів і розширення чи зміну правових зобов'язань організацій. Вони установлюють вимоги до СУНС і можуть використовуватись в організаціях всіх типів і масштабів діяльності з урахуванням географічних, культурних та соціальних відмінностей.

Узагальнену модель СУНС, зображено на рис. 7.1.

Успіх функціонування цієї системи залежить від усіх ієрархічних і функціональних рівнів організації, особливо від вищого її керівництва. Система такого роду дає можливість організації встановити засади і методики визначення екологічної політики та цілей, досягнення відповідності їм і надання доказів такої

відповідності іншим зацікавленим сторонам і оцінити ефективність відповідних процедур. Основною метою використання цих стандартів є забезпечення охорони довкілля і запобігання його забрудненню, узгоджені з соціально-економічними потребами.

Є суттєва різниця між цими стандартами, вимоги яких можуть бути використані під час сертифікації/реєстрації і/або самодекларації СУНС, і не призначеним для цілей сертифікації стандартом ISO 14004, що є настановчим документом, метою застосування якого є надання організації загальної методичної підтримки у впровадженні чи вдосконаленні СУНС. Управління довкіллям охоплює весь комплекс проблем, включаючи і ті, що пов'язані із загальною стратегією організації та конкурентоспроможністю. Організація може використовувати докази успішного впровадження цих стандартів для того, щоб переконати зацікавлені сторони в існуванні належної СУНС.

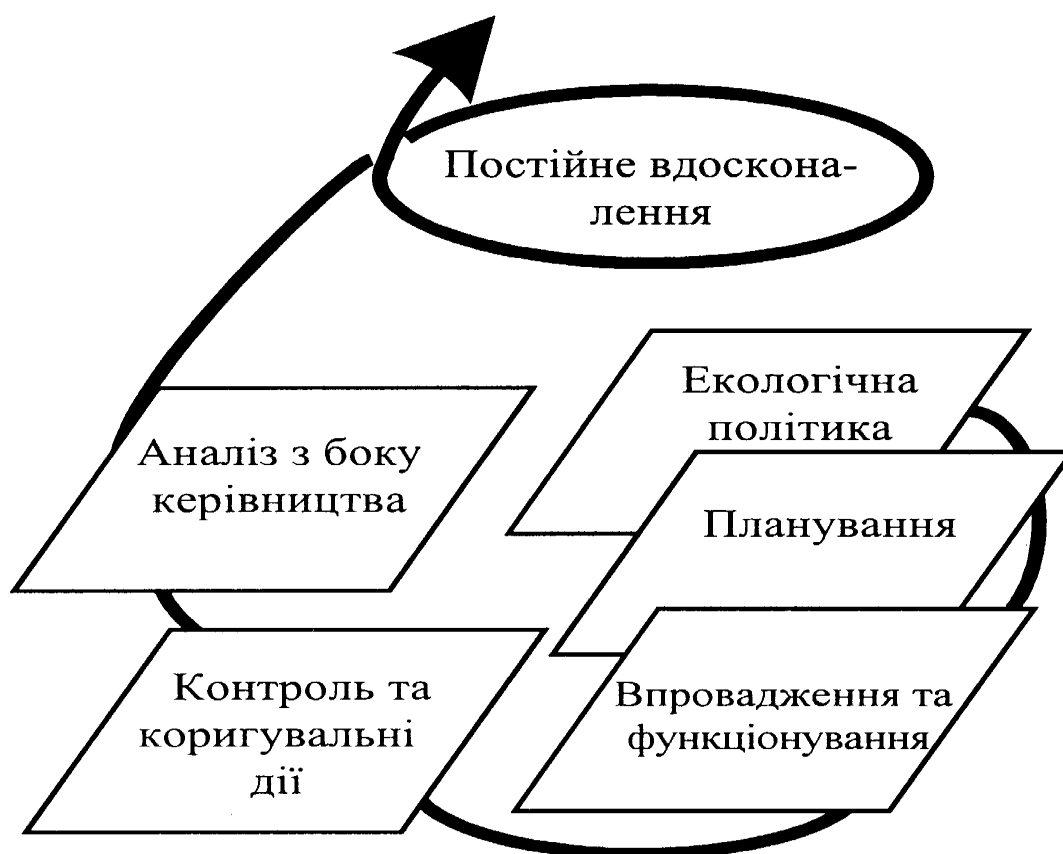

Рис. 7.1. Модель системи управління навколишнім середовищем

Стандарт ISO 14001 містить тільки ті вимоги для цілей сертифікації/ реєстрації і/або самодекларації, які можуть бути об'єктивно перевірені. Ті організації, яким необхідні більш загальні настанови з широкого спектру проблем, пов'язаних з СУНС, повинні звернутись до стандарту ISO 14004. Слід зауважити, що стандарт ISO 14001 не встановлює конкретних вимог до екологічних характеристик, окрім обов'язку дотримуватись чинного законодавства і нормативних актів, а також обов'язку щодо постійного вдосконалення. Так що дві організації, які здійснюють подібну діяльність, але мають різні екологічні характеристики, можуть обидві відповідати його вимогам.

Систематичне запозичення і впровадження сукупності методів управління довкіллям може дати оптимальні результати для всіх зацікавлених сторін. Однак використання цих стандартів само по собі не гарантує оптимальних результатів

щодо охорони довкілля. Щоб досягти екологічних цілей, СУНС повинна заохочувати організації до впровадження найкращих з існуючих технологій там, де це можливо і економічно доцільно. Слід додати, що економічна ефективність таких технологій повинна враховуватись у повній мірі.

Стандарт серії ISO 14000 не стосуються і не містять вимог щодо аспектів охорони здоров'я, управління безпекою. Однак вони не мають на меті відраджувати будь-яку організацію від інтеграції таких елементів управління в загальну систему. Тому процес сертифікації/реєстрації відповідно до вимог цих стандартів стосується тільки СУНС. Стандарти серії ISO 14000 містять ті самі загальні принципи системи управління, що і стандарти серії ISO 9000 на систему якості. Отже, організації можуть застосовувати чинну систему управління, яка відповідає чи не суперечить стандартам серії ISO 9000, як базу для своєї СУНС.

Однак слід розуміти, що застосування елементів системи управління може відрізнитись через різні цілі і різні кола зацікавлених сторін. У той час, як системи якості мають справу, в першу чергу, з потребами споживачів, системи управління довкіллям мають справу з потребами широкого кола зацікавлених сторін та із зростаючою зацікавленістю суспільства в охороні та поліпшенні стану довкілля. Немає потреби у створенні особливих умов для забезпечення функціонування СУНС незалежно від загальної системи управління. У деяких випадках можливо досягти виконання вимог стандартів за допомогою адаптації існуючих елементів системи управління.

Під *постійним вдосконаленням* мається на увазі процес розвитку СУНС з метою поліпшення всіх екологічних характеристик згідно з екологічною політикою організації. Немає потреби, щоб процес відбувався в усіх сферах діяльності одночасно. Сама *система управління навколишнім середовищем* – частина загальної системи управління, яка включає організаційну структуру, діяльність з планування, обов'язки, відповідальність, досвід, методи, методика, процеси і ресурси для формування, здійснення, аналізу та актуалізації екологічної політики.

Зацікавленою стороною може бути окрема юридична чи фізична особа, або група, яких стосуються або на які впливають екологічні характеристики організації (компанії, корпорації, фірми, підприємства, органу влади чи іншої установи, їх підрозділи чи їх об'єднання, з правами юридичної особи чи без них, громадські чи приватні, або з іншими формами власності, які виконують самостійні функції і мають адміністрацію). В організаціях, що включають кілька функціональних підрозділів, окремий функціональний підрозділ також може бути визначений як організація.

Загальні настанови щодо застосування елементів системи викладені у стандарті ISO 14001. Передбачається, що результатом впровадження СУНС, регламентованої в стандарті, буде поліпшення екологічних характеристик. Вимоги стандарту ґрунтуються на концепції, що організація буде періодично аналізувати і оцінювати свою систему управління навколишнім середовищем з метою виявлення можливостей удосконалення та їх реалізації. Метою вдосконалення СУНС є додаткове поліпшення екологічних характеристик.

СУНС призначена для забезпечення структурованого процесу постійного вдосконалення, обґрунтований рівень якого встановлюється організацією, виходячи з економічних та інших умов. Хоча певного поліпшення екологічних характеристик можна очікувати від застосування методу поступового та систематичного наближення, слід розуміти, що тільки СУНС є інструментом, який дає можливість організації досягти встановленого нею рівня екологічних характеристик і систематично контролювати його. Однак розроблення та впровадження СУНС не призведуть самі по собі до негайного зменшення несприятливого впливу на довкілля.

Організація має можливість вільно і гнучко визначати ті сфери своєї діяльності, де доцільно здійснювати впровадження стандартів, а саме: або стосовно всієї організації, чи конкретного функціонального підрозділу, чи конкретного виду діяльності. Якщо стандарти впроваджено в конкретному функціональному підрозділі або стосовно конкретного виду діяльності, то розроблені політика та методики також можуть бути використані для виконання вимог цих стандартів іншими підрозділами організації за умови, що ці вимоги застосовуються до конкретного функціонального підрозділу чи виду діяльності.

Рівень деталізації та складності СУНС, обсяг необхідної документації та ресурсів, повинні залежати від масштабу та характеру діяльності організації. Це особливо стосується малих і середніх підприємств. Об'єднання екологічних проблем з цілями загальної системи управління може бути корисним для ефективного впровадження СУНС, а також для чіткого розподілу її функцій. Стандарти серії ISO14000 включають вимоги до СУНС, що ґрунтуються на динамічному циклічному процесі: “план, впровадження, контроль і аналіз”.

СУНС створює для організації можливість: розробити прийнятну екологічну політику; визначити екологічні аспекти, що впливають з минулої, теперішньої або запланованої діяльності, продукції чи послуг організації; установити відповідні до її діяльності законодавчі та нормативні вимоги; установити пріоритети та визначити прийнятні екологічні цілі і завдання; розробити структуру і програму реалізації політики, досягнення цілей і завдань; поліпшити планування, управління, моніторинг, коригувальні дії, здійснення аудиту і аналізу, щоб забезпечити ефективність екологічної політики та СУНС; адаптуватись до умов, що змінюються.

Документ з екологічної політики є загальною настановою щодо впровадження і удосконалення в організації СУНС для того, щоб організація могла зберігати і, за можливості, поліпшувати свої екологічні характеристики. Тому ця політика повинна відображати зобов'язання вищого керівництва щодо дотримання відповідних законів та постійного вдосконалення. Політика створює основу для визначення організацією своїх цілей і завдань. Тому вона повинна бути достатньо чіткою, щоб її могли зрозуміти внутрішні і зовнішні зацікавлені сторони, а також періодично аналізуватись і переглядатись для забезпечення її відповідності умовам та даним, які змінюються. Сфера застосування політики повинна бути чітко визначена.

Вище керівництво повинно визначити і документально оформити екологічну політику організації в контексті екологічної політики будь-якої корпоративної організації, частиною якої вона є або функціонує за її підтримкою, якщо така організація існує. Вище керівництво може складатись з особи чи групи осіб, наділених головними адміністративними функціями в організації.

У стандартах встановлюється вимога до впровадження в організації процесу для визначення суттєвих екологічних аспектів, яким повинен бути наданий пріоритет у СУНС. Цей процес повинен враховувати матеріальні витрати та період часу на проведення аналізу і отримання достовірних даних. Інформація, яка вже нагромаджена для регулювання чи інших цілей, може бути використана в цьому процесі. Організація повинна також враховувати ступінь свого реального контролю за екологічними аспектами, що розглядаються. Організації слід визначити, що являють собою її екологічні аспекти, враховуючи входи та виходи, пов'язані з її теперішньою та відповідною минулою діяльністю, продукцією та/чи послугами.

Організація, яка не має СУНС, повинна спочатку встановити своє реальне становище стосовно впливу на довкілля за допомогою відповідної перевірки та аналізу. Мета аналізу повинна полягати в тому, щоб розглянути всі екологічні аспекти організації і визначити основи для створення СУНС. Організації, в яких функціонує СУНС, не мають потреби проводити такий аналіз.

Аналіз повинен охоплювати чотири головні сфери: вимоги законодавчих та нормативних актів; визначення суттєвих екологічних аспектів; вивчення всіх існуючих методів та методик з управління довкіллям; оцінювання за принципом зворотного зв'язку результатів розслідування минулих аварійних ситуацій. У всіх випадках слід старанно розглянути нормальні режими роботи організації та режими з відхиленням від норми, а також потенційно можливі аварійні ситуації. Придатний підхід до проведення перевірки може включати застосування переліків контрольних питань, опитування, безпосередній контроль і вимірювання, розгляд результатів минулих аудиторських та інших перевірок. Вибір конкретних засобів залежить від характеру діяльності, яка розглядається.

У процесі визначення суттєвих екологічних аспектів, пов'язаних з діяльністю функціональних підрозділів, може розглядатися, якщо це відповідає характеру діяльності, таке: викиди в повітря; скиди у воду; управління відходами; контамінація ґрунту; використання сировини, матеріалів і природних ресурсів; інші місцеві проблеми стану довкілля та біоценозів. Під час визначення суттєвих екологічних аспектів повинні бути враховані нормальний режим роботи, режими запуску і зупинки, а також можливі значні впливи, пов'язані з достатньо передбачуваними і непередбачуваними ситуаціями.

Цей процес передбачає визначення суттєвих екологічних аспектів, пов'язаних з діяльністю, продукцією чи послугами, і не передбачає їх детального оцінювання за стадіями життєвого циклу. Організація не мусить оцінювати кожний вхідний виріб, компонент, сировину чи матеріал. Вона може вибрати види діяльності, продукції чи послуг для визначення тих аспектів, які, ймовірно, мають значний вплив. Ступінь контролю за екологічними аспектами продукції залежить від особливостей кон'юнктури ринку, на якому діє організація. Підрядник або постачальник може мати порівняно малий ступінь контролю, в той час, як організація, відповідальна за проектування виробів, може суттєво змінювати екологічні аспекти, наприклад, змінюючи окремі вхідні матеріали. Якщо організація може мати обмежений контроль за використанням і розміщенням своєї продукції, то вона повинна передбачити та запропонувати, якщо це доцільно, механізми належного управління та контролю. Стандарти не передбачають зміни чи розширення правових зобов'язань організації.

Прикладами інших документів, вимоги яких може зобов'язатись виконувати організація, є: промислові кодекси, галузеві правила та норми, інші кодекси практичної діяльності; угоди та/або домовленості з органами державної і місцевої влади; настанови, що не є обов'язковими регламентами.

Цілі повинні бути конкретними, а завдання повинні підлягати оцінюванню, де це можливо, і враховувати запобіжні заходи, якщо це їм властиво. Під час вибору варіантів технологій організації слід обмірковувати можливість застосування найкращої з екологічної точки зору з наявних технологій, якщо це доцільно, враховуючи при цьому і вартість і прийнятність. Посилання на фінансові вимоги чи обмеження не означає, що необхідно застосовувати методології розрахунку собівартості, спеціалізовані для врахування екологічних вимог.

Розроблення та використання однієї чи кількох програм управління довкіллям є головним елементом успішного впровадження і функціонування СУНС. Програма повинна описувати, яким чином будуть досягнуті цілі та завдання організації, включаючи відповідний період часу, ресурси, а також персонал, відповідальний за реалізацію екологічної політики організації. Ця програма може бути достатньо деталізованою для того, щоб охопити конкретні елементи функціонування організації. Програма повинна включати перевірку дотримання екологічних вимог під час впровадження нових видів діяльності, продукції та/чи послуг.

Програма може включати, де це доцільно і можливо, роботи на стадіях

планування, проектування, виробництва, збуту і реалізації. Це може бути виконано як для здійснюваної, так і для нової діяльності, продукції чи послуг. Щодо продукції програма може, наприклад, охоплювати стадію розроблення, матеріали, виробничі процеси, умови передання в користування чи в повне розпорядження. Стосовно впроваджуваних нових технологічних процесів або значних їх модифікацій програма може охоплювати стадії планування, проектування, конструювання, введення в промислову експлуатацію, експлуатації та виводу з експлуатації через певний період часу, встановлений організацією.

Успішне впровадження СУНС вимагає участі всіх працівників організації, тому обов'язки в цій сфері не повинні розглядатися як такі, що обмежуються функціями, пов'язаними з суто екологічними аспектами діяльності організації. Вони можуть охоплювати також інші сфери функціонування організації, такі як управління роботами або функції персоналу, не пов'язані безпосередньо з довкіллям.

До участі у впровадженні системи повинні залучатись всі працівники, починаючи найвищих рівнів управління. Відповідно, вище керівництво повинно визначити екологічну політику організації та забезпечити впровадження СУНС. Вище керівництво повинно також призначити свого спеціального представника з установленою відповідальністю і повноваженнями для впровадження СУНС. У великих організації або в організаціях зі складною структурою можуть призначатись декілька представників. На малих або середніх підприємствах ці функції може виконувати одна особа. Вище керівництво повинно також забезпечувати надання відповідних ресурсів впровадження і підтримання функціонування СУНС. Дуже важливо, щоб основні обов'язки та відповідальність щодо СУНС були чітко визначені, задокументовані і доведені до відома відповідних посадових осіб.

Організації слід розробити і підтримувати в робочому стані методики визначення потреби в підготовці працівників. Організації необхідно також вимагати від підрядників, що діють від її імені, щоб вони були в змозі надати докази того, що їхні працівники мають необхідну підготовку. Керівництво повинно визначити рівень досвіду, компетентності і підготовки, необхідний для того, щоб гарантувати професійну придатність персоналу, особливо того, що виконує спеціалізовані функції, пов'язані з управлінням довкіллям.

Організації слід за відповідно визначеною методикою впровадити процедуру реєстрації та документування отриманих повідомлень і запитів від зацікавлених сторін та надання відповідей на них. Ця процедура може включати діалог із зацікавленими сторонами та розгляд відповідних питань, що їх цікавлять. За певних обставин відповіді на запитання зацікавлених сторін можуть містити належну інформацію про екологічні аспекти, пов'язані з діяльністю організації. Ця процедура повинна також охоплювати зв'язки з органами державної влади з питань розроблення планів на випадок аварійних ситуацій та з інших можливих питань.

Рівень деталізації документації в СУНС повинен бути достатнім, щоб описати найсуттєвіші її елементи та взаємодію між ними, а також, щоб забезпечити можливість управління більш детальною інформацією про функціонування конкретних елементів цієї системи. Ця документація може бути об'єднана з документацією на інші системи, впроваджені в організації, і вона не обов'язково мусить бути подана у формі окремих настанов. Суміжна документація може включати дані про процеси; статуси; внутрішні стандарти та встановлені схеми експлуатації та ситуаційні плани на випадок аварії.

У стандартах вказується на необхідність забезпечення розроблення і підтримання в робочому стані документації в мірі, достатній для впровадження СУНС. Однак організація повинна зосереджувати свою увагу, в першу чергу, на ефективному функціонуванні СУНС та на екологічних характеристиках, а не на створенні складної системи управління документацією.

Під час розроблення і впровадження методик з розслідування, аналізу та усунення невідповідностей організація повинна передбачити необхідність виконання таких базових процедур: встановлення причини невідповідності; встановлення та виконання необхідних коригувальних дій; впровадження або модифікацію засобів контролю, необхідних для того, щоб уникнути повторення невідповідності; документування будь-яких змін у нормативних методиках, які є результатом коригувальних дій.

Методики ідентифікації, зберігання, розповсюдження та використання інформаційних документів (протоколів, довідок, оглядів, звітів чи інших записів) повинні зосереджуватися на документах, необхідних для впровадження і функціонування СУНС, та для документування того, наскільки виконано заплановані цілі і завдання. Документи, що стосуються управління довкіллям, можуть містити належну інформацію про: застосовні закони або інші акти з питань охорони довкілля; претензії; підготовка персоналу; процеси; продукція; перевірка, калібрування та експлуатація; підрядники і постачальники; аварійні ситуації; готовність до аварійних ситуацій та реагування на них; суттєві екологічні аспекти; результати аудитів; аналіз з боку керівництва. Слід надавати належного значення забезпеченню конфіденційності ділової інформації.

Програма та методики аудиту СУНС повинні встановлювати: види діяльності та сфери, які підлягають аудиту; періодичність виконання аудиту; відповідальність, пов'язану з управлінням та виконанням аудиту; повідомлення про результати аудиту; компетентність аудиторів; порядок та правила виконання аудиту. Аудит може виконуватись власним персоналом організації та/або представниками уповноваженого органу чи залученими зі сторони особами, яких вибирає організація. У будь-якому випадку особи, які виконують аудит, повинні бути в змозі діяти неупереджено і об'єктивно.

Щоб підтримувати процес постійного вдосконалення, придатність і ефективність СУНС, керівництво організації повинно проводити перевірку, аналіз і оцінювання СУНС через установлені періоди часу. Перевірка повинна бути всебічною, однак немає потреби перевіряти всі елементи СУНС одночасно, тобто процес перевірки може тривати певний період часу.

Аналіз політики, цілей і завдань повинен проводитись на тому рівні управління, на якому вони були встановлені та повинен охоплювати: результати аудитів; ступінь виконання цілей і завдань; рівень підтримання відповідності СУНС умовам і даним, які змінюються; об'єкти, важливі для відповідних зацікавлених сторін. Зауваження, висновки і рекомендації повинні бути документовані для виконання необхідних подальших дій.

Впровадження СУНС може допомогти організації зміцнити впевненість пов'язаних з нею зацікавлених сторін у тому, що керівництво взяло на себе чіткі зобов'язання дотримуватися декларованих положень політики, цілей та завдань організації; зусилля спрямовуються перш за все на здійснення запобіжних заходів, а не на коригувальні дії; можуть бути наведені докази розумного ступеня передбачливості і дотримання законодавчих норм; до структури системи закладено механізм постійного вдосконалення.

Організація, до системи загального управління якої введено СУНС, володіє структурою для збалансування та інтегрування економічних та екологічних інтересів, що дозволяє їй досягти значних конкурентних переваг. Впровадження СУНС може забезпечити також одержання безпосередньої економічної вигоди. Її слід ідентифікувати з тим, щоб продемонструвати зацікавленим сторонам, особливо акціонерам, цінність для організації належного управління довкіллям. Функціонування системи дає можливість організації завчасно узгодити екологічні цілі і завдання з конкретними фінансовими результатами діяльності і, таким чином,

мати гарантію того, що ресурси скеровуються туди, де їх використання дає найбільшу вигоду як економічну, так і екологічну.

До потенційних вигод, пов'язаних з впровадженням ефективної СУНС, належать: створення впевненості в замовників щодо надійності зобов'язань організації стосовно управління довкіллям та надання відповідних доказів; можливість задоволення критеріїв чи вимог інвесторів та полегшення доступу на ринки капіталів; укладання договорів страхування з прийнятними внесками; поліпшення репутації організації і збільшення її частки на ринку; можливість задоволення вимог, пов'язаних із сертифікацією продукції чи послуг; удосконалення управління витратами; зменшення кількості інцидентів, які призводять до юридичної відповідальності; економія сировини, матеріалів та енергії; створення сприятливих умов для розвитку й участі у вирішенні екологічних питань; поліпшення відносин між промисловими та урядовими колами тощо.

Побудова СУНС згідно вимог стандартів серії ISO 14000 нерозривно зв'язана з міжнародними стандартами серії ISO 9000, які містять рекомендації щодо управління якістю та забезпечення якості і є комплексом стандартів з систем якості. Стандарт ISO 9000:1994 встановлює основні поняття у сфері забезпечення якості та настанов щодо вибору і застосування стандартів з систем якості.

Для забезпечення якості кожна організація повинна: досягнути належного рівня якості, підтримувати його і намагатися постійно поліпшувати якість своєї продукції згідно з установленими вимогами; поліпшувати якість методів своєї роботи з метою постійної відповідності встановленим та очікуваним вимогам споживачів та інших акціонерів; добиватися впевненості її керівного складу та інших працівників у тому, щоб відповідність вимогам до якості досягалася та підтримувалася, а якість поліпшувалася; добиватися впевненості споживачів та інших акціонерів у тому, щоб досягалася або досягатиметься відповідність вимогам до якості продукції, що постачається; добиватися впевненості в тому, що досягається відповідність вимогам до системи якості.

Кожна організація-постачальник має п'ять основних груп акціонерів, а саме: *споживачі, працівники, власники, субпостачальники та суспільство*. Акціонерами є окремі особи чи група осіб, яких об'єднує спільний інтерес до діяльності організації-постачальника і до оточення, в якому вона діє. Постачальник повинен враховувати очікування та потреби всіх своїх акціонерів. У комплексі стандартів з систем якості вказівки та вимоги спрямовані на задоволення споживача. Вимоги суспільства, як одного з п'яти акціонерів, стають дедалі жорсткішими в цілому світі. Крім того, очікування та потреби щодо санітарії та охорони праці на робочому місці, вимоги щодо захисту навколишнього середовища (у т.ч. збереження енергії та природних ресурсів) та безпеки стають все більш визначеними.

З огляду на те, що стандарти з систем якості передбачають широкий підхід до систем управління, які можуть забезпечити вимоги до якості, то принципи управління, закладені в систему якості, можуть сприяти підвищенню ефективності організації та виявитися корисними для вирішення інших проблем суспільства. Аналогічно тому, як технічні умови на продукцію та процес відокремлені від вимог до систем управління, окремо повинні розроблятися і технічні умови в цих сферах.

У комплексі стандартів з систем якості розмежовуються вимоги до систем якості та вимоги до продукції. За рахунок такого розмежування цей комплекс стандартів стосується як організацій, що постачають продукцію всіх загальних категорій, так і всіх характеристик якості продукції. Вимоги до систем якості доповнюють технічні вимоги до продукції. Застосовувані технічні характеристики продукції (наприклад, ті, що встановлюються стандартами на продукцію), а також технічні умови на процес є окремі й відмінні від вимог або вказівок, зазначених у стандартах з систем якості.

Слід розрізняти такі чотири загальні категорії продукції: обладнання, програмне забезпечення, перероблювані матеріали і послуги. *Обладнанням* є відокремлена матеріальна продукція певної форми і до нього прийнято відносити виготовлені, споруджені або вироблені предмети, деталі та (або) вузли. *Програмне забезпечення* — це продукт інтелектуальної діяльності у вигляді інформації, для відображення якої застосовується допоміжний носій. Воно може мати форму понять, транзакцій чи процедур. *Перероблюваними матеріалами* є матеріальна продукція, отримана шляхом перероблення сировини з наданням їй необхідного стану. Вони можуть перебувати в рідкому, газоподібному чи твердому стані та мати форму бруска, дроту чи листа і звичайно постачаються у барабанах, мішках, баках, балонах, цистернах, рулонах або трубопроводами.

Послугою є наслідок безпосередньої взаємодії між постачальником та споживачем і внутрішньої діяльності постачальника для задоволення потреб споживача. Постачальник чи споживач під час взаємодії можуть бути представлені персоналом чи обладнанням, а безпосередня взаємодія споживача з постачальником може бути суттєвою для надання послуги. Постачання чи використання матеріальних видів продукції може бути частиною надання послуги, що може бути пов'язана з виробництвом та постачанням матеріальної продукції.

Ці чотири загальні категорії продукції охоплюють усі види продукції, що поставляють організації. Стандарти з систем якості застосовуються до усіх чотирьох категорій продукції. Вимоги до систем якості, в основному, однакові для усіх загальних категорій продукції, але термінологія і деталі системи управління, а також елементи, яким приділяється більша увага, можуть відрізнитися. У ринкових пропозиціях будь-якої організації звичайно присутні принаймні дві загальні категорії продукції, незалежно від сектора промисловості чи економіки, в якому ця організація діє. Так, у пропозиціях більшості організацій, що поставляють обладнання, програмне забезпечення або перероблювані матеріали, є і елемент послуг. Споживачі (та інші акціонери) розглядатимуть цінність кожної категорії продукції, що присутня в пропозиції.

Прикладом продукції, важливими особливостями пропозиції щодо якої можуть бути як обладнання (сам прилад), так і програмне забезпечення (для виконання обчислювань у приладі) і перероблювані матеріали (титровані розчини чи стандартні зразки), є аналітичні прилади. Така організація, що надає послуги, як ресторан, матиме у своєму розпорядженні обладнання, програмне забезпечення, перероблювані матеріали, а також елементи послуг.

У табл. 7.1 наведені ключові аспекти для забезпечення якості продукції.

Таблиця 7.1. Ключові аспекти для забезпечення якості продукції

Аспект якості	Характеристика аспекту якості
<i>Якість, обумовлена визначенням потреб у продукції</i>	Обумовлюється призначенням продукції і приведенням її до сучасного рівня з метою її відповідності потребам та можливостям ринку
<i>Якість, обумовлена проектуванням</i>	Обумовлюється закладанням до конструкції продукції характеристик, які дозволяють їй відповідати потребам та можливостям ринку і мати необхідну споживачам та іншим акціонерам цінність. Точніше кажучи, якість, обумовлена проектуванням, — це сукупність особливостей конструкції продукції, які впливають на її очікувані експлуатаційні властивості в межах даного класу, та тих її особливостей, що впливають на нормальну експлуатацію продукції в

Аспект якості	Характеристика аспекту якості
	різних умовах виробництва та використання
<i>Якість, обумовлена відповідністю конструкції</i>	Обумовлюється повсякденним контролем за дотриманням відповідності конструкції продукції закладеними до неї характеристиками і за забезпеченням необхідних для споживачів та акціонерів конструктивних характеристик та цінності продукції
<i>Якість, обумовлена технічним обслуговуванням</i>	Обумовлюється налагодженим обслуговуванням продукції протягом її життєвого циклу, яке повинно забезпечувати необхідні споживачам та акціонерам конструктивні характеристики та цінність

Розглядаючи пропозиції щодо готової продукції, споживач повинен враховувати також додаткові чинники:

- ринкові позиції та ринкову стратегію постачальника — якщо постачальник має стабільне положення і репутацію на ринку та (або) стратегію, що дозволяє йому мати на ринку задовільний обсяг збуту, то, з точки зору споживача, пропозиція цього постачальника, очевидно, матиме більшу цінність;
- фінансове становище та фінансову стратегію постачальника — якщо постачальник має стабільне фінансове становище і репутацію на ринку та (або) стратегію, що дозволяє поліпшувати фінансові показники, то, з точки зору споживача, пропозиція цього постачальника, очевидно, матиме перевагу;
- наявність кваліфікованого персоналу і кадрову стратегію постачальника — якщо постачальник має стабільний кваліфікований персонал та (або) стратегію щодо підвищення його кваліфікації та віддачі, то, з точки зору споживача, пропозиція цього постачальника, без сумніву, більш вигідна.

Стандарти з систем якості виходять з того, що вся виконувана робота має вигляд процесу — сукупності взаємозв'язаних ресурсів (персонал, фінанси, засоби обслуговування, обладнання, технологія та методологія) і діяльності, яка перетворює вхідні елементи у вихідні (рис. 7.2).

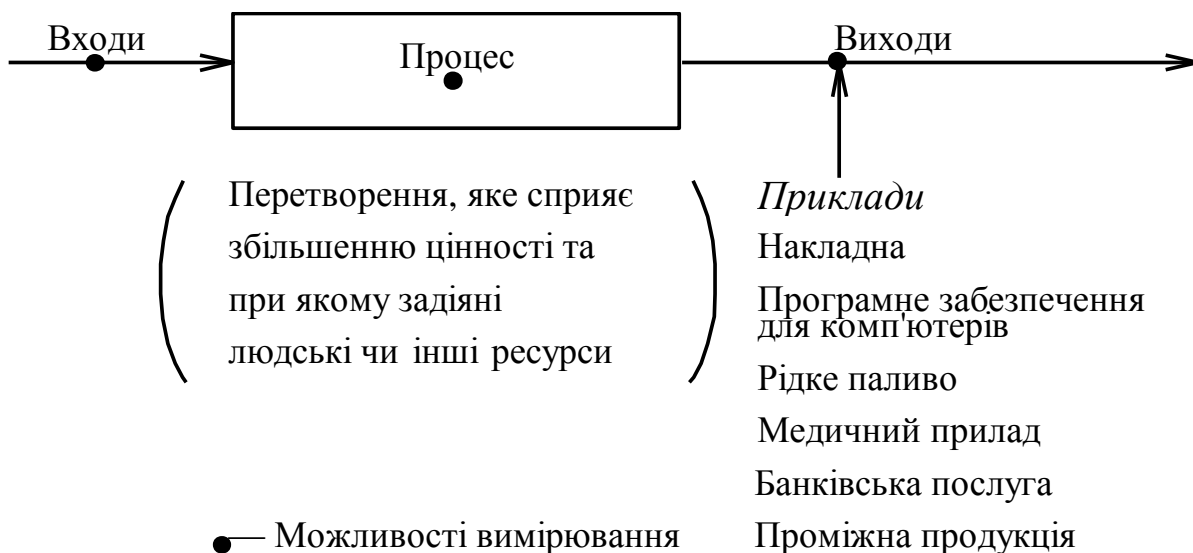

Рис. 7.2. Виконувана робота у вигляді процесу

Кожний процес має входи, а результатами процесу є його виходи — продукція, матеріальна чи нематеріальна. Сам процес є (або повинен бути) перетворенням, під час якого зростає цінність, і у кожному процесі в тій чи іншій мірі задіяні люди та (або) інші ресурси. Виходом може бути, наприклад, накладна, програма для комп'ютера, рідке паливо, медичний прилад, банківська послуга чи кінцева або проміжна продукція будь-якої загальної категорії. Проведення вимірювань можливе як на входах, в різних точках процесу, так і на виходах.

Як показано на рис. 7.3, є кілька типів входів та виходів. На ньому також показано взаємозв'язок між постачальником та субпостачальником і споживачем у ланцюгу постачання. У структурі цього ланцюга постачання різні входи та виходи повинні бути орієнтовані на різні напрями. Слід підкреслити, що в такому контексті під продукцією розуміють усі чотири загальні категорії продукції.

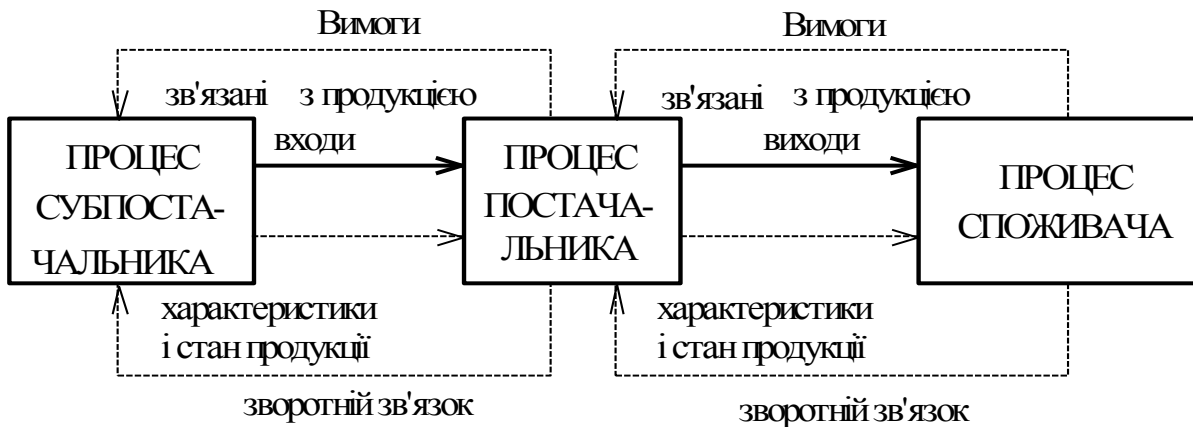

Рис. 7.3. Взаємозв'язок процесів у ланцюгу постачання з потоком, пов'язаним з продукцією та інформацією

Управління якістю досягається через управління процесами в організації. Необхідно здійснювати управління процесами в двох аспектах: безпосередньо самою структурою мережі процесів, у яких є потік продукції чи інформації, та їх виконанням і якістю продукції чи інформації, потік якої є в структурі. Мета кожної організації полягає у виконанні роботи, яка б призводила до зростання цінності. Така робота виконується через мережу процесів, що рідко мають просту послідовну структуру (як правило, їх структура досить складна).

Організація повинна виконувати чимало функцій, до яких належать, наприклад, виробництво, проектування продукції, оперативне управління технологією, маркетинг, підготовка кадрів, оперативне управління людськими ресурсами, стратегічне планування, поставки, виписування накладних і технічне обслуговування. Зважаючи на складність більшості організацій, а також з метою управління якістю, важливо окреслити основні процеси і визначити найголовніші з них.

Організації потрібно визначити і організувати мережу процесів та зв'язків між ними, а також управляти нею. Через мережу процесів організація створює, поліпшує і постійно забезпечує якість своїх пропозицій. Це фундаментальна концептуальна основа комплексу стандартів з систем якості. Процеси та зв'язки між ними підлягають аналізу і постійному поліпшенню. У тих випадках, коли люди повинні оперативне управляти кількома процесами та їхніми взаємозв'язками, можуть виникати проблеми. Особливо це стосується складних процесів, що охоплюють цілий ряд функцій. Для чіткого визначення зв'язків між процесами, обов'язків та повноважень, пов'язаних з виконанням кожного процесу, за ними мають бути закріплені відповідальні особи. Особливо важливою є якість тих

процесів, які здійснює вище керівництво, наприклад, процесу стратегічного планування.

Систему якості прийнято розглядати як таку, що складається з ряду елементів. Вона реалізується за допомогою процесів, пов'язаних з виконанням функцій та підтриманням зв'язків між ними. Для того, щоб система якості була ефективною, ці процеси та пов'язані з ними обов'язки, повноваження, процедури та ресурси необхідно послідовно визначити та впровадити. Система — це більше, ніж сума процесів, тому для того, щоб вона була ефективною, процеси, що її складають, повинні бути скоординованими і сумісними, а зв'язки між ними — визначеними. Основні вимоги до систем якості містяться в ДСТУ ISO 9001:2001, ДСТУ ISO 9004:2001 та ДСТУ ISO/TP 10013:2003 (додатки 9-12).

При оцінюванні систем якості необхідно враховувати три головні питання щодо кожного процесу:

- ✓ чи є процеси визначеними і чи їхні методики належно задокументовані?
- ✓ чи є процеси повністю впроваджені та реалізовані, як того вимагає документація на них?
- ✓ чи є процеси достатньо ефективними для того, щоб приносити очікувані результати?

Підсумок оцінювання визначатиметься сукупністю відповідей на всі ці питання, що стосуються, відповідно, підходу, впровадження та результатів. Оцінювання системи якості може бути різним за своїм масштабом і охоплювати цілу низку різноманітних видів діяльності. Одним з головних заходів, які повинно систематично застосовувати вище керівництво, є оцінювання стану та відповідності системи якості, у т.ч. політики у сфері якості та стосовно очікувань акціонерів. При аналізі, що проводиться керівництвом, як правило, враховуються не тільки основні вимоги, але й додаткові чинники. Головним джерелом інформації є результати внутрішніх і зовнішніх перевірок якості та важливо, щоб наслідком аналізу з боку керівництва було підвищення ефективності та дієвості системи якості.

При оцінюванні ефективності системи якості важливим елементом є її перевірки, які можуть проводитися *самою організацією* або за її дорученням (перша сторона), її *споживачами* (друга сторона) або *незалежними особами* (третья сторона). Здійснювана другою чи третьою сторонами перевірка може дати більш високий ступінь об'єктивності з точки зору споживача. Перевірка, здійснювана першою стороною, часто називається внутрішньою, тоді як перевірки, здійснювані другою та третьою сторонами, часто називають зовнішніми.

У контексті стандартів з систем якості підготовки та використання документації — це активна діяльність, під час якої значно зростає цінність, а важливість відповідного документування обумовлюється низкою таких його ключових призначень: *досягнення необхідної якості продукції; оцінювання систем якості; поліпшення якості; підтримання досягнутого рівня.*

З точки зору перевірки якості документально оформлені методики є об'єктивним свідченням того, що процес визначено, методики затверджено і до них своєчасно вносяться необхідні зміни. Лише за таких обставин внутрішні та зовнішні перевірки можуть забезпечувати змістовне оцінювання відповідності як впровадження, так і функціонування систем якості та їхніх елементів.

Документування важливе для поліпшення якості. Якщо методики документально оформлені, впроваджені та реалізовані, то можна точно визначити поточний стан справ і вимірювати поточні показники. При цьому можливе надійніше оцінювання результату внесеної зміни. Крім того, задокументовані стандартні робочі методики важливі з точки зору підтримання рівня, досягнутого завдяки заходам з поліпшення якості.

Послідовне дотримання впроваджених і введених у дію методик досягається

завдяки поєднанню документування із забезпеченням кваліфікації та підготовки персоналу. У кожній ситуації потрібно шукати необхідний баланс між ступенем документування і рівнем кваліфікації та підготовки персоналу для ведення документування на належному рівні, який може підтримуватися постійно. При проведенні перевірок системи якості потрібно зважати на цей необхідний баланс.

Стандарти з систем якості передбачають застосування систем якості в чотирьох ситуаціях: отримання вказівок щодо управління якістю; контракти між першою та другою сторонами; затвердження або реєстрація, що проводиться другою стороною; сертифікація або реєстрація, що проводиться третьою стороною.

Організація-постачальник повинна встановити і підтримувати таку систему якості, яка б передбачала усі ситуації, з якими може зіткнутися організація. У першій ситуації підвищуються власні можливості цієї системи та ефективним способом будуть задоволені вимоги до якості продукції. У другій — споживач може бути зацікавлений у певних елементах системи якості постачальника, які впливають на спроможність постачальника випускати продукцію, постійно дотримуючись вимог до неї, а також на пов'язаний з цим ризик. Тому, зазначаючи в контракті певну модель забезпечення якості, споживач обумовлює в контракті, які елементи та процеси повинні входити до системи якості постачальника.

У третій ситуації споживач оцінює систему якості постачальника, який може отримати офіційне підтвердження відповідності системи якості вимогам певного стандарту. У четвертій ситуації оцінювання системи якості постачальника проводить орган з сертифікації, а постачальник зобов'язується підтримувати систему якості для всіх споживачів, якщо тільки в конкретному контракті не зазначено інакше. За такої форми сертифікації або реєстрації часто зменшується кількість та (або) масштаб оцінювань системи якості, які проводять споживачі.

Будь-який постачальник може часто опинитися в усіх зазначених ситуаціях. Він може купувати частину матеріалів та комплектувальних виробів за стандартним описом без зазначення в контракті вимог до системи якості, а в разі закупівлі інших — зазначати вимоги до системи якості в контракті. Той самий постачальник може продавати деяку свою продукцію в неконтрактних ситуаціях, за яких споживачі можуть як розраховувати, так і не розраховувати на сертифікацію системи якості, а іншу продукцію - продавати в контрактних ситуаціях. На свій розсуд постачальник може застосовувати один з двох підходів під час розгляду стандартів з систем якості, які можуть бути названі “орієнтованим на керівництво” або “орієнтованим на акціонера”.

В обох випадках йому необхідно спочатку звернутися до стандарту ISO 9000:2001, який є *путівником щодо комплексу стандартів з систем якості*, і розібратися в основних поняттях і типах стандартів, представлених у цьому комплексі. При підході, орієнтованого на акціонера, постачальник спочатку впроваджує систему якості, яка б відповідала безпосереднім вимогам споживачів або інших акціонерів. Така система якості відповідає вимогам або ДСТУ ISO 9001:2001, або ДСТУ ISO 9004:2001, або ДСТУ ISO/TR 1013:2003, залежно від обраної моделі.

Керівництво постачальника повинно відігравати провідну роль у такому підході, але ініціаторами вживання заходів тут виступають зовнішні акціонери. Як правило, постачальник виявляє, що досягнуті: значне поліпшення якості продукції, зниження витрат та підвищення ефективності праці в самій організації. Водночас або через деякий час він може започаткувати програму заходів з управління якістю, спрямовану на дальше вдосконалення, для чого, базуючись на обраній моделі забезпечення якості, створить досконалішу систему якості.

При підході, орієнтованого на керівництво, ініціатором заходів, передбачаючи нові потреби та тенденції ринку, виступає власне керівництво постачальника. При

цьому спочатку користуються стандартом ДСТУ ISO 9004-2001. Далі постачальник може звернутися до застосовуваного в його випадку одного із стандартів з вимогами ДСТУ ISO 9001:2001 або ДСТУ ISO 9004:2001 як моделі забезпечення якості, за допомогою якої він доведе відповідність своєї системи якості і, можливо, спробує заздальгідь, не очікуючи вимог споживача, провести її сертифікацію. Запроваджена в разі такого, орієнтованого на керівництво, підходу система якості буде, як правило, досконалішою та ефективнішою, ніж модель, використана тільки для доведення відповідності системи якості.

Для управління якістю, а також для розроблення, впровадження та удосконалення своїх систем якості в межах підходів, орієнтованих або на керівництво, або на акціонера, організаціям необхідно застосовувати стандарти з систем якості. До комплексу стандартів з систем якості входять стандарти-вказівки двох типів: вказівки щодо вибору та застосування стандартів для певної моделі забезпечення якості згідно з ДСТУ ISO 9000-2001 і вказівки щодо елементів системи якості, що містяться в ДСТУ ISO 9004-2001. У цьому комплексі стандартів головна увага приділяється задоволенню потреб споживача, встановленню функціональних обов'язків та наголошується важливість оцінювання (в міру можливості) потенційних ризику і прибутків. Для створення та підтримання ефективної системи якості та її постійного вдосконалення слід враховувати всі ці аспекти.

При застосуванні ДСТУ ISO 9004-2001 постачальник відповідно до конкретної ситуації визначає, якою мірою застосовний кожний елемент системи якості та які конкретно методи і технології слід застосовувати. До ДСТУ ISO 9000-2001 слід звертатися кожній організації, що має намір створити та впровадити систему якості. Розширення глобальної конкуренції призводить до того, що споживач починає висувати дедалі жорсткіші вимоги щодо якості. Для того, щоб не втратити конкурентоспроможності та підтримувати високі економічні показники, організаціям-постачальникам потрібно впроваджувати ефективніші та дійовіші системи. У ДСТУ ISO 9000-2001 наведено визначення основних понять у сфері якості та містяться настанови щодо вибору і застосування стандартів з систем якості.

У табл. 7.2 наведені настанови щодо застосування стандартів ДСТУ ISO серії 9000.

Таблиця 7.2. Настанови щодо застосування стандартів

Забезпечення якості (управління якістю)	Застосовуваний стандарт	Настанова щодо застосування стандарту
<i>Проектування, розроблення, виробництво, монтаж та обслуговування</i>	ДСТУ ISO/TP 10013: 2003	Постачальнику необхідно за потреби доведення своєї здатності так управляти процесами проектування і виробництва продукції, щоб вона відповідала всім установленим вимогам. Встановлені вимоги спрямовані перш за все на досягнення задоволення споживача за рахунок запобігання невідповідності на всіх етапах від проектування до обслуговування
<i>Виробництво, монтаж та обслуговування</i>	ДСТУ ISO 9001:2001	Постачальнику необхідно за потреби доведення своєї здатності так управляти процесами виробництва продукції, щоб вона

Забезпечення якості (управління якістю)	Застосовуваний стандарт	Настанова щодо застосування стандарту
		відповідала всім встановленим вимогам
<i>Контроль готової продукції та її випробування</i>	ДСТУ ISO 9004:2001	Постачальнику необхідно за потреби доведення відповідності продукції встановленим вимогам тільки на стадії контролю готової продукції та її випробувань
<i>Управління якістю</i>	ДСТУ ISO/TP 10013: 2003	Використовує будь-яка організація, що має намір розробити та впровадити систему якості. Для того, щоб відповідати своєму призначенню, організація повинна забезпечити керуваність технічними, адміністративними і людськими чинниками, що впливають на якість продукції, чи то обладнання, програмне забезпечення, перероблювані матеріали чи послуги. Стандарт містить опис широкого переліку елементів системи якості, що стосуються всіх етапів життєвого циклу продукції і відповідних заходів, з якого організація може вибрати і застосувати елементи згідно з своїми потребами

При затвердженні та реєстрації, що проводяться *другою стороною*, постачальник та інша сторона домовляються, який стандарт братиметься за основу під час затвердження. Вибір та застосування моделі системи якості, придатної для даної ситуації, повинні бути вигідні як споживачеві, так і постачальникові. Під час вивчення вигод, ризику та витрат для обох сторін визначатиметься обсяг та характер взаємної інформації та заходи, які повинна вжити кожна організація з метою впевненості в тому, що передбачена якість буде досягнута. Якщо з споживачем не домовлено інакше, за вибір моделі для контрактів на субпідряд відповідає постачальник.

При сертифікації чи реєстрації, що проводиться *третьою стороною*, постачальник і орган з сертифікації домовляються, який стандарт буде застосовано як основу для сертифікації чи реєстрації. Обрана модель повинна бути адекватною та не хибною з точки зору споживачів постачальника. Вибір і застосування моделі забезпечення якості, що відповідає цій ситуації, повинні відповідати і завданням постачальника.

Розглядаючи сферу діяльності постачальника, що охоплюватиметься сертифікатом, слід визначати обсяг та характер взаємної інформації та заходи, які повинна вжити кожна організація з метою отримання впевненості в тому, що сертифікація проводиться відповідно до вимог обраної моделі.

Метою систем якості є задоволення вимог до якості як наслідок впроваджених постачальником процесів. У свою чергу вимоги до систем якості повинні деталізуватися через методики виконання цих процесів. Тому конкретні вимоги щодо системи якості в ДСТУ ISO 9001:2001, ДСТУ ISO 9004:2001 та ДСТУ ISO 10013:2003 звичайно формулюються таким чином: *“Постачальник повинен впровадити і підтримувати в робочому стані документально оформлені методики...”*. Елементи системи якості документально оформляються, і відповідно до вимог обраної моделі доводиться їх дієвість.

Доведення дієвості елементів і пов'язаних з ними процесів забезпечує впевненість щодо адекватності системи якості та можливості досягнення відповідності продукції встановленим вимогам. За доведення адекватності та ефективності системи якості відповідає постачальник. Проте постачальнику слід врахувати очікування на таке доведення з боку відповідних зацікавлених сторін, при чому можуть визначатися методи, застосовувані для доведення відповідності обраній моделі, які включають: заяву постачальника про відповідність, надання достатнього документального свідчення, надання свідчення чи підтвердження реєстрації, проведеної іншими споживачами, перевірку якості споживачем, перевірку якості третьою стороною і отримання сертифікатів, наданих компетентною третьою стороною.

Характер та рівень доведення відповідності, залежно від ситуації, можуть змінюватися і при цьому застосовують такі критерії: економіка, практика та умови використання продукції; складність проектування і міра новизни, що вимагається при цьому; складність і трудомісткість виробництва продукції; можливість оцінювання якості продукції на підставі лише контролю готової продукції та її випробувань; вимоги суспільства щодо продукції; результати попередньої діяльності постачальника; ступінь партнерства стосовно споживача.

Майже в кожній конкретній ситуації можна вибрати таку модель, що адекватно відповідає потребам. Проте в одних випадках певні елементи чи субелементи системи якості, що містяться в обраному стандарті, можуть вилучатися, а в інших випадках можуть вводиться додаткові елементи. Вибір системи може також стосуватися рівня доведення дієвості елементів системи якості. Якщо в такому виборі буде необхідність, то він підлягатиме погодженню між споживачем та постачальником, зазначивши це в контракті.

Обом сторонам необхідно переглядати положення контракту, який вони мають намір укласти, щоб переконатися в правильному розумінні вимог до системи якості і в тому, що ці вимоги є взаємоприйнятними з точки зору економічних аспектів і ризику у відповідних ситуаціях. Може виникати потреба зазначення в контракті додаткових вимог, таких як статистичне оперативне управління процесом або вимоги до системи стосовно об'єктів, вирішальним аспектом яких є безпека.

Оцінювання системи якості постачальника на відповідність стандартам ISO 9001:2001 або ISO 9004:2001 а також введення, за потреби, додаткових вимог може відбуватися до укладання контракту з метою визначення можливості постачальника задовольнити необхідні вимоги. Після укладання контракту далі доведення постачальником дієвості його системи якості може здійснюватися за допомогою низки перевірок якості, що виконуються споживачем, представником споживача або, за погодженням, третьою стороною. Під час застосування комплексу стандартів з систем якості важливе значення мають характеристики продукції та процесів.

Необхідно враховувати такі чинники: керівництву постачальника для планування підходу до впровадження елементу системи якості та визначення масштабів впровадження, аудиторам систем якості під час планування перевірок якості, що проводяться першою, другою чи третьою стороною і спільно постачальнику та споживачу під час визначення вимог до системи якості та (або) їх вибору під час укладання двостороннього контракту.

Загальні чинники, що необхідно враховувати:

- складність проектування (трудомісткість проектування продукції та допоміжних процесів, за потреби їх проектування, або періодичного перегляду проекту);
- завершеність та стабільність конструкції продукції (визначення ступеня поширення та апробування загальної конструкції продукції шляхом випробувань на

відповідність експлуатаційним характеристикам або за досвідом експлуатації);

- складність процесу виробництва (існування апробованих процесів виробництва продукції, необхідності розроблення нових процесів, кількості і номенклатури необхідних процесів, впливу процесу (процесів) на експлуатаційні характеристики продукції та необхідності управління процесом);

- характеристики продукції (складність продукції, кількості пов'язаних між собою характеристик і ступеня критичності кожної характеристики для експлуатаційних властивостей);

- безпечність продукції (ризик відмови та її наслідків);

- економічні аспекти (економічні витрати як постачальника, так і споживача, у зв'язку з вищезгаданими чинниками стосовно ризику витрат внаслідок невідповідності продукції).

7.2. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ В ОБЛАСТЯХ, МІСТАХ КИЄВІ ТА СЕВАСТОПОЛІ

Д е р ж а в н е управління екології та природних ресурсів в областях, містах Києві та Севастополі (управління) є територіальним органом Міністерства екології та природних ресурсів України і входить до сфери його управління. Управління в межах своїх повноважень забезпечує реалізацію державної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання й відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної та радіаційної безпеки відповідно на території області, міста Києва та Севастополя.

У п р а в л і н н я у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, постановами Верховної Ради України, указами й розпорядженнями Президента України, декретами, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, наказами Мінекоресурсів України, рішеннями місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, прийнятими в межах їх компетенції, а також цим Положенням.

Основними завданнями управління є:

- забезпечення реалізації державної екологічної політики, спрямованої на забезпечення ефективного використання та відтворення природних ресурсів (земля, надра, поверхневі й підземні води, атмосферне повітря, ліси та інші об'єкти рослинного і тваринного світу та природні ресурси територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України), охорону навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки;

- здійснення управління та регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання та відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної та радіаційної безпеки у сфері поводження з відходами;

- державний контроль за додержанням вимог природоохоронного законодавства підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності та громадянами, іноземними юридичними й фізичними особами на відповідній території, додержанням екологічних вимог у пунктах пропуску через державний кордон та в зоні діяльності регіональних митниць та митниць;

- інформування населення через засоби масової інформації про стан навколишнього природного середовища на відповідній території, оперативне оповіщення про виникнення надзвичайних екологічних ситуацій та про хід виконання заходів

щодо їх ліквідації.

Управління відповідно до покладених на нього завдань:

◆ здійснює у межах своїх повноважень комплексне управління та регулювання, координує діяльність місцевих органів виконавчої влади, територіальних органів міністерств та відомств, підприємств, установ і організацій у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної та радіаційної безпеки;

◆ здійснює державний контроль за додержанням норм і правил у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання й відтворення природних ресурсів, у тому числі землі, її надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів, інших об'єктів рослинного й тваринного світу, природних ресурсів континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, в межах наданих повноважень, територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, вимог екологічної безпеки, у тому числі у пунктах пропуску через державний кордон, у зоні діяльності регіональних митниць та митниць, у сфері поводження з відходами, застосування пестицидів та агрохімікатів, геологічного вивчення надр (державного геологічного контролю), топографо-геодезичної та картографічної діяльності (державний геодезичний нагляд);

◆ організовує та проводить державну екологічну експертизу відповідно до вимог Закону України «Про екологічну експертизу» ;

◆ бере участь у роботі державних комісій з приймання в експлуатацію об'єктів виробничого, житлово-комунального призначення та житлових масивів;

◆ подає проекти лімітів: використання природних ресурсів місцевого значення; на викиди та скиди забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище; розміщення відходів; вносить пропозиції щодо їх затвердження відповідними обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями;

◆ затверджує нормативи гранично допустимих викидів і скидів у навколишнє природне середовище забруднювальних речовин;

◆ організовує регіональний моніторинг навколишнього природного середовища, забезпечує діяльність національної екологічної інформаційної системи, здійснює спостереження та інструментально-лабораторний контроль за забрудненням навколишнього природного середовища;

◆ забезпечує розвиток заповідної справи, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, формування національної екологічної мережі, ведення Червоної книги України та Зеленої книги України, здійснює державне управління з питань організації, охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду України;

◆ бере участь у розробці, реалізації та контролі за виконанням місцевих екологічних програм та програм забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, програм попередження та ліквідації наслідків надзвичайних екологічних ситуацій;

◆ готує щорічно спільно з відповідними органами виконавчої влади та подає до Мінекоресурсів України, обласної ради доповідь про стан навколишнього природного середовища області, міста Києва чи Севастополя;

◆ сприяє екологічній освіті та екологічному вихованню громадян, діяльності екологічних об'єднань громадян, рухів тощо;

◆ вживає заходів щодо добору й розстановки кадрів, підготовки та підвищення їх кваліфікації;

◆ забезпечує використання бюджетних асигнувань за цільовим призначенням, складає й подає в установленому порядку фінансову звітність;

◆ здійснює у межах, визначених законодавством України, функції з оперативного управління майном, що належить до об'єктів державної та комунальної власності;

◆ здійснює інші функції відповідно до покладених на управління завдань та чинного законодавства.

Управління має право:

✓ одержувати у встановленому порядку від органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій інформацію, документи та інші матеріали, від місцевих органів статистики — статистичні дані, необхідні для виконання покладених на нього завдань;

✓ залучати в установленому законодавством порядку спеціалізовані установи і організації, висококваліфікованих фахівців та наукових працівників для проведення науково-технічного забезпечення державної екологічної експертизи, відповідних спеціалістів та науковців для розгляду питань, що належать до компетенції управління;

✓ вести редакційно-видавничу діяльність з питань охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки;

✓ скликати в установленому порядку наради з питань, що належать до його компетенції;

✓ обстежувати підприємства, установи й організації усіх форм власності, військові й оборонні об'єкти, об'єкти органів внутрішніх справ і Служби безпеки України з метою перевірки додержання вимог екологічної безпеки, виконання заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання й відтворення природних ресурсів;

✓ виносити в межах своєї компетенції рішення про обмеження чи тимчасову заборону (зупинення) діяльності підприємств і об'єктів усіх форм власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням норм і правил екологічної безпеки, законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог дозволів (ліцензій) на використання природних ресурсів, перевищенням лімітів викидів і скидів забруднювальних речовин відповідно до Порядку обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 29.10.92 № 2751;

✓ проводити на підприємствах, в установах і організаціях, які використовують джерела іонізуючого випромінювання та радіаційні технології, перевірку дотримання вимог радіаційної безпеки;

✓ давати керівникам підприємств, установ і організацій обов'язкові для виконання приписи щодо усунення виявлених порушень законодавства про охорону навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки в процесі здійснення господарської чи іншої діяльності, що негативно впливає на екологічний стан;

✓ подавати пропозиції до відповідних державних органів про притягнення до дисциплінарної відповідальності службових осіб, винних у порушенні норм та вимог екологічної безпеки, в тому числі радіаційної безпеки, охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів;

✓ застосовувати у випадках, передбачених законодавством України, економічні

санкції до підприємств, установ, організацій за порушення вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, перевищення нормативів екологічної безпеки, лімітів використання природних ресурсів;

✓ подавати позови в суд, арбітражний суд про відшкодування збитків і втрат, завданих юридичними і фізичними особами внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки;

✓ розглядати справи про адміністративну відповідальність за порушення в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів;

✓ передавати правоохоронним органам матеріали про факти порушень у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та екологічної безпеки (екологічні злочини), за які передбачено кримінальну відповідальність;

✓ брати участь у міжнародному співробітництві з питань охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, виконання зобов'язань міжнародних документів та угод у межах компетенції управління;

✓ надавати послуги екологічного характеру за окрему плату через структурні інспекційні підрозділи відповідно до Положення про Державну екологічну інспекцію Мінекоресурсів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.98 № 244.

У с т р у к т у р і управління утворюються інспекційні підрозділи, які здійснюють функції державного контролю та державного нагляду відповідно до положень, затверджених у встановленому порядку.

У п р а в л і н н я в процесі виконання покладених на нього завдань взаємодіє з відповідними підрозділами обласної (міської) державної адміністрації з питань використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної та радіаційної безпеки, органами місцевого самоврядування, територіальними органами державної геологічної, гідрометеорологічної служби, підприємствами у сфері топографо-геодезичної та картографічної діяльності, іншими підприємствами, організаціями, установами, об'єднаннями громадян.

7.3. ЕКОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Загальні положення. Протягом останніх трьох десятиріч в Україні була сформована система управління природоохоронною діяльністю. Розрізняються два головних періоди розвитку цієї системи:

• регулятивний — з 60-х до початку 90-х років ХХ ст, коли було прийнято ряд законодавчих актів з питань охорони навколишнього природного середовища;

• еколого-економічний, починаючи з 1991 р., коли було введено в дію Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”, яким були встановлено засади формування економічних механізмів природокористування та природоохоронної діяльності.

В подальшому розвиток цього механізму з різною мірою повноти здійснювався у розроблених відповідно до зазначеного Закону земельному, водному, лісовому законодавстві, законодавстві про надра, про охорону атмосферного повітря,

постановах Кабінету Міністрів України та в ряді інших інструктивних та нормативно-методичних документах.

Найважливішими функціональними елементом державної системи управління природоохороною діяльністю є наступні складові економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності, а саме:

- ◆ механізми зборів за забруднення навколишнього природного середовища та за спеціальне використання природних ресурсів;

- ◆ механізм відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону довкілля;

- ◆ система державного бюджетного фінансування природоохоронних заходів через головний розділ у складі Держбюджету “Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека”, Державний, республіканський АР Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища у складі відповідних бюджетів.

Важливо зазначити, що Законом України “Про систему оподаткування” від 25.06.1991 р. (з подальшими змінами та доповненнями) збір за забруднення навколишнього природного середовища та збір за спеціальне використання природних ресурсів віднесені до загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів). Економічні механізми природокористування та природоохоронної діяльності в Україні базується на таких головних засадах:

- платність за спеціальне використання природних ресурсів та за шкідливий вплив на довкілля;

- цільове використання коштів, отриманих від зборів за спеціальне використання природних ресурсів та забруднення довкілля, на ліквідацію джерел забруднення, відновлення та підтримання природних ресурсів в належному стані;

Головною метою економічних механізмів природокористування та природоохоронної діяльності є:

- ◆ стимулювання шляхом впровадження еколого-економічних інструментів природокористувачів до іменшення шкідливого впливу на довкілля, раціонального та ощадливого використання природних ресурсів та зменшення енерго- і ресурсомісткості одиниці продукції;

- ◆ створення за рахунок коштів, отриманих від екологічних зборів та платежів, незалежного від державного та місцевих бюджетів джерела фінансування природоохоронних заходів та робіт.

Збір за забруднення довкілля. Одним з перших еколого-економічних інструментів природоохоронної діяльності став механізм плати за забруднення навколишнього природного середовища, впроваджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 січня 1992 року №18 “Про затвердження Порядку визначення плати і справляння платежів за забруднення навколишнього природного середовища і Положення про республіканський позабюджетний фонд охорони навколишнього природного середовища». Згідно з цією постановою була введена пряма плата за забруднення, яка залежить від кількості та “якості” забруднюючих речовин. Ця плата справлялася за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти та за розміщення відходів.

Важливо, що згідно з цією постановою плата за забруднення навколишнього природного середовища не звільняє підприємства від відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення природоохоронного законодавства.

Відповідно до цієї постанови Мінекоресурсів за погодженням з Міністерством економіки України і Міністерством фінансів України в 1992 року розробило і направило до Уряду АР Крим, облдержадміністрацій, Київській та Севасто-

польській міських держадміністрацій, місцевих природоохоронних органів “Методику визначення тимчасових нормативів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища”.

В основу методології встановлення нормативів, які визначали розміри плати за забруднення, було покладено:

- величину еколого-економічного збитку;
- обсяг грошових коштів, який необхідно «отримати» з кожної тонни викидів, скидів, розміщених відходів для створення джерела фінансування екологічної діяльності, який був би незалежним від державного бюджету;
- економічний стан підприємств-забруднювачів.

З метою вдосконалення діючої системи визначення розмірів плати, для підвищення їх ефективності та в зв'язку з гіперінфляцією в 1992 р. Мінекоресурсів почало розробку “Базових нормативів оплати за забруднення природного середовища з врахуванням отриманого досвіду та інфляційних процесів”. За основу був взятий індекс зростання цін на будівельно-монтажні роботи в цілому по країні, оскільки отримані кошти за забруднення навколишнього природного середовища, переважно мають спрямовуватися саме на будівельно-монтажні роботи із спорудження водоочисних споруд, полігонів для розміщення та утилізації відходів», газоочисного обладнання.

На основі офіційних статистичних даних та з врахуванням вищезазначених мотивів був визначений коефіцієнт індексації (92 рази) і замість Тимчасових нормативів плати за забруднення були розроблені “Базові нормативи плати за забруднення навколишнього природного середовища України” та “Методика визначення розмірів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища України”, затверджені наказом Мінекоресурсів та зареєстровані в Міністерстві юстиції 14. 05. 1993 р. за № 46.

В “Базових нормативах плати за забруднення навколишнього природного середовища” був значно зменшений перелік визначених і встановлених попередньою “Методикою ставок плати, щодо викидів у повітря” (із 2240 до 92), щодо скидів у воду (із 31 до 27 речовин).

Нормативи речовин, які не ввійшли до цього Переліку, визначалися через таблицю ГДК забруднюючих речовин та класу небезпечності. Це в свою чергу спонукало забруднювачів до розробки нормативів ГДВ у повітря та ГДС забруднюючих речовин у водні об'єкти.

В зв'язку з постійним зростанням інфляції в країні Мінекоресурсів за погодженням із Міністерством економіки і Міністерством фінансів переглянуло розміри нормативів плати за забруднення довкілля і збільшило їх у 50,2 рази, взявши за основу середньозважений показник індексу інфляції в основних галузях народного господарства (наказ Мінекобезпеки від 29.12. 1995 № 153).

З метою проведення в подальшому своєчасної індексації нормативів плати за забруднення навколишнього природного середовища відповідно до зростання інфляції Мінекоресурсів за погодженням з Міністерством економіки і Міністерством фінансів розробило і затвердило (наказ Мінекоресурсів від 27.05.96 № 49) методику індексації нормативів плати за забруднення навколишнього природного середовища.

Для обліку надходження коштів, отриманих від плати за забруднення навколишнього природного середовища та за спеціальне використання природних ресурсів, й використання цих коштів Мінекоресурсів були розроблені, а Міністерством статистики введені відповідні форми державної статистичної звітності: «форма № 1 — екологічні фонди» та «форма № 1 — екологічні витрати».

Впровадження в Україні механізму плати за забруднення навколишнього

природного середовища принесло позитивні результати. Реалізовано важливий природоохоронний принцип “забруднювач та споживач платить”, що був затверджений Організацією Економічного Співробітництва і Розвитку (ОЕСД) в 1972р., як економічний принцип компенсації витрат, пов'язаних із боротьбою із забрудненням довкілля. Тепер забруднювачі повинні відшкодувати витрати, пов'язані з попередженням забруднення навколишнього середовища і проведенням заходів боротьби із ним.

Стимулююча функція платежів спрямована на запобігання виснаження природних ресурсів і припинення безоплатного використання навколишнього середовища як приймального забруднюючих речовин.

Економічна суть плати за забруднення полягає в тому, що:

✓ забруднювач і споживач продукції змушений оплачувати (компенсувати) економічні збитки від негативного екологічного впливу на здоров'я людей, об'єкти житлово-комунального господарства (житловий фонд, міський транспорт, зелені насадження тощо), сільськогосподарські угіддя, водні, лісові, рибні та рекреаційні ресурси, основні фонди промисловості тощо. При цьому слід враховувати, що наразі не йдеться про юридичну відповідальність у повному обсязі за забруднення навколишнього середовища.

✓ платежі за забруднення стали основою створення місцевих, республіканського АР Крим і Державного фондів охорони навколишнього природного середовища, незалежного від державного та місцевих бюджетів джерела фінансування природоохоронних заходів і робіт.

Причому плата за забруднення, яка здійснюється в межах ГДВ, ГДС, ТПВ, тимчасово-погоджених скидів (ТПС) відноситься на собівартість продукції (включається до валових витрат і оплачується споживачем, чим реалізовано принцип “споживач платить”. До понаднормативного (понад ГДВ, ГДС, ТПВ, ТПС), понадлімітного забруднення застосовуються штрафні санкції, які сплачуються за рахунок прибутку підприємства-забруднювача.

В умовах ринкових відносин, конкуренції плата стимулює виробника до зменшення рівня забруднення, з метою зменшення ціни продукції та підвищення її конкурентоспроможності.

Слід зазначити, що екологічні нормативи (ГДВ, ГДС, ТПВ, ТПС) регулярно переглядаються і стають більш жорсткими та встановлюються на окремі терміни із зазначенням природоохоронних робіт, які має виконати підприємство-забруднювач.

Проте з часу виходу постанови Кабінету Міністрів України від 13. 01. 1992 р. № 18 відбулося ряд змін в економіці та законодавстві, отриманий певний досвід в справлянні збору за забруднення навколишнього природного середовища. Тому Мінекоресурсів за погодженням з іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади розробило нову редакцію “Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору”, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 01.03. 1999р. №303.

Характерною рисою цього Порядку є спрощення системи платежів за забруднення навколишнього природного середовища.

Зокрема скасована авансова щоквартальна форма плати за забруднення, яка в умовах нестабільності роботи підприємств стала «несправедливою». Діюча авансова форма сплати в багатьох випадках призводила до переplat підприємствами і викликала багато нарікань від них. Тому Порядком встановлено, що збір за забруднення навколишнього природного середовища сплачується платниками щоквартально відповідно до фактичних обсягів викидів (для стаціонарних джерел забруднення), скидів, розміщення відходів та кількості використаного пального (для пересувних джерел забруднення) до 20 числа місяця, що настає за звітним

кварталом.

Остаточна сплата збору за звітний рік проводиться платниками відповідно до фактичних обсягів викидів, скидів, розміщення відходів та кількості використаного пального (для пересувних джерел забруднення) у 10-денний термін після подання платниками збору річної статистичної звітності про кількість викидів, скидів, розміщення відходів та використаного пального.

Остаточний розрахунок збору за звітний рік і сплата його здійснюються платниками, які не подають річної статистичної звітності, за довідками про фактичні обсяги викидів, скидів, розміщення відходів та використаного пального, що подаються до 15 січня до органів державної податкової служби, за попереднім погодженням з органами Мінекоресурсів.

Скасовані пункти, що суперечили чинному базовому законодавству з питань оподаткування, зокрема це стосується пунктів, якими встановлювалося, що:

- ♦ місцеві ради базового рівня мали право звільняти повністю або частково від плати за забруднення навколишнього природного середовища збиткові та низькорентабельні підприємства;

- ♦ Рада міністрів АР Крим, обласні, Київська та Севастопольські міські держадміністрації могли звільняти підприємства від плати за забруднення, за викиди і скиди забруднюючих речовин в межах гранично допустимих викидів і скидів.

Розширено перелік платників за забруднення пересувними джерелами забруднення, шляхом введення нормативів плати за забруднення при спаленні ними зрідженого нафтового та стисненого природного газу, мазуту.

З метою спрощення системи плати встановлено перелік основних забруднюючих речовин, за викиди та скиди яких обов'язково справляється плата. Одночасно Рада міністрів АР Крим, обласні, Київська та Севастопольські міські ради, за поданням органів Мінекоресурсів можуть збільшувати перелік видів забруднюючих речовин, на які встановлюється збір за викиди і скиди. Це нововведення дає можливість в разі незначних обсягів забруднення, а відповідно і розмірів платежів (коли адміністративні витрати щодо визначення та встановлення платежу в декілька разів перевищують розмір плати) такий платіж не стягати.

Перелік викидів основних забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднення включає 25 видів. Ставки нормативів збору склали від 2 до 67871 гривень за 1 тону викиду забруднюючої речовини.

При визначенні розміру платежу за забруднення навколишнього природного середовища застосовуються ряд коригуючих коефіцієнтів.

Одним із важливих моментів нового Порядку є покладення контролю за повнотою та своєчасністю платежів за забруднення навколишнього природного середовища на Державну податкову адміністрацію. До цього часу такий контроль законодавче не був встановлений.

Цією ж постановою Кабінет Міністрів України затвердив “Базові нормативи плати за забруднення навколишнього природного середовища України”, які до того були затверджені наказом Мінекоресурсів та зареєстровані в Міністерстві юстиції.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» збори за забруднення навколишнього природного середовища платники (крім розташованих у містах загальнодержавного значення) перераховують у таких розмірах:

- ✓ 20 відсотків — на окремі рахунки до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що утворюються у складі сільських, селищних, міських бюджетів;

- ✓ 50 відсотків — на окремі рахунки до місцевих фондів охорони

навколишнього природного середовища, що утворюються у складі бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів;

✓ 30 відсотків — на окремий рахунок до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, що утворюється у складі Державного бюджету України.

Платники збору, розташовані у містах Києві та Севастополі, збори за забруднення навколишнього природного середовища перераховують у таких розмірах:

- 70 відсотків — на окремі рахунки до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що утворюються у складі міських бюджетів;

- 30 відсотків — на окремий рахунок до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, що утворюється у складі Державного бюджету України.

Збір, який справляється за викиди стаціонарними джерелами забруднення, скиди та розміщення відходів у межах лімітів, відноситься на валові витрати виробництва та обігу, а за перевищення цих лімітів — стягується з прибутку, що залишається у розпорядженні юридичних осіб. Фізичні особи, які є суб'єктами підприємницької діяльності, сплачують цей збір за рахунок свого доходу.

Збір, який справляється за викиди пересувними джерелами забруднення, відноситься на валові витрати виробництва та обігу.

Для бюджетних організацій збір за забруднення навколишнього природного середовища відноситься на видатки і передбачається в кошторисі доходів і видатків. Не внесені своєчасно кошти збору стягуються з платників у встановленому Законодавством порядку.

Облік платників плати за забруднення навколишнього природного середовища та контроль за своєчасністю внесення платежів до 1999 року номінальне здійснювався органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України. Проте, можливості контролю за станом надходження платежів на спеціальні рахунки місцевих рад органами Мінекоресурсів обмежені, що давало можливість окремим платникам уникати сплати цього збору.

Відшкодування збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства. Чинним законодавством передбачено, що стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища не звільняє підприємства від відшкодування збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства.

Розроблені і діють ряд методик розрахунків розмірів відшкодування збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства в окремих природних сферах. Основними поміж них є:

- ◆ “Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря”, затверджена Мінекоресурсів.

- ◆ “Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів”, затверджена Мінекоресурсів.

- ◆ “Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства”, затверджена Мінекоресурсів.

Цими методиками визначені умови настання відповідальності юридичних і фізичних осіб за порушення природоохоронного законодавства в частині викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами і скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти, забрудненням і засміченням земельних ресурсів.

Зокрема, “Методикою розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря”, встановлена відповідальність за порушення природоохоронного законодавства, якщо:

- фактичні викиди забруднюючих речовин перевищують рівень гранично допустимих або тимчасово погоджених викидів, встановлених дозволами на викиди, виданими у встановленому порядку;

- відсутні дозволи на викиди забруднюючих речовин, в тому числі і за окремими інгредієнтами;

- викиди забруднюючих речовин здійснювалися з перевищенням граничних нормативів їх утворення і вмісту в газах, що відходять від окремих типів технологічного та іншого обладнання.

Водним кодексом України, встановлено, що порушення водного законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законодавством України.

Відповідальність за порушення водного законодавства несуть особи, винні у:

- ◆ самовільному захопленні водних об'єктів;
- ◆ забрудненні та засміченні вод;
- ◆ порушенні режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду;

- ◆ руйнуванні русел річок, струмків та водотоків або порушенні природних умов поверхневого стоку під час будівництва та експлуатації автошляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій;

- ◆ введенні в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без очисних споруд чи пристроїв належної потужності;

- ◆ недотриманні умов дозволу або порушенні правил спеціального водокористування;

- ◆ самовільному проведенні гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів, свердловин);

- ◆ порушенні правил ведення державного обліку вод або перекрученні чи внесенні недостовірних відомостей в документи державної статистичної звітності;

- ◆ пошкодженні водогосподарських та гідротехнічних споруд і пристроїв, порушенні правил експлуатації та встановлених режимів їх роботи;

- ◆ незаконному створенні систем скидання зворотних вод у водні об'єкти, міську каналізаційну мережу або зливну каналізацію та несанкціонованому скиданні зворотних вод;

- ◆ використанні земель водного фонду не за призначенням;

- ◆ неповідомленні (приховуванні) відомостей про аварійні ситуації на водних об'єктах;

- ◆ відмові від надання (приховуванні) проектної документації та висновків щодо якості проектів підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод, а також актів і висновків комісій, які приймали об'єкт в експлуатацію;

- ◆ порушенні правил охорони внутрішніх морських вод та територіального моря від забруднення та засмічення.

Водокористувачі звільняються від відповідальності за порушення водного законодавства, якщо воно виникло внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій.

“Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів”, встановлює відповідальність за порушення природоохоронного законодавства при:

- ✓ самовільних скидах зворотних вод з підприємств, суден та об'єктів, на які не видані дозволи на спецводокористування, або не встановлені норми гранично-допустимих чи тимчасово-узгоджених скидів забруднюючих речовин;
- ✓ перевищенні затверджених нормативів і норм скидів забруднюючих речовин (г/м³);
- ✓ скидах забруднюючих речовин, не зазначених у дозволах на спецводокористування чи нормах ГДС, якщо їх концентрація перевищує ГДК;
- ✓ самовільних скидах зворотних вод чи сировини з морських або річкових суден, плавзасобів, надводних або підводних споруд;
- ✓ надходженні зворотних вод або забруднюючих речовин у поверхневі, підземні та морські води внаслідок аварій на насосних станціях, колекторах та інших спорудах, витоку таких вод чи речовин внаслідок порушення технологій, техніки безпеки, скиду сировини внаслідок аварій на нафтопродуктопроводах, нафтотерміналах тощо;
- ✓ вимушених санкціонованих аварійних скидах, що не передбачалися проектом, але здійснюються з метою попередження аварійних ситуацій;
- ✓ скидах шкідливих речовин, що призвели до забруднення підземних вод як безпосередньо, так і внаслідок забруднення поверхні землі та зони аерації ґрунтів.

Плата за завдання шкоди земельним ресурсам визначена "Методикою визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства", якою встановлено, що головним фактором порушення природоохоронного законодавства є виявлення в складі земель кількісних або якісних змін, що сталися в результаті господарської діяльності та інших антропогенних навантажень. Ці зміни можуть бути зумовлені не тільки появою в зоні аерації нових речовин, яких раніше тут не було, а й збільшенням вмісту речовин характерних для складу незабрудненого ґрунту або порівняно з даними агрохімічного паспорта для земель сільськогосподарського призначення.

Ця Методика застосовується при встановленні розмірів шкоди від забруднення земель будь-якого цільового призначення (всі землі України), що сталося внаслідок неорганізованих (непередбачених проектами, дозволами тощо.) скидів (викидів) речовин, сполук і матеріалів, а також в аварійних ситуаціях (прорив очисних споруд, транспортних трубопроводів, ємкостей різного призначення та ін.); внаслідок порушення норм екологічної безпеки при зберіганні, транспортуванні, використанні пестицидів і агрохімікатів, токсичних речовин, виробничих і побутових відходів; самовільного захоронення (складування) промислових, побутових та інших відходів.

Методика не поширюється на визначення розмірів шкоди, завданої земельним ресурсам внаслідок їх радіоактивного і бактеріального забруднення.

Збір за спеціальне використання природних ресурсів. Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлено, що використання природних ресурсів здійснюється в порядку загального та спеціального використання.

Законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами, і надання на це відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.

В порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються за плату у володіння, користування або оренду природні ресурси па підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, для здійснення виробничої та іншої

діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України — на пільгових умовах.

Впроваджена плата за спеціальне використання водних ресурсів, надр для видобування корисних копалин, земельних, лісових ресурсів, диких тварин, рибних та інших водних живих ресурсів.

Механізм платного використання природних ресурсів забезпечено як на рівні законів, постанов Уряду, так і конкретних методик, інструкцій і форм статистичної звітності.

Водні ресурси. Засади формування економічного механізму охорони водних ресурсів в Україні регламентуються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Водним кодексом.

Важливою складовою економічного механізму водовикористання є збір за використання та користування водними ресурсами, який справляється з метою забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, що зумовлене дефіцитністю та зростаючим виснаженням їх як природного ресурсу.

Відповідно до Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” Водним кодексом встановлено, що використання вод здійснюється в порядку загального і спеціального водокористування, для потреб гідроенергетики, водного і повітряного транспорту.

Загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів.

Спеціальне водокористування здійснюється юридичними і фізичними особами насамперед для задоволення питних потреб населення, а також для господарсько-побутових, лікувальних, оздоровчих, сільськогосподарських, промислових, транспортних, енергетичних, рибогосподарських та інших державних і громадських потреб.

Водокористування не є спеціальним, якщо воно пов'язане з пропуском води через гідровузли, судноплавством, подачею (перекачуванням) води водокористувачам у маловодні регіони, усуненням шкідливої дії вод (підтоплення, засолення, заболочення тощо), використанням підземних вод для вилучення корисних компонентів, вилученням води з надр разом з видобуванням корисних копалин, виконанням будівельних, днопоглиблювальних і вибухових робіт, видобуванням корисних копалин, прокладанням трубопроводів і кабелів, а також буровими, геологорозвідувальними та іншими роботами на водних об'єктах, які виконуються без забору води та скидання стічних вод.

Починаючи із 1992 р. в Україні на основі нових методологічних підходів до визначення економічної оцінки води в системі водозабезпечення (рентна концепція) та розподілу витрат між усіма учасниками водогосподарського комплексу почали розроблятися нормативи плати за спеціальне використання водних ресурсів.

За поданням Мінекобезпеки постановою Кабінету Міністрів України № 75 від 8.02.1994 р. були введені “Тимчасові нормативи плати за спеціальне використання водних ресурсів” “ Порядок справляння плати”. Був створений економічний механізм спеціального використання водних ресурсів.

На сьогодні розрахунки такого збору та порядок його справляння здійснюються згідно з нормативами плати за спеціальне використання водних ресурсів та плати за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 18.05.1999

р. № 836 зі змінами, викладеними у редакції постанови Кабінету Міністрів від 23.07.1999 р. № 1341 та “Порядку справляння збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 р. № 1494, а також “Інструкцією про порядок обчислення та справляння збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту”, затвердженою спільним наказом Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України, Мінекоресурсів та Державної податкової адміністрації.

Введення збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту не звільняє суб'єктів підприємницької діяльності від сплати платежів за скид у водні об'єкти забруднюючих речовин, штрафів за порушення природоохоронного законодавства, сплати постачальникам води вартості послуг, пов'язаних з її подачею.

Збір за користування водами для потреб гідроенергетики справляється за користування водою, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії, а підприємств водного транспорту — за користування водою при експлуатації водних шляхів вантажним, самохідним, несамохідним і пасажирським флотами.

Об'єктом обчислення збору за спеціальне використання водних ресурсів є обсяг води, який використовують водокористувачі з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання.

Об'єктом обчислення плати за користування водами для потреб гідроенергетики та водного транспорту є:

- обсяги води, пропущеної через турбіни гідроелектростанцій;
- тоннаж (місце) — доба експлуатації вантажних самохідних і несамохідних та пасажирських суден.

Збір за використання водних ресурсів не справляється:

- ✓ за воду, що використовується для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення;
- ✓ за воду, що використовується для протипожежних потреб;
- ✓ за воду, що використовується для потреб зовнішнього благоустрою територій міст та інших населених пунктів;
- ✓ за воду, що використовується у шахтах для пилозаглушення;
- ✓ за морську воду, крім води з лиманів;
- ✓ за воду, що забирається науково-дослідними установами для наукових досліджень у галузі рисосіяння та для виробництва елітного насіння рису;
- ✓ за воду, втрачену в магістральних і міжгосподарських каналах зрошувальних систем;
- ✓ за підземну воду, що вилучається з надр для усунення шкідливої дії вод (забруднення, підтоплення, засолення, заболочення, зсув тощо);
- ✓ за воду, що забирається підприємствами і організаціями для забезпечення випуску молоді цінних промислових видів риб та інших водних живих ресурсів у природні водойми і водосховища.

Збір за користування водами для потреб водного транспорту не справляється з морського водного транспорту, який використовує річковий водний шлях виключно для заходження з моря у морський порт, розташований у пониззі річки, без використання спеціальних заходів забезпечення судноплавства (попуски води з водосховищ та шлюзування).

Не справляється збір за користування водою під час експлуатації водних

шляхів стоянковим, службово-допоміжним і буксирним флотами та експлуатації водним транспортом р. Дунаю.

Збір за користування водами для потреб гідроенергетики не справляється з гідроакумуючих електростанцій, які функціонують у комплексі з гідроелектростанціями. Постановою Кабінету Міністрів України від 16. 08.1999 р. № 1494 для відповідних категорій водокористувачів збір за спеціальне використання водних ресурсів обчислюється із застосуванням коефіцієнтів для:

- ◆ рибогосподарських підприємств з вирощування рибопосадкового матеріалу та товарної риби у ставках та озерах — 0,1;

- ◆ сільськогосподарських виробників, включаючи тих, що здійснюють експлуатацію іригаційних і меліоративних систем (виробництво сільськогосподарської продукції та зрошення, крім виробництва рису) — 0,2;

- ◆ теплових і атомних електростанцій (виробництво тепло- та електроенергії) — 0,5;

- ◆ підприємств житлового та комунального господарства, у т. ч. відомчих — 0,1;

- ◆ виробників рису — 0,08.

У межах встановленого ліміту збір за спеціальне використання водних ресурсів відноситься на валові витрати виробництва, а за понадлімітне використання обчислюється у п'ятикратному розмірі і справляється за рахунок прибутку водокористувача.

Збір за користування водою для потреб гідроенергетики та водного транспорту повністю відноситься на валові витрати виробництва. Збір за спеціальне використання водних ресурсів загальнодержавного значення та їх понадлімітне використання зараховується платниками в розмірі 80 % до Державного бюджету України за їх місцезнаходженням і 20 % — до бюджетів територіальних громад. Збір за спеціальне використання водних ресурсів місцевого значення та їх понадлімітне використання зараховується платниками в розмірі 100 % до бюджетів територіальних громад за їх місцезнаходженням.

Збір за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту зараховується платниками в розмірі 100 % до Державного бюджету України за їх місцезнаходженням.

Контроль за обсягами використання водних ресурсів, їх обліком та достовірністю звітних даних про обсяги використаної води здійснюють у межах своєї компетенції органи Мінекоресурсів Комітету водного господарства та Комітету з питань геології та використання надр. Контроль за повнотою обчислення і своєчасністю сплати до бюджетів збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту здійснюється органами державної податкової служби.

Збір за користування надрами для видобування корисних копалин. *Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища” та Кодексом України “Про надра” встановлено платини режим користування надрами. Виходячі із встановлених законодавчих засад здійснювався розвиток відповідної нормативно-методичної бази.*

Першим етапом стала постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.1994 р. № 85, якою був затверджений “Тимчасовий порядок справляння плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин” в розмірі 1 % від ціни реалізованої продукції (крім вугілля, — для якого цей розмір становив 0,5 %).

Розвиток економічної реформи в Україні та недосконалість діючого Порядку, зокрема використання єдиного платежу для всіх видів корисних копалин в розмірі 1

% (за винятком вугілля — 0,5 %) від ціни реалізації вимагав створення механізму, який відповідав би міжнародним стандартам.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 02.08.1996 р. № 899 “Про платежі за користування надрами” Мінекобезпеки розроблені, а постановою Кабінету Міністрів України від 12.09.1997 р. № 1014 затверджені “Базові нормативи за користування надрами для видобування корисних копалин”, залежно від їх видів, та “Порядок справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин”.

Спільним наказом Мінекобезпеки, Державної податкової адміністрації, Міністерства праці та соціальної політики та Державного Комітету України по геології і використанню надр затверджена “Інструкція про порядок обчислення і справляння платежів за користування надрами для видобування корисних копалин”.

Платежі за користування надрами для видобування корисних копалин належать до категорії рентних і виступають як засіб вилучення державою як власником надр частини доходу надрокористувачів.

Розроблені нормативи плати за користування надрами для видобування корисних копалин, залежно від їх виду, з мінімальною величиною плати, яку користувачі надр мають вносити незалежно від умов і результатів господарювання. Вони розглядаються як базові і в подальшому мають диференціюватися залежно від геологічних особливостей родовищ та умов їх експлуатації.

В основу встановлення нормативів плати для різних видів корисних копалин покладено комплекс методологічних процедур, який включає:

- ◆ узагальнення світового досвіду застосування цих платежів, передусім країн з близькою питомою вагою гірничовидобувного комплексу у структурі економіки (Канада, США, ПАР, Австралія);

- ◆ апіорну оцінку очікуваного обсягу надходжень від платежів у системі макроекономічних показників, на рівні 0,5-1% доходів зведеного бюджету;

- ◆ оцінку потреб у коштах для фінансування геоекологічних робіт.

Для визначення відносного рівня нормативів плати на основі експертних методів проведена інтегральна ресурсно-економічна оцінка рейтингу різних видів корисних копалин.

Встановлення інтегрального ресурсно-економічного рейтингу корисних копалин залежно від їх видів базувалося на врахуванні наступного переліку ознак:

- стратегічне значення конкретного виду мінеральної сировини;
- ступінь її дефіцитності на державному та міжнародному рівні;
- інвестиційний ризик;
- експортний потенціал;
- технологічність видобутку та переробки;
- технічний рівень підприємств;
- екологічність;
- попит на продукцію на внутрішньому ринку;
- стан основних виробничих фондів;
- співвідношення внутрішніх та світових цін на мінеральну сировину.

Виходячи з фінансово-економічного стану гірничовидобувних підприємств, визнано за доцільне поетапне запровадження базових нормативів плати. Відповідно до цього постановою Кабінету Міністрів України від 09.08.1999 р. № 1440 до базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин встановлений пільговий коефіцієнт (крім нафти, конденсату, газу природного вугілля кам'яного і бурого, для яких нормативи плати зберігаються на діючому рівні).

Об'єктом справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин є обсяг фактично погашених у надрах балансових та позабалансових запасів (обсяг видобутих) корисних копалин, що стимулює підприємство до раціонального використання надр.

При розробці техногенних родовищ плата обчислюється за нормативом, встановленим для відповідних видів корисних копалин, з коефіцієнтом 0,5.

При розробці техногенного родовища підприємством, внаслідок діяльності якого це родовище утворилося, плата не справляється.

Плата за користування надрами не справляється при:

✓ відпрацюванні погашених запасів, що в процесі розробки родовищ були віднесені у встановленому порядку до категорії втрачених у надрах, в тому числі при повторній розробці родовищ;

✓ використанні гірничо-промислових відходів, що утворюються при переробленні корисних копалин (шлами, пил, шлаки тощо);

✓ використанні розкривних і супутніх порід, що утворюються при веденні гірничих робіт для видобування корисних копалин, які у встановленому порядку не взяті на баланс корисних копалин.

Плата за користування надрами для видобування корисних копалин за обсяги видобутих корисних копалин та обсяги втрат у надрах, що не перевищують нормативні, відноситься до валових витрат виробництва та обігу.

Плата за обсяги понаднормативних втрат корисних копалин, а також за обсяги їх видобування понад встановлені квоти (ліміти) справляється з прибутку, що залишається у розпорядженні підприємств.

Обчислення і внесення плати здійснюються у відповідності з “Інструкцією про порядок обчислення і справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин” та “Методики розрахунку платежів за користування надрами для видобування урану, сировини ювелірної (дорогоцінне каміння), ювелірно-виробної (напівдорогоцінне каміння), виробної (виробне каміння) та облицьовувальних матеріалів” і внесених змін до “Інструкції про порядок обчислення та справляння платежів за користування надрами для видобування корисних копалин”, затвердженої наказом Мінекобезпеки, Державної податкової адміністрації, Міністерства праці та соціальної політики та Державного Комітету України по геології.

Контроль за правильністю обчислення і своєчасністю внесення плати за користування надрами здійснюється органами Державної податкової адміністрації. Контроль за правильністю визначення обсягів видобування і погашення запасів корисних копалин здійснюють органи Державного гірничого нагляду у встановленому порядку.

7.4. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ

Впровадження екологічної політики може бути успішним лише тоді, коли воно опирається на надійну нормативно-правову основу, яка включає екологічне законодавство та більш широку систему підзаконних актів, які встановлюють розподіл політичних і адміністративних функцій між органами виконавчої влади, а також інструменти регулювання і примусового впровадження. Але не тільки цією нормативно-правовою основою визначається успіх екологічної політики. Важливу роль тут відіграють неформальні норми взаємовідносин у суспільстві, які

складаються під впливом історичних і культурних традицій країни і втілюються в певну модель поведінки окремої людини, їх груп і організацій. Традиційне відношення громадян до закону та заходів його примусового впровадження впливають на дієвість екологічного законодавства в процесі впровадження екологічної політики.

Деякі суспільства в більшій мірі додержуються правил, ніж інші, і ці правила не завжди є юридичними правилами, часто вони ґрунтуються на звичаях і моральних традиціях. В результаті одночасно можуть існувати декілька систем права (як писаних, так і неписаних), дієвість кожної з них відчуває вплив інших. Правові рамки, в межах яких розроблюється екологічне законодавство, встановлюється звичайно конституцією (за виключенням Великобританії, яка не має конституції). Конституція визначає розподіл політичної влади і повноважень і встановлює природоохоронні принципи, які формують основу для розробки екологічного законодавства.

З одного боку, конституційні права у поєднанні з правом звертатися до суду з приводу екологічних справ може створити можливість для громадян одержати відшкодування збитків, спричинених особливо значною екологічною шкодою. З другого боку, не ясно чи може конституційно визнане екологічне право безпосередньо створити примусово впроваджуване право громадянина на судовий позов до уряду щодо екологічних питань, бо суди часто не наважуються брати на себе відповідальність впливати на політику. До того ж такий підхід, як здається, менш дійовий і реальний засобів забезпечення прав громадян на захист довкілля ніж інші, наприклад такі, як введення в дію механізму участі громадськості в адміністративному процесі управління.

Зусилля, спрямовані на розширення законів щодо прав людини шляхом включення до них положень про екологічні права, виявилися непродуктивними (наприклад, у США в 1970 р.). Їх також не вдалося включити до європейської Конвенції про права людини. Правові основи екологічного регулювання розвинулися шляхом спорадичного прийняття протягом багатьох десятиріч законів і підзаконних актів, які відносилися до певних галузей виробництва або до різних компонентів довкілля. Наприклад, у Великобританії перші екологічні закони стосувалися зменшення задимлення повітря (1853 р.) і запобігання забруднення річок (1876 р.). В результаті відсутності системного підходу до створення екологічного законодавства виникали дублювання і протиріччя при розподілі адміністративних повноважень.

Успіх екологічного законодавства залежить від того, наскільки добре екологічне законодавство віддзеркалює природоохоронні пріоритети, сумісне з іншим існуючим законодавством і взагалі з правовою системою (з історичною адміністративною та інституційною основою) і наскільки реальне його застосування та впровадження з допомогою примусових засобів.

Особливу роль в юридичній системі екологічного управління відіграють суди. Ступінь їх впливу на проведення в життя екологічної політики в різних країнах є різною: у Великобританії, Німеччині та Франції цей вплив незначний; у Нідерландах і Швеції – дещо більший. Навпаки, у США розгляд в судах екологічних позовів є дуже частим, а через це кожний юридичний крок, який робить законодавець, адміністратор або зацікавлена приватна особа, має враховувати можливу реакцію на нього з боку суду. Проте судовий розгляд справ часто тягне за собою значну витрату часу та зростання витрат на впровадження рішень, тому все більше визнання отримує вирішення розбіжностей шляхом переговорів і досягнення угоди між регулюючими органами та природокористувачами.

В країнах, де існує конституція, суди звичайно мають право розгляду справ

щодо законодавчих та адміністративних рішень, чого нема в країнах, де конституції не існує. Взагалі роль судів в екологічному управлінні в країнах Європи, Америки та Японії істотно відрізняється. В Європі та Японії суди не відіграють значної ролі у примусовому впровадженні екологічного законодавства; у більшості країн суди не мають повноважень розглядати справи про правомірність чи конституційність законодавчих актів, а якщо і мають – то дуже рідко використовують.

У Нідерландах та Великобританії роль судів полягає головним чином у вжитті примусових заходів проти злісних порушень закону, хоча у Великобританії судовий розгляд недоцільних рішень стає все частішим. У Франції та Німеччині громадяни можуть через суд добиватися зменшення забруднення від певних джерел. У Німеччині громадяни можуть також через суд заборонити здійснення запропонованого проекту, якщо він на них безпосередньо впливає. У Японії цього практично не буває, але у 70-тих роках ХХ століття суди тут прийняли широко відомі рішення щодо виплати значних компенсацій жертвам деяких крупних випадків забруднення повітря і води ртуттю, метил-ртуттю та кадмієм, які викликали масові захворювання.

У США суди широко залучаються до розгляду справ стосовно екологічного регулювання, які розглядають справи конституційності законів, тлумачать неясності, перевіряють зрозумілість і доречність делегування адміністративних повноважень, а також розглядають процедури та їх обґрунтування, які використовують органи влади при розробці екологічних керівних документів. Крім того, вони разом з зацікавленими державними органами беруть активну участь у примусовому впровадженні законів, розгляді справ про екологічні правопорушення та покаранні винних.

Однією з привабливих рис американської системи є її відкритість до втручання громадян, завдяки чому суди істотно впливають на систему екологічного менеджменту, зокрема на полікотворення та примусове впровадження законів. По суті кожний крок законодавця, розробника політики, представника органів регулювання або зацікавлених приватних груп робиться оглядаючись на те, які рішення з цього приводу може прийняти суд. Результатом цього є система, в якій прийняття нормативного документа є лише проміжним кроком у довготривалій боротьбі, яка визначає практичну дію запропонованої політики або нормативного акта.

Критики відкритої, громіздкої судової системи в США звертають увагу на велику витрату часу, грошей та людської енергії в результаті тривалого судового розгляду, який є типовим для справ з екологічного управління. Ці недоліки традиційного полікотворення відчували і в самих США, в результаті чого тут завжди шукали менш конфронтаційні підходи. Один з них – проведення переговорів з тими, кого зачіпає процес регулювання з метою досягти консенсус між ними і представниками державного органу управління щодо спірних питань. Такий підхід, як очікується, не тільки буде зменшувати кількість судових справ, але буде сприяти більш успішному запровадженню екологічної політики, тому знаходить все більше використання як на федеральному рівні, так і на рівні штатів.

Що стосується Європи, то тут все більше відчувається роль судової влади у розгляді екологічних справ, зокрема щодо відшкодувань за збитки, спричинені забрудненням. В деяких європейських країнах, особливо скандинавських, існує (у Швеції з 1809 р.) урядова офіційна особа або орган скарг, завданням якого є гарантування того, що права громадян не порушуються урядом. Останнім часом омбадзмен став приділяти увагу і екологічним правам громадян і ця діяльність ведеться у тісній взаємодії з демократичними засобами масової інформації і взагалі вважається корисною.

Важливою складовою частиною системи екологічного управління є його

адміністративна та інституційна основа, яка робить можливим і підтримує процес формулювання екологічної політики та забезпечує її впровадження та реалізацію примусових заходів. Органи виконавчої влади, призначені та наділені повноваженнями з боку представницьких законодавчих органів, створюють основу природоохоронної адміністрації. Часті зміни адміністративного статусу державних органів екологічного управління в розвинених країнах підтверджують думку про те, що розвиток інституцій має бути поступовим. Важливий не сам статус органів державного екологічного управління, а той пріоритет, який надається проблемам охорони довкілля вищими органами законодавчої та виконавчої влади.

Адміністративні та інституційні основи – невід’ємна частина системи екологічного управління, які уможливають і підтримують процес екологічного полікотворення, а також забезпечують запровадження та примусове впровадження політик. Центральне місце в екологічній адміністрації належить урядовим агентствам, які заснуються та вповноважуються представницькими виборними органами для виконання відповідних функцій.

В процесі економічного розвитку галузеві міністерства і відомства несли відповідальність за регулювання та нагляд за виробничою діяльністю, а також за її вплив на людей і довкілля. У США, наприклад, захоронення відходів у річках почали регулювати ще з кінця XIX століття з метою забезпечення нормальних умов судноплавства, проте охорона довкілля була підпорядкована виробничим цілям галузевих органів і їх нездатність забезпечити дотримання загальнодержавних екологічних інтересів ставала все більш очевидною.

У відповідь на зростаючу громадську стурбованість екологічними проблемами, виступи засобів масової інформації та все більшу увагу до цих проблем у міжнародних відносинах в різних країнах з кінця 60-х років XX століття почали створювати урядові екологічні агентства, спираючись на які уряди приймали на себе зобов’язання щодо вирішення екологічних проблем. Пізніше ніж в інших країнах це сталося у Німеччині, де *Федеральне міністерство довкілля*, охорони заповідників та ядерної безпеки було організовано в 1986 р. Звичайно ці урядові екологічні органи створювались шляхом передачі їм функцій інших існуючих державних органів одночасно з наданням їм нових функцій.

Створення цих інституцій носило еволюційний характер. Дуже часто вони не мали реальної влади щодо запровадження екологічної політики. Це було наслідком двох причин: відсутності дійсної політичної волі на верхніх рівнях державного управління щодо запровадження змін та опору з боку деяких кіл в процесі здійснення існуючих інституційних, правових та адміністративних відносин. Наприклад, в Японії національний уряд у 70-х роках XX століття продемонстрував небажання приймати на себе відповідальність за впровадження екологічної політики, в той же час продовжуючи надавати перевагу питанням економічного розвитку перед проблемами охорони довкілля. Проте з часом, під громадським тиском, стан справ став змінюватись на користь екологічних інтересів.

Існує деяка невизначеність щодо необхідності об’єднання чи розділення функцій видачі дозволів (ліцензій) на природокористування та екологічного інспектування. У Нідерландах, наприклад, функцію примусового впровадження, яку виконує екологічний інспекторат, відокремлено від функції ліцензування. На додаток до цього нагляд за примусовим впровадженням екологічного законодавства покладено на екологічну поліцію, спеціальні суди та судових виконавців. У Великобританії та Японії ліцензування поєднано з інспектуванням, переваги такого об’єднання чітко не визначено.

На мікрорівні (тобто на рівні підприємства) дотримання екологічних нормативних вимог, а також знаходження і здійснення результативних рішень проблем забруднення вимагає зміни філософії та практики колективного

управління, які впливають не тільки на процеси виробництва і характеристики продукції, що випускається, але також на такі сфери, як фінансова і цінова бухгалтерська звітність та планування капітальних витрат. Тому для покращення екологічних показників діяльності підприємства, дотримання нормативних вимог і, одночасно з цим, підвищення конкурентоздатності необхідні об'єднані зусилля в галузі управління виробництвом, фінансами та маркетингом (збутом).

Існує широкий діапазон інструментів впровадження певних заходів: від *жорстких адміністративно-командних (АК)* до *чисто ринково орієнтованих (РО)*.

Основа АК полягає в тому, що уряди повинні визначати правила, яким мають слідувати всі, хто впливає на стан довкілля. Ці правила – це чітко сформульовані накази, що вказують які технології або процеси має бути використано з метою досягнення відповідності їх нормативним вимогам (технологічні стандарти), якими мають бути допустимі маса і концентрація речовин у викидах і скидах (стандарти викидів), або коли і де може мати місце виробнича діяльність (дозволи на розміщення підприємств). Вимоги АК підходу чітко визначено і їх результати є передбачуваними. Проте вважається, що АК підхід як концептуально недосконалий і важкий до здійснення з причин втручання уряду в управління підприємством (так званий мікро-менеджмент), робить систему марнотратною, існує необхідність надмірного регулювання і невиправдано велика його бюрократизація робить його громіздким, він ігнорує витрати і не спонукає до впровадження нової техніки.

РО інструменти зорієнтовані на використання економічних важелів для досягнення прийнятної екологічної якості довкілля. В умовах економічно мотивованої системи той, хто спричиняє забруднюючий вплив, має широкий вибір рішень щодо його регулювання, виходячи з його знань щодо цін на продукцію та собівартість, які змінюються в залежності від прийнятої екологічної політики. В умовах конкуренції ринок заохочує оновлення технологій і технічних засобів виробництва, внаслідок чого не уряд, а сама промисловість бере на себе завдання пошуку ефективних і недорогих методів, які зменшують забруднення довкілля, а також їх впровадження, якщо їм це економічно вигідно. Теоретично економічна мотивація може забезпечити однаковий, або навіть кращий стан довкілля у порівнянні з АК системою при істотній економії витрат, підвищенні ефективності та зменшенні залучення до цієї справи уряду. Проте критики РО інструментів впровадження політики вказують, що теоретичні вигоди цього підходу досі ще не підкріплено практичним досвідом.

На практиці до останнього часу домінували АК підходи. Наприклад, у США на національному рівні було встановлено стандарти скидань зворотної води для всіх головних джерел забруднення вод на основі вимог, які відповідають можливостям *найкращої доступної технології (НДТ, Best Available Technology)*. У Німеччині встановлено вимоги НДТ і відповідні ліміти викидів для конкретних галузей промисловості для великої кількості забруднюючих речовин, розбитих на три групи з урахуванням їх токсичності, стійкості, біоаккумуляційного потенціалу та канцерогенності.

У Нідерландах вимагають використання *найкращих технічних засобів (НТЗ, Best Technical Means)* у випадках високотоксичних речовин і *найкращих практичних засобів (НПЗ, Best Practicable Means)* для всіх інших токсичних речовин, тоді як для регулювання скидання нетоксичних речовин використовують нормативи якості води у водному об'єкті (цілі якості води – Ambient Quality Objectives).

У Великобританії з 1990 р. беруть до уваги не тільки технічні можливості, а й ефективність витрат при використанні концепції НДТ, що не викликає зайвих витрат (Best Available Technology not Entailing Excess Cost), а також принцип *найкращого практичного екологічного вибору (Best Practical Environmental Option)*. Проте через відсутність чіткої методики оцінки ефективності витрат вибір

технології потребує індивідуального аналізу в кожному випадку і залишає значний простір при остаточному прийнятті рішення органом регулювання.

Як свідчить досвід, АК підхід, який закріпився на практиці, дуже важко змінити. Наприклад, у США було відкинуто спробу запровадити плату за забруднення вод тому що ця плата: розглядалась, як додатковий податок; сприймалась, як така, що надає “право забруднювати”; була у протиріччі з точкою зору, що тільки законодавчі заходи можуть відповідати соціальним потребам; викликала опір з боку промисловців, які розглядали плату, як додатковий фінансовий тягар, що може зменшити їх прибутки.

Неурядові екологічні організації часто заперечували проти запровадження економічних інструментів через те, що вони не були впевнені, що ці інструменти дозволять досягти таких же екологічних покращень, як і АК інструменти. Проте в останній час в результаті поступового визначення як складності природи проблем забруднення, так і потреби економічного їх вирішення в більшості розвинутих країн помітно змінилися погляди на користь використання РО інструментів. Цьому сприяла демонстрація успішних результатів впровадження ряду ринково орієнтованих програм екологічного регулювання.

В 1996 році доля екологічних податків у загальній сумі податків складала у: США – 3,2 %, Франції – 4,9 %, Японії – 5,5 %, Німеччині та Нідерландах – 6,1 %, Швеції – 6,3 %, Великобританії – 8,2 %. У багатьох країнах було визнано встановлення непрямих екологічних податків більш доцільним, ніж встановлення прямих податків, що особливо стосується податків на екологічно небезпечну сировину, а також на продукцію, таку як добрива, пестициди, гумові шини, пакувальні матеріали. Політику диференційованих податків успішно впроваджено рядом країн з метою стимулювання використання автомобілів, які витрачають менше пального і менше забруднюють довкілля, а також використання менш шкідливого пального. У США було одержано позитивні результати від впровадження після 1990 р. економічного механізму продажу дозволів на викиди в атмосферу (диоксид сірки, свинець, хлорофторовуглець).

В Україні фінансування заходів щодо охорони довкілля здійснюється за рахунок Державного бюджету України та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони довкілля, добровільних внесків та інших коштів. Збір за спеціальне використання природних ресурсів встановлюється на основі нормативів зборів і лімітів їх використання.

Економічні заходи забезпечення охорони довкілля передбачають:

- взаємозв'язок усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів з охорони довкілля на основі економічних важелів;

- визначення джерел фінансування заходів щодо охорони довкілля;

- встановлення лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та на утворення і розміщення відходів;

- встановлення нормативів збору і розмірів зборів за використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище на утворення і розміщення відходів та інші види шкідливого впливу;

- надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони довкілля;

- відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням

законодавства про охорону довкілля.

Нормативи збору за використання природних ресурсів визначаються з урахуванням їх розповсюдженості, якості, можливості відтворення, доступності, комплексності, продуктивності, місцезнаходження, можливості переробки знешкодження і утилізації відходів та інших факторів. Нормативи, а також порядок її стягнення встановлюються КМУ. Ліміти використання природних ресурсів встановлюються в порядку, що визначається обласними, міськими Радами, крім випадків, коли природні ресурси мають загальнодержавне значення, а загальнодержавного значення – у визначеному КМУ порядку.

Збори за використання природних ресурсів в межах встановлених лімітів відносяться на витрати виробництва, а за понадлімітне використання та зниження їх якості стягуються з прибутку, що залишається у розпорядженні підприємств, установ, організацій чи громадян. Збір за забруднення довкілля встановлюється на основі лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище і розміщення відходів.

Ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище утворення і розміщення відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного й іншого виробництва та інші види шкідливого впливу в цілому по території областей, міст загальнодержавного значення або окремих регіонів встановлюються: у випадках, коли це призводить до забруднення природних ресурсів республіканського значення, територій інших областей, – Мінекоресурсів; в інших випадках – в порядку, що встановлюється обласними, міськими Радами, за поданням органів Мінекоресурсів. Порядок встановлення нормативів збору і стягнення зборів за забруднення довкілля визначений КМУ.

Збори підприємств, установ, організацій, а також громадян за викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів та інші види шкідливого впливу в межах лімітів відносяться на витрати виробництва, але не більше 0,15 % валових витрат для гірничо-металургійних підприємств, а за перевищення лімітів стягуються з прибутку, що залишається в розпорядженні підприємств, установ, організацій чи громадян. Порядок встановлення обмежень розмірів зборів за забруднення довкілля визначений КМУ. Збір за погіршення якості природних ресурсів (зниження родючості ґрунтів, продуктивності лісів, рибопродуктивності водойм тощо) в результаті володіння і користування встановлюється на основі нормативів. Порядок встановлення нормативів збору за погіршення якості природних ресурсів визначений КМУ.

Збори підприємств, установ, організацій, а також громадян за погіршення якості природних ресурсів внаслідок володіння і користування ними здійснюються за рахунок прибутку, що залишається у їх розпорядженні. Збори за використання природних ресурсів надходять до місцевих бюджетів, та Державного бюджету України і спрямовуються на виконання робіт по відтворенню, підтриманню цих ресурсів у належному стані. Збори за використання природних ресурсів місцевого значення надходять до місцевих бюджетів і зараховуються до відповідних бюджетів згідно з чинним законодавством.

Кошти від збору за забруднення довкілля розподіляються між місцевими (сільськими, селищними, міськими) та обласними, а також Державним фондами охорони навколишнього природного середовища в установленому законодавством співвідношенні. Кошти від збору за забруднення довкілля підприємствами гірничо-металургійного комплексу, розподіляються між місцевими (сільськими, селищними, міськими), обласними, а також Державним фондами в установленому законодавством співвідношенні.

За нецільове використання цих коштів до підприємств застосовуються штрафні санкції у розмірі 100 % сум, використаних за нецільовим призначенням, з

нарахуванням пені у розмірі 120 % облікової ставки Національного банку України. Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до Державного бюджету України, здійснюється ВРУ. Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до місцевих бюджетів, здійснюється відповідними обласними та міськими Радами народних депутатів за поданням органів Мінекоресурсів.

Для фінансування заходів щодо охорони довкілля утворюються *Державний та місцеві фонди охорони довкілля*. Місцеві фонди утворюються у складі відповідного місцевого бюджету за місцем заподіяння екологічної шкоди за рахунок: зборів за забруднення довкілля; частини грошових стягнень за порушення норм і правил охорони довкілля та шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону довкілля в результаті господарської та іншої діяльності згідно з чинним законодавством; цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян. Розподіл зборів, що надходять до місцевих фондів, здійснюється відповідними обласними, міськими Радами за поданням органів Мінекоресурсів.

Державний фонд утворюється за рахунок: відрахувань з місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, розмір яких визначається ВРУ; добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень; частини зборів за використання природних ресурсів, розмір яких визначається ВРУ за поданням КМУ. Розподіл коштів, що надходять до Державного фонду, здійснюється КМУ за поданням Мінекоресурсів.

Кошти місцевих і Державного фондів можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, в т. ч. наукових досліджень з цих питань ведення державного кадастру територій та об'єктів ПЗФ, а також заходів для зниження впливу забруднення довкілля на здоров'я населення та стимулювання працівників спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони довкілля і використання природних ресурсів, крім осіб, які мають статус державних службовців, та громадських інспекторів з охорони довкілля, які виявили порушення природоохоронного законодавства і вжили необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, запобігання порушенням природоохоронного законодавства.

Положення про місцеві фонди затверджуються відповідними Радами, а Державного фонду – КМУ. В Україні можуть утворюватись інші фонди для стимулювання і фінансування заходів щодо охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля здійснюється шляхом:

- ♦ надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля, при переході на маловідходні і ресурсо- і енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом довкілля та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони довкілля;

- ♦ надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля;

- ♦ встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;

- ♦ звільнення від оподаткування фондів охорони довкілля;

- ♦ передачі частини коштів фондів охорони довкілля на договірних умовах

підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан довкілля, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв;

- ◆ надання можливості отримання природних ресурсів під заставу;

- ◆ стимулювання у встановленому КМУ порядку працівників спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони довкілля і використання природних ресурсів, крім осіб, які мають статус державних службовців, та громадських інспекторів з охорони довкілля, які виявили порушення природоохоронного законодавства і вжили необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, а також розвитку і зміцнення матеріально-технічної бази спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони довкілля за рахунок частини грошових стягнень та інших надходжень, пов'язаних з порушенням природоохоронного законодавства, що зараховуються на відповідний поточний рахунок цих органів.

В Україні здійснюється *добровільне і обов'язкове державне та інші види страхування* громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення довкілля та погіршення якості природних ресурсів.

Для забезпечення охорони та ефективного використання атмосферного повітря впроваджуються організаційно-економічні заходи, що передбачають встановлення: лімітів викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря та інших шкідливих впливів на нього; лімітів використання повітря як сировини основного виробничого призначення; нормативів плати і розмірів платежів за викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря та інші шкідливі впливи на нього; нормативів плати за перевищення лімітів викидів, інших шкідливих впливів та видачу дозволів на використання атмосферного повітря; нормативів плати за використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення; а також надання підприємствам, установам, організаціям і громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідходних, безвідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологічних процесів, здійсненні інших природоохоронних заходів відповідно до законодавства.

Ліміти викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря стаціонарними джерелами визначаються для підприємств, установ та організацій з урахуванням гранично допустимих обсягів викидів і доводяться до них як тимчасово погоджені величини викидів забруднюючих речовин щодо кожного компонента. Вони встановлюються для підприємств органами Мінекоресурсів формі видачі дозволів на викиди. ГДР шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря встановлюються органами МОЗ. Порядок встановлення лімітів викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря і рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів визначений КМУ.

Платежі за викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря та за інші шкідливі впливи на нього стягуються з підприємств, установ і організацій. Стягнення платежів не звільняє від відшкодування збитків, заподіяних порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря. Розміри вказаних платежів встановлюються обласними державними адміністраціями на підставі лімітів викидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на нього і нормативів плати за них. Порядок встановлення нормативів плати і стягнення платежів за забруднення атмосферного повітря та за інші шкідливі впливи на нього визначений КМУ.

Плата за використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення встановлюється на підставі нормативів його

використання та нормативів плати за одиницю обсягу атмосферного повітря. Порядок встановлення нормативів використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення, нормативів плати та стягнення платежів за нього встановлений КМУ. Розподіл платежів за забруднення атмосферного повітря, інші шкідливі впливи на нього та за використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення здійснюється відповідно до чинного законодавства.

Загальне використання природних рослинних ресурсів в Україні здійснюється безоплатно, а *спеціальне* – є платним. Розмір збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів визначається з урахуванням природних запасів, поширення, цінності, можливості відтворення, продуктивності цих ресурсів. Порядок визначення збору та нормативи плати за спеціальне використання природних рослинних ресурсів встановлений КМУ. Збір за спеціальне використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення зараховується до відповідних бюджетів згідно з законодавством, а місцевого значення – зараховується в повному розмірі до відповідних місцевих бюджетів.

Від збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів звільняються: науково-дослідні установи, навчальні та освітні заклади, що проводять наукові дослідження об'єктів рослинного світу з метою їх охорони, невиснажливого використання та відтворення, за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені до Червоної книги України, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України; власники земельних ділянок; користувачі (в т. ч. орендарі) земельних ділянок, за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені до Червоної книги України, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, для задоволення природними рослинними ресурсами власних потреб без права їх реалізації.

7.5. ВСТАНОВЛЕННЯ РІВНІВ ШКІДЛИВОГО ВПЛИВУ І ЛІМІТІВ ВИКИДІВ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН В АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ

Рівні шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря встановлюються з метою введення плати за шкідливий вплив фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря.

До фізичних факторів належать шум, ультразвук, інфразвук, електромагнітні випромінювання, електричні та магнітні поля, лазерне, інфрачервоне, ультрафіолетове випромінювання, іонні струми, електричні заряди, видиме світло, всі види іонізуючого випромінювання, аероіони.

До біологічних факторів належать окремі види живих або вбитих дріжджових пліснявих грибів, бацил, вірусів, інших одноклітинних організмів і продукти їх життєдіяльності (білки, амінокислоти, ферменти, антибіотики, токсини).

Крім того, до фізичних і біологічних факторів належать інші фактори техногенного походження, наявність яких в атмосферному повітрі за певних рівнів може негативно впливати на здоров'я людей та об'єкти навколишнього природного середовища.

Встановлення рівнів шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря спрямоване на поступове досягнення нормативів гранично

допустимих шкідливих впливів фізичних і біологічних факторів, що визначаються для кожного джерела їх утворення з урахуванням забезпечення дотримання у даному районі санітарно-гігієнічних норм, на основі яких прийняті нормативи екологічної безпеки.

Під санітарно-гігієнічними нормами розуміються гранично допустимі рівні, гранично допустимі концентрації та орієнтовні безпечні рівні впливу на атмосферне повітря.

Рівні шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря, заходи і терміни їх досягнення визначаються підприємствами, установами і організаціями, що мають в експлуатації стаціонарні джерела шкідливого впливу, або спеціалізованими організаціями на їх замовлення під час розроблення проектів нормативів гранично допустимих шкідливих впливів на атмосферне повітря і подаються на затвердження органам державного санітарно-епідеміологічного нагляду Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя.

Порядок видачі завдання і розроблення проектів нормативів гранично допустимих шкідливих впливів на атмосферне повітря встановлюються МОЗ разом з Мінекоресурсів.

Ліміти викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря встановлюються з метою вдосконалення економічного механізму стягнення платежів за викиди в атмосферне повітря.

Інструкція про порядок розробки, встановлення, перегляду та доведення лімітів викидів забруднюючих речовин містить в собі методичні вказівки по розробці матеріалів, вимоги щодо оформлення необхідних документів по встановленню лімітів.

В Інструкції викладені вимоги щодо взаємодії Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських Рад народних депутатів, органів Мінекоресурсів та суб'єктів підприємницької діяльності, незалежно від форм власності з питань розробки, встановлення, перегляду і доведення лімітів викидів забруднюючих речовин.

Загальні положення

- Ліміти викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря є основою для встановлення платежів за забруднення навколишнього природного середовища.

- Ліміти викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря — це допустимі дозволені обсяги викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами по інгредієнтах в цілому для підприємства в тоннах на рік.

- Ліміти викидів для пересувних джерел не встановлюються.

- Ліміти викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря встановлюються для підприємств, установ, організацій — платників за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, перелік яких визначається органами Мінекоресурсів.

- Платниками за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря є об'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, потенціальні викиди яких складають 25 і більше тонн на рік або 5 і більше тонн на рік однієї речовини. Потенціальний викид — це максимальний загальний викид забруднюючої речовини від стаціонарних джерел викиду при роботі підприємства в режимі номінального навантаження технологічного обладнання, що передбачається проектно-кошторисною документацією.

- Ліміти викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел для підприємств, установ, організацій встановлюються органами Мінекоресурсів України для основних забруднюючих речовин.

- Ліміти викидів забруднюючих речовин встановлюються терміном на один рік і доводяться підприємствам не пізніше першого липня попереднього року.

- У разі необхідності, до завершення строку дії встановлених лімітів, їх анулювання здійснюється за рішенням органу, який затвердив ліміт або за рішенням його вищестоящого органу.

- Порядок розробки, встановлення, доведення та перегляду лімітів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

- Платники за забруднення атмосферного повітря зобов'язані надати на адресу органів Мінекоресурсів в установлений термін проект лімітів викидів забруднюючих речовин з пояснювальною запискою. В пояснювальній записці надається слідуюча інформація:

- ✓ вихідні дані, які прийняті для розрахунку;

- ✓ план заходів, які забезпечують виконання лімітів;

- ✓ пояснення зменшення (збільшення) кількості забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферу по відношенню до встановлених величин попереднього і наступного року. У разі збільшення викидів надається детальний розрахунок та обґрунтування причин росту.

- Ліміти викидів забруднюючих речовин встановлюються на підставі питомих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря на одиницю виробленої продукції. Ліміти викидів забруднюючих речовин не можуть перевищувати оціночних величин валових викидів у складі затверджених проектів нормативів гранично допустимих викидів підприємства, установи, організації.

- Надані підприємством, установою, організацією проекти лімітів викидів забруднюючих речовин розглядаються органами Мінекоресурсів протягом десяти днів.

- Мінекоресурсів затверджує загальні по території ліміти викидів забруднюючих речовин і направляє їх органам на місцях за встановленою формою.

- Органи Мінекоресурсів після отримання затверджених загальних по території лімітів викидів забруднюючих речовин встановлюють та доводять до підприємств, установ, організацій ліміти викидів за встановленою формою.

- У разі необхідності підприємство, установа, організація мають право до першого березня року, на який встановлено ліміти викидів, звернутись до органу, який встановив ліміт на викиди, з проханням скорегувати встановлений ліміт.

Органи Мінекоресурсів можуть корегувати встановлені ліміти викидів для підприємств, установ, організацій до першого квітня року, на який встановлено ліміт.

7.6. РОЗРОБКА І ЗАТВЕРДЖЕННЯ НОРМАТИВІВ ГРАНИЧНО ДОПУСТИМИХ ВИКИДІВ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН У АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ СТАЦІОНАРНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

«Порядок розроблення та затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 р. № 1780 відповідно до статті 5 Закону України «Про охорону атмосферного повітря».

Цей Порядок визначає вимоги щодо розроблення та затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин та їх сукупності, які містяться у складі пилогазоповітряних сумішей, що відводяться від окремих типів обладнання, споруд і надходять в атмосферне повітря із стаціонарних джерел.

Нормативи граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел визначаються за методикою, яка затверджується Мінекоресурсів, з метою забезпечення дотримання нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря з урахуванням економічної доцільності, рівня технологічних процесів, технічного стану обладнання та газоочисних установок; вимог національного законодавства і законодавства Європейського Союзу та розробляються: на одиницю маси за одиницю часу; на одиницю продукції чи сировини.

Стосовно допустимих викидів забруднюючих речовин або їх сумішей (включаючи ступінь розведення) встановлюються технологічні нормативи, що складаються з: поточних технологічних нормативів — для діючих окремих типів обладнання, споруд на рівні підприємств з найкращою існуючою технологією виробництва аналогічних за потужністю технологічних процесів; перспективних технологічних нормативів — для нових і таких, що проектується, будуються або модернізуються, окремих типів обладнання, споруд з урахуванням передових вітчизняних і світових досягнень у відповідній сфері. Технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин визначаються у місці їх виходу.

Норматив граничнодопустимого викиду забруднюючої речовини із стаціонарного джерела на одиницю маси за одиницю часу встановлюється для певної фактичної масової швидкості у технологічному процесі. Масова швидкість визначається як відношення всієї маси матеріалів, які використовуються в конкретному технологічному процесі (або в одній закінченій операції), до часу здійснення цього процесу.

Норматив граничнодопустимого викиду забруднюючої речовини із стаціонарного джерела на одиницю продукції чи сировини визначається як відношення кількості забруднюючої речовини, що викидається в атмосферне повітря, до обсягу продукції підприємства або використаної ним сировини.

Для нових стаціонарних джерел і таких, що проектується, будуються або модернізуються, окремих типів обладнання, споруд нормативи граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин розробляються з урахуванням передових вітчизняних і світових техно-логій та досягнень у розробленні технологій зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. У разі коли законодавством Європейського Союзу для нових стаціонарних джерел і таких, що проектується, будуються або модернізуються, встановлено нормативи граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин, в Україні застосовуються норми цього законодавства.

Нормативи граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин для діючих стаціонарних джерел встановлюються за середніми показниками викидів, визначених для типів устаткування, де обсяги таких викидів є найменшими: для 12 % типів устаткування — за наявності 30 чи більше типів; для 5 типів устаткування — за наявності менш як 30 типів. Перелік типів устаткування, за якими розробляються нормативи граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел, визначається Мінекоресурсів.

Нормативи граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел розробляються заінтересованими органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать підприємства, установи, організації, що здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря із стаціонарних джерел, і затверджуються Мінекоресурсів.

Мінекоресурсів здійснює не рідше ніж один раз на 10 років перегляд нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел. Підставою для такого перегляду є: необхідність запобігання або зведення до мінімуму загального впливу на навколишнє природне середовище викидів

забруднюючих речовин; наявність можливостей для зменшення викидів забруднюючих речовин та розроблення нових технологічних процесів з урахуванням економічної доцільності такого зменшення, технічного стану обладнання, газоочисних установок; зміни у національному законодавстві та законодавстві Європейського Союзу щодо обмеження викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел.

Загальні положення

Гранично допустимий викид (ГДВ) — науково-технічний норматив, встановлений при умові, що вміст забруднюючих речовин в приземному шарі атмосфери від джерела або їх сукупності, з урахуванням перспективи розвитку промислових підприємств, не перевищував би нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря: гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у атмосферному повітрі для людей і об'єктів навколишнього природного середовища¹.

Значення ГДВ розробляється у складі: проектів нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних джерел для підприємств (проект нормативів ГДВ), зведених проектів нормативів ГДВ забруднюючих речовин в атмосферне повітря по місту або населеному пункту.

Проект нормативів ГДВ розробляється всіма господарюючими суб'єктами, що здійснюють викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря стаціонарними джерелами².

Встановлення ГДВ проводиться з застосуванням методів розрахунку забруднення атмосфери промисловими викидами, а також з урахуванням фізико-географічних та кліматичних умов місцевості розташування промислових площадок і участків жилої забудови, що існує і проектується, санаторіїв, зон відпочинку міста, взаємного розташування промислових площадок і селітебних територій, за існуючим станом, так і на перспективу, граничних нормативів утворення забруднюючих речовин, які відводяться у атмосферне повітря при експлуатації технологічного та іншого обладнання, споруд і об'єктів.

Граничні нормативи утворення — гранична кількість забруднюючих речовин, які утворюються при експлуатації окремих типів технологічного та іншого обладнання і відводяться у атмосферне повітря та встановлюються з врахуванням сучасних технічних можливостей, прогресивних маловідходних технологій, комплексного використання сировини, удосконаленого газоочисного обладнання та ін.

Величина ГДВ встановлюється в грамах за секунду (г/с) для кожного джерела викиду і по кожній із забруднюючих речовин при умові повного навантаження технологічного і газоочисного обладнання. Значення ГДВ (г/с) відноситься до того ж часового усереднення (20 хвилин), що і максимально разові гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин в атмосферному повітрі для людей.

Для оцінки темпів зниження викидів визначається масова величина викиду в тонах за рік (т/рік) по кожному стаціонарному джерелу і кожній із забруднюючих речовин, а також в цілому по підприємству при повному навантаженні технологічного обладнання з урахуванням часової нерівномірності викидів, сировини і матеріалів, що використовуються, а також з врахуванням планового ремонту технологічного і газоочисного обладнання.

¹ До розробки єдиних нормативів екологічної безпеки, для встановлення нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря, використовуються *гранично допустимі концентрації* (ГДК) і *орієнтовно безпечні рівні впливу* (ОБРВ) забруднюючих речовин у атмосферному повітрі населених пунктів (ГДК, ОБРВ).

² Коли господарюючий суб'єкт є власником основних фондів (засобів виробництва), то він самостійно розробляє матеріали оцінки впливу його виробництв на атмосферне повітря. При оренді основних фондів, ці питання вирішуються на договірних умовах між орендаром і їх власником.

Для діючих підприємств, якщо в повітрі міст або населених пунктів концентрації забруднюючих атмосферних речовин перевищують гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин в атмосферному повітрі населених пунктів, а значення ГДВ на даний час не можуть бути досягнуті, то за узгодженням з органами Мінекоресурсів та з органами МОЗ передбачається поетапне, з вказівкою тривалості кожного етапу, зниження викидів забруднюючих речовин до значень ГДВ. На кожному етапі, до забезпечення значень ГДВ, встановлюються *тимчасово погоджені величини* (ТПВ) викидів забруднюючих речовин в атмосферу і заходи по їх досягненню.

Значення ТПВ встановлюються в г/с для кожного етапу по кожному стаціонарному джерелу викиду і по кожній із забруднюючих речовин. Оціночні величини викидів встановлюються в т/рік по кожному джерелу, кожній із забруднюючих речовин і в цілому по підприємству.

Порядок розробки нормативів ГДВ (ТПВ)

Організація робіт в місті або населеному пункті по розробці нормативів ГДВ (ТПВ) підприємствами, установами, організаціями здійснюється органами Мінекоресурсів. Для організації і координації робіт по розробці нормативів ГДВ (ТПВ) на підприємствах галузі, міністерства і відомства призначають головну галузеву організацію на яку покладається вирішення питань з охорони атмосферного повітря. Розробку проекту нормативів ГДВ по господарюючому суб'єкту проводять інститути-генпроектувальники, НДІ й інші організації (екоцентри, малі підприємства та ін.), які стоять на обліку в Мінекобезпеки України та мають дозвіл, виданий органами Мінекоресурсів. Порядок обліку підприємств та видачі дозволів на розробку нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря встановлюється Мінекоресурсів.

Нормативи ГДВ розробляються для речовин, які мають ГДК або ОБРВ забруднюючих речовин у атмосферному повітрі населених пунктів.

Для речовин, які виявлені у викидах діючих підприємств і не мають ГДК (ОБРВ), встановлюється ТПВ на строк не більше 2-х років з моменту затвердження проекту нормативів ГДВ. В цьому випадку в складі поданого на розгляд і затвердження проекту нормативів ГДВ для підприємства, повинні бути офіційні документи, які підтверджують рішення про розробку ГДК (ОБРВ) цих речовин з зазначенням строків та реальних установ виконавців, які атестовані в Міністерстві охорони здоров'я України в установленому порядку.

Розроблений проект нормативів ГДВ підписується керівником організації, що розробила цей проект, і направляється на затвердження в органи Мінекобезпеки та Міністерства охорони здоров'я України. Зазначений проект нормативів ГДВ попередньо погоджується з місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в установленому порядку.

Відповідальність за якість виконання проекту нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря для підприємства покладається на організацію розробника даного проекту.

Порядок затвердження нормативів ГДВ (ТПВ)

Проекти нормативів ГДВ підприємств, установ і організацій затверджуються органами Мінекоресурсів та МОЗ. Ці проекти погоджуються з місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у частині;

- строків виконання заходів щодо зниження викидів забруднюючих речовин до нормативних рівнів;
- строків відселення людей і винесення об'єктів соціального призначення із санітарно-захисних зон;

- зниження обсягів виробництва та викидів забруднюючих речовин у період несприятливих метеорологічних умов.

Заходи щодо охорони атмосферного повітря при несприятливих метеорологічних умовах розробляються в порядку і обсягах, передбачених РД 52.04-52-85 «Регулювання викидів при несприятливих метеорологічних умовах».

У випадку, коли не має потреби в розробці заходів щодо зниження викидів забруднюючих речовин до нормативного рівня, відселення людей із санітарно-захисної зони та зниження обсягів виробництва та викидів забруднюючих речовин у період несприятливих метеорологічних умов, проект нормативів ГДВ в місцеві органи державної виконавчої влади на погодження не подається.

Проекти нормативів ГДВ після попереднього погодження з місцевими органами державної виконавчої влади і органами місцевого самоврядування розглядаються органами Мінекоресурсів та МОЗ протягом 2-х тижнів, а по особливо великих об'єктах — до 30 днів.

Нормативи ГДВ затверджуються строком на 5 років.

Необхідність перегляду затверджених нормативів ГДВ може виникнути до закінчення терміну їх дії при зміні екологічної ситуації в регіоні, появи нових або уточнення параметрів існуючих джерел викидів забруднюючих речовин в атмосферу, зміні технології. У цьому випадку господарюючий суб'єкт зобов'язаний надати інформацію про зміни, що виникли, в органи Мінекоресурсів та МОЗ для внесення змін до проекту ГДВ.

В разі відсутності підстав для зміни діючого проекту нормативів ГДВ (ТПВ), після закінчення строку його дії, новий проект нормативів ГДВ не розробляється. В зазначеному випадку, підприємство за три місяці до закінчення дії затвердженого проекту нормативів ГДВ звертається до органів Мінекоресурсів та МОЗ з заявою про подовження дії існуючого проекту нормативів ГДВ. Мінекоресурсів після погодження в МОЗ передатверджує названий проект нормативів ГДВ, про що робить відповідний запис на «титальному листі проекту».

Нормативи ГДВ вводяться в дію на умовах визначених статтею 13 Закону України «Про охорону атмосферного повітря».

Контроль за додержанням нормативів ГДВ (ТПВ)

Контроль у галузі охорони атмосферного повітря за досягненням і додержанням встановлених нормативів викидів забруднюючих речовин включає:

- визначення маси викидів забруднюючих речовин за одиницю часу від даного джерела забруднення і порівняння цих показників з встановленими нормативами ГДВ (ТПВ) в складі дозволу на викид забруднюючих речовин у атмосферне повітря;

- перевірку виконання плану заходів по досягненню нормативів ГДВ(ТПВ). Контроль за додержанням нормативів ГДВ (ТПВ), а також заходів по їх досягненню проводиться підприємством (виробничий контроль), та вибірково, що здійснюється органами Мінекоресурсів та МОЗ, відповідно до положення про ці органи.

Виробничий контроль за додержанням нормативів ГДВ (ТПВ) здійснюється відповідними підрозділами підприємств (відділи охорони природи, санітарно-промислові лабораторії і ін.), спеціалізованими організаціями, які мають відповідний дозвіл на проведення зазначеного контролю, виданий органами Мінекоресурсів та МОЗ.

Виробничий контроль за додержанням нормативів ГДВ (ТПВ) здійснюється відповідно до плану-графіка, затвердженого в складі проекту нормативів ГДВ і передбаченого в дозволі на викид забруднюючих речовин у атмосферне повітря.

7.7. РОЗГЛЯД ДОКУМЕНТІВ ТА УМОВИ ВИДАЧІ ДОЗВОЛІВ НА ВИКИДИ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН В АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ СТАЦІОНАРНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря повинні мати підприємства, установи, організації, а також громадяни, які провадять підприємницьку діяльність без створення юридичної особи (підприємства), що здійснюють викиди стаціонарними джерелами.

Громадяни, які провадять підприємницьку діяльність без створення юридичної особи — це особи, котрі у процесі підприємницької діяльності здійснюють викиди забруднюючих речовин стаціонарними джерелами, що належать їм.

Дозвіл на викиди видається структурними підрозділами, визначеними керівниками органів Міністерства безпеки, які затверджують нормативи гранично допустимих викидів для підприємств, з терміном дії дозволу не більше п'яти років.

В населених пунктах з підвищеними рівнями забруднення атмосферного повітря, за рішенням органів Міністерства безпеки, дозволи на викиди можуть видаватись на менш короткий термін, але не менш, як на два роки.

У випадку, коли термін дії затверджених у встановленому порядку проектів нормативів гранично допустимих викидів закінчується в поточному році і не має можливості видати дозвіл на два роки, допускається видача дозволу строком на один рік на період дії затвердженого проекту нормативів гранично допустимих викидів.

Перелік документів для одержання дозволу на викиди забруднюючих речовин

Для одержання дозволу на викиди юридичні особи та громадяни подають такі документи:

Клопотання про видачу дозволу на викиди забруднюючих речовин стаціонарними джерелами.

В клопотанні вказуються загальні відомості про заявника (дата подачі клопотання, назва підприємства, прізвище заявника, адреса, номер телефону, відомості про об'єкт (діюче, новостворене, що проводить реконструкцію, техпереобладнання), якої форми власності даний об'єкт). Зазначається — клопотання про одержання первинного дозволу чи на продовження дозволу, в останньому випадку вказується номер попереднього дозволу і дата його видачі. Зразок форми клопотання надається в додатку № 1. В клопотанні наводиться інформація:

- про фактичні обсяги викидів забруднюючих речовин (г/сек) за звітний рік по джерелах, для яких були заплановані заходи по досягненню нормативного рівня, про джерела, на яких за звітний рік були зареєстровані перевищення дозволених обсягів викидів. Фактичні обсяги викидів визначаються за даними інструментальних вимірів, що проведені після впровадження запланованого заходу. При цьому приймається максимальний обсяг викидів із фактичного ряду, отриманих даних;

- інформація по кожному джерелу викидів про аварійні, залпові викиди за звітний рік, їх тривалість, максимальна фактична концентрація;

- пропозиції щодо дозволених обсягів викидів у відповідності до затвердженого проекту нормативів ГДВ на термін, що визначається органами Міністерства безпеки;

- перелік заходів щодо зниження викидів по досягненню дозволеного обсягу викидів;

- інформація про організацію здійснення контролю за додержанням дозволених обсягів викидів забруднюючих речовин.

Вимоги та умови одержання дозволу на викиди забруднюючих речовин

Видача дозволу на викиди здійснюється лише у випадку, коли забезпечується дотримання наступних умов:

- встановлені в дозволі на викиди обсяги викидів не перевищують затверджених нормативів гранично допустимих викидів (ГДВ) або тимчасово погоджених викидів (ТПВ);
- передбачено виконання заходів по досягненню дозволених обсягів викидів у встановлені терміни;
- не перевищуються технологічні граничні величини викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря при експлуатації устаткування, обладнання. У разі, коли на момент видачі дозволу з технічних або економічних причин не можливо досягнути технологічних нормативів, підприємство погоджує з органами Мінекоресурсів заходи і строки по їх досягненню;
- встановлені вимоги, що пред'являються до проведення відомчого контролю за викидами, виконанню аналізів проб.

Однією із важливих умов видачі дозволу є встановлення вимог по додержанню технологічних нормативів на викид забруднюючих речовин. Це встановлення граничної маси речовин, що міститься в одиниці об'єму газів, які відходять (мг/м^3 , г/м^3) від обладнання.

На цей час зазначені нормативи встановлені для окремого типу обладнання у складі нормативних документів на нього. Наприклад, ГОСТ 10617, ГОСТ 28775 та інші.

Технологічні нормативи встановлюються у складі дозволу на викиди для обладнання, при експлуатації якого існує вірогідність їх перевищення. У разі їх перевищення і неможливості досягнення за технічними або економічними причинами на момент видачі дозволу підприємство надає план заходів з зазначенням термінів по їх досягненню.

При видачі дозволу на викиди встановлюються вимоги по здійсненню виробничого контролю за викидами забруднюючих речовин. Підприємство зобов'язане погоджувати з органами Мінекоресурсів періодичність вимірювання (проведення одиничних вимірювань з указанням їх періодичності або безперервності вимірювання за допомогою автоматизованих засобів контролю), точки (місця) пробовідбору, їх обладнаність, методику вимірювань (посилання на нормативний документ, в якому наведено опис цієї методики).

В дозволі на викиди встановлюються вимоги щодо інформаційного звіту про стан виконання заходів по досягненню дозволених обсягів викидів та інші.

До інших вимог можливо віднести: використання палива та сировини з малим вмістом шкідливих домішок (наприклад, використання малосірчастого мазуту), заборону використання сировини і матеріалів, які не відповідають технічним умовам, техрегламенту тощо, обмеження потужності обладнання, дотримання умов розвантаження та зберігання сипучих матеріалів та інші.

Порядок видачі дозволів на викиди забруднюючих речовин

На адресу підприємств, установ, організацій та громадян, які провадять підприємницьку діяльність, органи Мінекоресурсів направляють повідомлення про необхідність отримання дозволу на викиди. В повідомленні зазначається термін надання матеріалів для одержання дозволу та адреса органу Мінекоресурсів, який видає дозвіл. Строк, на який підприємству буде видаватись дозвіл на викиди, а також обсяг необхідних матеріалів, які подаються в органи Мінекоресурсів, погоджуються з підприємством.

Підприємство зобов'язане отримати форму клопотання та погодити вимоги для одержання дозволу на викиди в органах Мінекоресурсів.

Клопотання реєструється в органах Мінекоресурсів. Клопотання про видачу дозволу вважається не наданим, якщо орган Мінекоресурсів не отримав всієї інформації, документів та пояснень, що вимагаються у відповідності з формою клопотання або додаткової інформації, яку запросив орган Мінекоресурсів. Органи Мінекоресурсів у дводенний термін зобов'язані надіслати на адресу підприємства письмове повідомлення про те, що клопотання на видачу дозволу прийнято або не приймається з викладенням обґрунтованих причин відхилення.

В повідомленні на адресу підприємства надається інформація про наявність програми видачі дозволів, згідно з якою підприємство направляє свої пропозиції щодо дозволених викидів на дискеті. Вказуються також адреси організацій, що реалізують програму, надають консультативну допомогу по її практичному впровадженню.

Підприємства зобов'язані не пізніше як за місяць до закінчення дії дозволу подати органам Мінекоресурсів документи для одержання нового дозволу.

7.8. ДЕРЖАВНИЙ ОБЛІК В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Здійснення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря є обов'язковим для виконання органами державної виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності.

Основним завданням державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря є забезпечення одержання даних про об'єкти, що шкідливо впливають або можуть вплинути на стан атмосферного повітря, види та обсяги шкідливих речовин, які викидаються в атмосферу, а також види і рівні шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря.

Ці дані використовуються для:

- розроблення міждержавних, державних, регіональних, місцевих та інших територіальних екологічних програм, медико-гігієнічних програм, спрямованих на профілактику захворюваності населення;
- розроблення екологічних нормативів вмісту забруднюючих речовин в атмосферному повітрі та викидах, рівнів допустимого впливу фізичних і біологічних факторів на нього, а також санітарно-гігієнічних нормативів;
- регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферу та рівнів впливу фізичних і біологічних факторів на неї;
- розміщення та проектування підприємств, споруд та інших об'єктів, що впливають на атмосферне повітря;
- здійснення державного контролю за охороною атмосферного повітря;
- прогнозування змін атмосферного повітря та інших потреб. *Державному обліку підлягають:*
 - об'єкти, що шкідливо впливають або можуть вплинути на стан атмосферного повітря;
 - види і обсяги шкідливих речовин, що викидаються в атмосферне повітря;
 - види і рівні шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря;
 - показники якості атмосферного повітря.

Державний облік здійснюється за критеріями, які в частині викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря визначаються Мінекоресурсів, а в частині шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря — МОЗ.

Типові форми первинного обліку шкідливих впливів на атмосферне повітря, а також форми і терміни подання державної статистичної звітності з обліку таких впливів та інструкції щодо заповнення цих форм затверджуються Держкомстатом за поданням Мінекоресурсів та МОЗ.

Підприємства, установи та організації незалежно від форм власності:

- здійснюють лабораторне визначення видів та обсягів шкідливих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, а також видів і рівнів шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря;
- ведуть в установленому порядку первинний облік видів та обсягів шкідливих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, а також видів і рівнів шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря;
- надають безплатно державну статистичну інформацію в галузі охорони атмосферного повітря за формами, у терміни та відповідно до інструкцій, затверджених Держкомстатом.

Мінстат та його органи на місцях здійснюють обробку форм первинного обліку і забезпечують безплатне подання Мінприроди, МОЗ та їх органах на місцях, а також іншим органам державної виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища у погоджених з ними обсягах зведених статистичних даних щодо охорони атмосферного повітря.

Міністерства, відомства та інші органи, уповноважені управляти державним майном:

- організують на підприємствах, в установах і організаціях, що належать до сфери їх управління, ведення первинного обліку шкідливих впливів на атмосферне повітря і здійснюють контроль за його достовірністю;
- сприяють створенню на підприємствах, в установах і організаціях, що перебувають у сфері їх управління, лабораторій і оснащенню їх необхідним обладнанням і апаратурою для контролю за шкідливими впливами на атмосферне повітря.

Міністерства і відомства за погодженням з Держкомстатом, Мінекоресурсів та МОЗ розробляють і затверджують форми галузевої статистичної звітності, інструкції та форми первинної облікової документації, необхідної для галузевої статистики, а також можуть визначати особливості застосування підприємствами, установами і організаціями галузі інструкцій щодо заповнення форм державної статистичної звітності про шкідливий вплив на атмосферне повітря.

7.9. СКЛАДАННЯ ЗВІТУ ПРОВЕДЕННЯ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ ВИКИДІВ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН НА ПІДПРИЄМСТВІ

Нормування у галузі охорони атмосферного повітря проводиться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони атмосферного повітря від забруднення,

«Інструкція про зміст та порядок складання звіту проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві» містить в собі методичні вказівки по змісту та оформленню необхідних документів для створення звіту по інвентаризації викидів забруднюючих речовин, які утворюються на підприємстві з урахуванням технологічного процесу та його особливостей.

В Інструкції узагальнені та викладені основні вицоги до:

- порядку проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин і представлення її в органи Мінекоресурсів;

- оформлення звіту по проведенню інвентаризації викидів забруднюючих речовин.

Застосування даної Інструкції обов'язкове при проведенні інвентаризації викидів забруднюючих речовин виробничими об'єднаннями і промисловими підприємствами, організаціями і установами (підприємства), які мають викиди забруднюючих речовин в атмосферу, незалежно від відомчого підпорядкування і форм власності.

Інвентаризація включає в себе характеристику технології, газоочисних установок з точки зору утворення і відведення забруднюючих речовин, визначення параметрів стаціонарних джерел викидів, а також характеристику неорганізованих джерел.

Інвентаризація викидів забруднюючих речовин може проводитись як в повному обсязі, так і вибірково по визначенню параметрів окремих джерел утворення або викидів, визначенню якісних і кількісних характеристик окремих забруднюючих речовин, що відводяться в атмосферне повітря при експлуатації технологічного обладнання.

Обсяг інвентаризації викидів визначається залежно від поставленої мети у відповідності з вимогами законодавчих актів та нормативних документів по даному питанню.

Матеріали інвентаризації використовуються для:

- розробки нормативів утворення забруднюючих речовин, які відводяться у атмосферне повітря при експлуатації технологічного та іншого обладнання, споруд та об'єктів;

- розробки нормативів гранично допустимих викидів;

- регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферу;

- здійснення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря;

- розробки короткострокових і довгострокових планів заходів підприємств;

- розробки екологічних програм по зниженню викидів забруднюючих речовин в атмосферу.

При інвентаризації викидів забруднюючих речовин використовуються матеріали:

- ◆ прямих методів вимірів, які ґрунтуються на проведенні безпосередніх інструментальних вимірів;

- ◆ розрахункових методів;

- ◆ матеріали технологічного регламенту та фоектні показників.

В необхідних випадках для розрахунку кількісних характеристик викидів повинні застосовуватись галузеві методики, затверджені органами Мінекоресурсів.

Відповідальність за достовірність результатів, повноту і якість інвентаризації, а також за якість представленого звіту несе організація, яка виконувала дану роботу.

Підприємство несе відповідальність за виконання в установлені терміни інвентаризації

викидів, а також за своєчасне представлення необхідної інформації, щодо ведення техпроцесів (техрегламенти, режимні карти, сировини, що використовується і т.д.) та створення необхідних умов по проведенню вимірів.

Інвентаризацію викидів забруднюючих речовин в атмосферу на підприємстві виконують спеціалізовані організації, відповідні підрозділи підприємств, які мають певний досвід роботи, технічне обладнання 4 знаходяться на обліку в Мінекоресурсів.

Матеріали звіту інвентаризації викидів забруднюючих речовин затверджуються керівником підприємства, для якого виконується інвентаризація, відповідним записом і печаткою на звіті. Матеріали звіту по інвентаризації викидів, з моменту затвердження його керівником підприємства, зберігаються на підприємстві до

проведення наступної інвентаризації. За результатами проведеної вибіркової інвентаризації, у випадку необхідності, вносяться відповідні зміни в матеріали повної інвентаризації викидів підприємства.

Звіт про інвентаризацію викидів забруднюючих речовин подається в органи Мінекоресурсів для реєстрації у вигляді роздрукованого звіту (один примірник), а також на дискеті за програмою, затвердженою Мінекоресурсів.

Вартість робіт по інвентаризації викидів забруднюючих речовин, виконаних в об'ємі даної Інструкції, визначається на договірній основі з урахуванням діючих цінників на виконання таких робіт.

Перед проведенням інвентаризації викидів повинна бути виконана робота по налагодці технологічного та вентиляційного обладнання відповідно до діючих санітарно-гігієнічних норм.

7.10. ЗАГАЛЬНІ САНІТАРНО-ГІГІЄНІЧНІ ВИМОГИ ДО РОЗМІЩЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ, ДО ВИРОБНИЧИХ І ДОПОМІЖНИХ ПРИМІЩЕНЬ

Санітарно-захисні зони

Промислові підприємства, що виділяють газ, дим, копіть, пил, а також ті, що створюють шум, необхідно розташовувати по відношенню до найближчого житлового району з підвітряного боку і відділяти від його кордонів санітарно-захисною зоною згідно з санітарними нормами проектування промислових підприємств. Санітарно-захисна зона або будь-яка її частина не може розглядатися як резервна територія підприємства і використовуватися для розширення виробничої площадки.

Територія санітарно-захисної зони повинна бути озеленена та упорядкована за проектом упорядкування, що розробляється одночасно з проектом будівництва та реконструкції підприємства. При проектуванні упорядкування санітарно-захисної зони слід передбачати збереження існуючих зелених насаджень. З боку житлової території передбачається смуга насаджень дерев і кущів завширшки не менше 50 м, а при ширині санітарно-захисної зони до 100 м — не менше 20 м.

Залежно від ступеня виробничої шкідливості та умов технологічного процесу, а також заходів з очищення шкідливих відходів в атмосферу промислові підприємства поділяють на п'ять класів. Ширина захисної зони для підприємств різних класів складає: першого — 1000 м, другого — 500, третього — 300, четвертого — 100 і п'ятого — 50 м.

У санітарно-захисній зоні дозволяється розташовувати: підприємства, їх окремі будівлі та споруди з виробництвами меншого класу шкідливості, ніж виробництво, для якого встановлена санітарно-захисна зона, за умови аналогічного класу шкідливості; пожежні депо з приміщеннями для чергових, але без гуртожитку; приміщення охорони без гуртожитку; гаражі, складські приміщення, окрім складів громадських та спеціалізованих продовольчих, горючих та вибухових речовин; бані, душові та пральні, адміністративно-службові будівлі; стоянки громадського та індивідуального транспорту; їдальні, буфети, кіоски за згодою Державним санітарним наглядом при підприємствах, що утворюють копіть, пил, розсадники рослин для озеленення підприємств та санітарно-захисної зони тощо. На території санітарно-захисної зони не дозволяється розташовувати підприємства, виробничі будинки та будівлі у тих випадках, коли виробнича шкідливість, яка утворюється одним з підприємств, може мати шкідливий вплив на здоров'я робітників або

призвести до псування матеріалів, устаткування та готової продукції іншого підприємства, а також коли це призводить до збільшення концентрації шкідливості у зоні житлових будівель (житлова територія) вище допустимої за санітарними нормами.

Санітарні розриви між будинками та спорудами, освітлювані через віконні (світлові) отвори, повинні бути на менше найбільшої висоти до верху карниза будинків та споруд, що стоять навпроти. Якщо одна з будівель або споруд, що стоїть навпроти, з боку, який повернутий до іншої будівлі, в зоні можливого затемнення не має світових отворів, то відстань між ними визначається лише висотою будівлі або споруди без світлових отворів. Зазначені санітарні розриви можуть бути зменшені, якщо за розрахунком, з урахуванням затемнення вікон будинками, що стоять навпроти, може бути забезпечено природне освітлення, як того вимагають норми, в обох будинках, які стоять одне навпроти одного. Санітарні розриви від відкритих або розташованих під навісом складів матеріалів, що створюють пил (вугілля, цегла тощо), до найближчих отворів виробничих та допоміжних складів, що відчиняються, слід мати не менше 50 м, а до отворів, які відчиняються у побутових будинків та приміщень – не менше 25 м.

На площадці, яка відведена для будівництва або реконструкції підприємства, передбачаються ділянки для спортивних ігор та гімнастичних вправ робітників підприємства. Для цієї мети, як правило, відводять ділянки з найменшим забрудненням повітря і такі, що найменше підпадають під вплив інших шкідливих факторів виробництва, а також віддалені від шляхів руху транспорту.

Розташування промислових підприємств і приміщень

Територія виробничих підприємств. Територія виробничого підприємства, а також розташування будинків, залізничних колій, автомобільних та пішохідних доріг, проїздів та сигнальних знаків на них повинні задовольняти технологічному процесу відповідного виробництва, санітарним нормам проектування промислових підприємств, правилам з техніки безпеки і виробничої санітарії, протипожежним нормам промислових підприємств та населених місць.

Територію виробничого об'єкта звичайно розташовують на сухому, сонячному місці, яке не затоплюють паводкові води; вона повинна бути рівною і мати належні водяні стоки, виконані з урахуванням забезпечення вільного та безпечного руху людей і транспорту. Вибір площадки погоджується з органами Державного санітарного нагляду.

Проїзди та проходи на території виробничого об'єкта розташовують з урахуванням технологічного процесу та протипожежних заходів: проїзди та пішохідні доріжки, як правило, асфальтують або ж на них роблять інше тверде покриття. Ширина транспортних проїздів повинна бути не менше ширини навантажених транспортних засобів, збільшеної на 1 м з кожного боку. Проходи для пересування людей улаштовують достатньої ширини та правильно спланованими.

У місцях перетинання залізничних колій дорогами автомо-більного транспорту і пішохідними дорогами повинні влаштовуватися переїзди чи переходи, які охороняються або обладнані світлозвуковою сигналізацією.

Територія виробничого об'єкта повинна завжди утримуватися в чистоті з максимальним озелененням вільних ділянок. Місця виконання робіт, руху людей і транспорту в зимовий період очищають від снігу та льоду і посипають піском, а літом поливають водою. Сміття та відходи виробництва збирають в ящики, які встановлені у спеціально відведених місцях, а потім вивозять з території об'єкта або спалюють.

Матеріали, продукцію та інші вантажі слід зберігати на спеціально відведених ділянках складеними відповідно до вимог правил техніки безпеки. Вантажі вздовж

залізничних колій дозволяється складати не ближче 2 м від головки рейки, а при їх висоті більше 1,2 м — не ближче 2,5 м.

На території виробничого підприємства у місцях виконання робіт, руху транспорту та проході людей має улаштуватися штучне освітлення.

Виробничі й допоміжні будівлі та споруди. Виробничі споруди та будівлі, їх об'ємно-планувальні й конструкторські рішення приймаються із врахуванням відповідних розділів СНиП, норм технічного проектування та санітарних норм проектування промислових підприємств.

Обсяг виробничих приміщень на одного працюючого повинен складати не менше 15 м³, а площа приміщень — не менше 4,5 м². Висота приміщення від підлоги та стелі має бути не менше 3,2 м, приміщень енергетичного і транспортно-складського господарства — не менше 3 м, при цьому висота приміщень від підлоги до низу виступаючих конструктивних елементів покриття чи перекриття повинна бути не менше 2,6 м, а висота приміщень зі значним виділенням тепла, вологи та газів визначається із врахуванням технологічних процесів та забезпечення відводу з робочої зони надлишків тепла, вологи й газу.

Усі виробничі приміщення повинні мати стулки рами, що відкриваються, або ж будь-які інші пристрої для провітрювання, що відкриваються, до того ж вони повинні розташовуватися таким чином, щоб у теплий період року відстань від підлоги до низу стулки була не більша 1,8 м, а в холодний — не менша 4 м.

Підлоги роблять гладкими, але не слизькими, зручними для очищення. У приміщеннях, де на підлогу постійно попадає волога, вони виконуються непроникними для вологи із нахилом для стоку рідини. Підлога не повинна пропускати у приміщення ґрунтових вод та шкідливих газів.

Виробничі приміщення, в яких постійно або тривалий час знаходиться обслуговуючий персонал, устатковують приладами опалення. Система опалення залежить від призначення будівлі і може бути парова, водяна чи повітряна. У приміщеннях із небезпечним пилом систему опалення вибирають за згодою органів державного санітарного нагляду.

Для віконних та ліхтарних рам або інших пристосувань, які відкриваються, у приміщеннях повинні бути передбачувані, легкі у керуванні з підлоги чи робочих площадок пристрої, для відкривання, установлені в положенні, що вимагається, та для зачинення стулок.

Для ремонту засклення вікон та ліхтарів та очищення скла з обох боків, а також для обслуговування аераційних отворів й освітлювальної апаратури використовуються проходи (площадки, сходи для виходу на дах тощо), спеціальні механізми, пристрої та пристосування, що забезпечують зручне та безпечне виконання вказаних робіт. Допускається використання для цієї мети мостових кранів, гідропідіймачів, але за умови дотримання вимог техніки безпеки. На виробництвах зі значним виділенням пилу прибирання приміщень здійснюють пилососними установками або ж гідрозмивом.

Біля входів у виробничі будівлі передбачаються металеві решітки та інші пристрої для очищення взуття. Допоміжні приміщення та будівлі (санітарно-побутові, громадського харчування, охорони здоров'я, керування, конструкторських бюро, громадських організацій тощо) слід розташовувати в місцях з найменшим впливом шуму, вібрації, пилу та інших шкідливих факторів виробництва.

Допоміжні приміщення й будівлі проектуються і будуються згідно з СНиП II-92-76 та вказівками до проектування допоміжних приміщень і будівель залізничного транспорту (галузеві норми проектування).

Висота поверхів будинків допоміжних приміщень повинна бути 3,3 м. При площі поверху забудови до 300 м² дозволяється приймати висоту поверху такою, що

дорівнює 3 м. Висота від підлоги до низу виступаючих конструкцій перекриття, а також до низу обладнання та комунікацій, розташованих під перекриттям, повинна бути не менша 2,2 м, а в місцях нерегулярного проходу людей — не менша 1,8 м. Висота від підлоги до низу підвісної стелі повинна бути не менша 2,4 м; в коридорах цю висоту допускається приймати 2,2 м.

Висоту допоміжних приміщень, що розташовуються безпо-середньо у виробничих будівлях, у тому числі на антресолях, слід приймати не меншою 2,4 м. Кількість евакуаційних виходів з допоміжних приміщень та будівель повинна бути не менше двох. Допоміжні приміщення, розташовані в прибудовах до виробничих будинків, повинні з'єднуватися з виробничими приміщеннями через переходи, коридори або сходові клітки, які розташовуються між допоміжними та виробничими приміщеннями.

Допоміжні приміщення, як правило, повинні розташовуватися у надземних поверхах. Усі підприємства повинні мати такі санітарно-побутові приміщення: гардеробні, умивальні, душові, туалети, майстерні для ремонту спецодягу та спецвзуття, приміщення для особистої гігієни жінок (при кількості їх у найбільш чисельній зміні 15 та більше), кабінети з техніки безпеки площею 24 м² при складі робітників за списком до 1000 та 48 м² при складі робітників за списком від 1001 до 3000 осіб.

Гардеробні влаштовують для зберігання вуличного, домашнього та спеціального (робочого) одягу. Для зберігання для домашнього одягу та спецодягу (робочого) повинні бути окремі шафки. На шпалопросочувальних заводах гардеробні для цих видів одягу повинні знаходитися в різних приміщеннях.

Зберігання спецодягу (робочого) та домашнього одягу може бути і відкритим. При цьому в приміщеннях для зберігання спецодягу необхідно обладнати достатньо ефективну припливно-витяжну вентиляцію.

Гардеробні для зберігання домашнього одягу або спеціального (робочого) одягу (за виключенням легкого та дрібного) повинні бути обладнані лавами шириною 25 см, що розташовуються біля шаф по всій довжині їх рядів.

Відстань між рядами шаф у гардеробних, що обладнані лавами, при розташуванні лав по обидва боку проходів повинно бути 2 м, при розташуванні лав тільки з одного боку проходу — 1,4 м, а в гардеробних, що не обладнані лавами, — 1,0 м. Відстань між крайнім рядом шаф та стіною або перегородкою повинна бути: в гардеробних із лавами — 1,2 м, в гардеробних без лав — 0,8 м. Вхід в гардеробні передбачається через тамбури. Біля входів в гардеробні повинні бути пристосування для очищення взуття. Сполучення між гардеробною спецодягу та гардеробною вуличного та домашнього одягу повинно бути для тих, хто йде з роботи — через прибудови перед душовими, а для тих, хто йде на роботу — минаючи прибудови перед душовими.

Роздавальні спецодягу складаються з приміщень для прийому (збирання) й тимчасового зберігання брудного одягу та приміщень для зберігання й видачі чистого одягу, площа яких повинна прийматися з урахування 0,2 м² на одного працівника в найбільш багаточисельній зміні, що користується послугами роздавальної. Крім того, при кожному із вказаних приміщень передбачається площа для відвідувачів із розрахунку 0,1 м² на одне місце. Ділянка для відвідувачів повинна відділятися бар'єром та обладнуватися лавами шириною 25 см. Відстань між лавами дорівнює 1 м. Над спинками лав навішуються гачки для одягу. Перед бар'єром передбачається вільна ділянка завширшки не менше 1 м.

При гардеробних вуличного та домашнього одягу або загальних гардеробних передбачаються: площа для розташування чергового персоналу із розрахунку 2 м² на кожні 100 осіб, що працюють у найбільш багаточисельній зміні; площа для

прасування одягу, чищення взуття, гоління, сушіння волосся та манікюрних із розрахунку 2 м² на 100 чоловіків та 3 м² на 100 жінок, що працюють у найбільш багаточисельній зміні; вбиральня на 1—2 унітази, якщо на відстані до 30 м від входу у гардеробну не передбачений туалет для загального користування.

У місцях розташування приладів для прасування одягу, чищення взуття, гоління, сушіння волосся передбачаються штепсельні розетки для вмикання електроприладів.

Душові розташовують суміжно з гардеробними. Душові кабінки повинні відділятися одна від одної перегородками з вологостійких матеріалів від підлоги 1,8 м, але не доходити на 0,2 м до підлоги. Розміри (в плані) відкритих душових кабін повинні бути 0,9×0,9 м, закритих — 1,8×0,9 м, при цьому розміри місць для переодягання приймаються 0,6×0,9 м. Ширина проходу між рядами душових кабін повинна бути при наявності кабін у ряду більше 6 — 2 м, 6 та менше — 1,5 м, а між рядами кабін і стіною або перегородкою, якщо кількість кабін в ряду більше 6 — 1,5 м, 6 та менше — 1 м.

Душові кабінки обладнуються, як правило, індивідуальними змішувачами холодної та гарячої води з арматурою керування, яка розташовується збоку біля входу в кабінку.

Умивальні розміщують суміжно з гардеробними робочого одягу. Ширина проходу між рядами умивальників повинна бути при кількості умивальників у ряду 5 та більше — 2 м, менше 5 — 1,8 м, а між крайнім рядом умивальників і стіною або перегородкою при кількості умивальників у ряду 5 та більше — 1,5 м, менше 5 — 1,35 м. Відстань між кранами умивальників повинна бути не менше 0,65 м. Кожний умивальник обладнується змішувачем з підведенням гарячої та холодної води.

Убиральні від робочих місць на території підприємств розміщують на відстані не більшій 150 м, а в будинках — не більшій 75 м.

На заводах повинні бути приміщення для видалення пилу, прання та сушіння спецодягу.

На заводах, в дистанціях колії, колійних машинних станціях, кар'єрах улаштовуються приміщення для обігрівання працівників, що працюють на відкритому повітрі або у приміщеннях, що не обігріваються. Площа цих приміщень визначається із розрахунку 0,1 м² на одного працівника в найбільш багаточисельній зміні, але повинна бути не менше 12 м². Відстань від робочих місць, що розташовані в приміщенні, до приміщення для обігрівання робітників повинна бути не більше 75 м, а від робочих місць на території підприємств — не більше 150 м.

Для постачання питної води передбачаються автомати, фонтанчики, закриті баки з фонтануючими насадками та інші пристрої. У гарячих цехах слід передбачати пристрої для постачання робітників підсоленою газованою водою. Температура води при роздаванні повинна бути не вище 20 °С і не нижче 8 °С. Пристрої питного водопостачання розташовують від робочих місць на відстані не більше 75 м.

Фельдшерський пункт охорони здоров'я передбачається на підприємствах, де кількість працівників за списками складає до 2000 осіб. На реконструйованих промислових підприємствах, де кількість працівників за списками складає до 4000 осіб, за згодою місцевих органів охорони здоров'я дозволяється передбачати лікарські пункти охорони здоров'я. Категорія цього пункту приймається залежно від складу робітників за списком: I — від 3001 до 4000 осіб; II — від 2001 до 3000 осіб; III — від 1201 до 2000 осіб. Ці пункти розташовуються, як правило, на перших поверхах допоміжних або виробничих будівель, поблизу найбагатолюдніших або найнебезпечніших у відношенні травматизму цехів. Допускається розміщення цих

пунктів при прохідних. Відстань від робочих місць до пункту охорони здоров'я повинно бути не більше 1000 м.

Водопостачання й каналізація

Вимоги до водопостачання й каналізації. Обладнання водопостачання для господарсько-питної, виробничої та протипожежної мети у виробничих і допоміжних приміщеннях проектується відповідно до діючих будівничих норм та правил. Джерела водопостачання (відкриті водойми чи артезіанські криниці) та якість води регламентується державними стандартами і санітарними нормами залежно від потреб, на які використовується вода.

Від джерел до користувачів воду транспортують по водопроводах, призначення яких може бути виробничо-господарським (об'єднаним або роздільним) та пожежним.

При проектуванні схем водопостачання враховують виробничі вимоги, а також зручність обслуговування користувачів.

Норми витрати води на виробничі потреби визначають, виходячи із технології та програми випуску продукції. На господарсько-питні потреби у приміщеннях зі значним виділенням явної теплоти – більше 23 Дж/(м³·с) [більше 20 ккал/(м³·год)] на одну людину в зміну передбачається 45 л води, а в інших приміщеннях 25 л при коефіцієнті годинної нерівномірності 2,5 і 3,0 відповідно. Коефіцієнтом годинної нерівномірності називають відношення максимальної годинної витрати води до середньої годинної витрати. У допоміжних приміщеннях норми витрат складають в умивальних до 200 л/год на один кран, в душових — до 500 л/год на одну сітку.

Для скидання і винесення за межі населених місць та промислових підприємств забрудненої стічної води, а також для їх очищення і знешкодження перед утилізацією або скиданням у водойму передбачена каналізація. Розрізняють внутрішню та зовнішню системи каналізації. До внутрішньої відносять санітарні прилади, труби відведення, стояки та випуски з будинків. До зовнішньої каналізації, як правило, належать самотічні та напірні трубопроводи, насосні станції, очисні та випускні споруди.

Розрізняють загальносплавну та розподільну системи каналізації. По загальносплавній системі промислові, побутові і атмосферні стічні води транспортуються по одній загальній мережі труб та каналів. При розподільній системі атмосфера, а також умовно чиста виробнича вода видалається окремо від побутової та забрудненої виробничої води.

Очищення стічної води. Вода, яка була використана у виробничих чи допоміжних приміщеннях, як правило, сильно забруднюється. Найчастіше, забруднені води містять нафтопродукти, лакофарбні матеріали, електроліти, пил, стружку, органічні речовини та інші домішки, характерні для даного виробничого процесу. За джерелами забруднення стічні води можна розділити на дві основні групи: промислові, побутові та господарсько-фекальні.

Промислові стічні води, в свою чергу, підрозділяються на дві підгрупи:

- умовно чисті води, які були використані в технологічному процесі (наприклад, для охолодження), але не містять бруду. Після охолодження у градирнях ці води можуть бути повернені у виробництво. Невелика частина їх при цьому втрачається, що змушує додавати чисту воду з водойми або водопроводу;

- забруднені води, які після використання в тому чи іншому технологічному процесі перед спуском у водойми повинні бути очищеними або ж розведені до ГДК шкідливих речовин, які вони містять.

Часто якість стічної води буває така, що її можливо кілька раз використувати в одній і тій самій (або іншій) технологічній операції. Багаторазове використання зменшує потребу в чистій воді, а також кількість стічної води, збільшуючи в ній

концентрацію забруднень. Ця обставина полегшує умови вилучення домішок із води, дає змогу повторно використовувати вилучені домішки. Обігові води не випускають у водойму або каналізацію, а після належної очистки їх знову подають у водообмінну систему.

Побутові та господарсько-фекальні стічні води із санвузлів, бань, душових, пралень, їдалень тощо містять велику кількість органічних та бактеріальних домішок. До цієї групи часто відносять (інколи виділяють в окрему групу) *атмосферні* стічні води, які в містах, поряд з ґрунтовими та органічними, містять багато мінеральних шкідливих для водойми домішок.

Скидання забрудненої води без попереднього її очищення та знешкодження являє собою серйозну небезпеку для природних водойм та ґрунтів. Разом з тим необхідно відзначити, що ні один із існуючих нині засобів очищення не дає змогу довести якість стічної води до первинного стану.

Необхідний ступінь очищення стічної води визначається виходячи із умов санітарних вимог до їх спускання у водойми (річки, озера, ставки, водосховища тощо). Залежність ця в загальному вигляді може бути виражена формулою:

$$K_{\text{сан}} \leq \frac{aQ}{q} \cdot (K_{\text{гдк}} - K_{\text{вод}}) + K_{\text{гдк}},$$

де $K_{\text{сан}}$ — концентрація забруднення стічної води, при якій вона може бути спущена у водойму без порушення санітарних вимог; $K_{\text{гдк}}$ — максимально допустима концентрація шкідливих речовин у воді об'єктів господарсько-питного, культурно-побутового або рибогосподарського користування; $K_{\text{вод}}$ — концентрація даного забруднення у воді водойм вище місця спускання стічної води; Q — розрахункова витрата води у водоймі (при 95 % забезпеченості маловодного місяця); q — розрахункова витрата стічної води; a — коефіцієнт змішування, який визначає ту частину Q , що змішується із стічними водами.

Залежно від ступеня та якості забруднення стічні води очищують трьома основними способами: механічним, біохімічним та фізико-хімічним.

Механічний спосіб є первинним і використовується для очищення води від твердих частинок та зважених домішок. До цього способу відносять *проціджування* через решітки та сита для відділення крупних частинок та *відстоювання* для відділення частинок малих розмірів. Відстоювання часто поєднують з коагуляцією домішок, використовуючи для цього хімічні реагенти: пластівці, що утворюються при цьому, випадають в осад, захоплюючи і нерозчинні домішки. Процес *фільтрування* ґрунтується на використанні фільтрів у вигляді піску, зерен антрациту, суміші різних матеріалів, а також тканин.

Після механічної обробки стічні води звичайно направляють на біохімічне очищення, яке нині є основним способом очищення від органічних домішок. Спосіб ґрунтується на тому, що ці домішки використовуються багатьма мікроорганізмами у якості продуктів харчування. Процес розкладу органічних речовин відбувається в активному намулі, що являє собою складну колонію живих організмів (найпростіші, мікроби, плісняві грибки, черв'яки, дріжджі, водорості, личинки комарів, рачки тощо). Процес біохімічного очищення здійснюється, головним чином, у аеротенках — відносно вузьких та довгих бетонних резервуарах, де для активізації роботи активного намулу улаштовують аератори, через які у масу стічної води подається повітря. Іноді для біохімічного очищення у природних умовах використовують ставки або поля зрошування, де під дією сонця та повітря цей процес інтенсифікується.

Фізико-хімічний спосіб очищення припускає використання таких принципів, як *коагуляція* (злипання), *окислення* стічної води хлором, озоном, перекисом водню, коли отруйні речовини розкладаються на менш отруйні. Іноді використовують

принцип *адсорбції*, при якому у якості адсорбенту застосовують, наприклад, активоване вугілля. Метод *дезодорації* використовують для видалення речовин з поганим запахом шляхом виведення (вивітрювання) їх гарячим повітрям або паром. *Знесолювання* стічної води може здійснюватися випарюванням. Останнім часом усе частіше стали застосовуватися різні *електричні* методи очищення (електрофлотація, електродинамічні мембрани та ін.). Якщо стічні води горять, вони можуть спалюватися у топках. Деякі види стічної води мають калорійність до 12600 кДж/кг (3000 ккал/кг).

Орієнтовно вважають, що ступінь очищення стічної води різними способами складає: механічним 50 — 60 %, фізико-хімічним 90 — 95 %, механічним у поєднанні з біологічним 90 — 99 %.

7.11. СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Особливості інформаційної системи в галузі екологічної безпеки. Для прийняття обґрунтованих управлінських рішень в галузі охорони навколишнього середовища важливе місце приділяється інформаційній системі, що повинна мати у своєму розпорядженні різний банк еколого-економічних даних і відповідати основним вимогам раціонального природокористування. На відміну від інших інформаційних систем, екологічна інформація має ряд особливостей, що класифікуються по наступним ознакам.

Синтетичний характер інформації обумовлений поруч факторів і має основне значення з погляду комплексного впливу на навколишню природне середовище. Більш конкретно ця ознака виявляється в регіональних і міжгалузевих аспектах охорони природи і будується на обліку дуже різноманітних умов, що торкають інтереси охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів. Наприклад, питання визначення економічної ефективності екологічних витрат не можуть бути вирішені без синтезу інформаційних даних в галузі медицини і гігієни, метеорології і біології, технології й економіки, статистики й аналізу тощо.

Аналітичний характер інформації визначається наявністю значного обсягу різнорідних і децентралізованих даних, який необхідно приводити в порівняльний вид. Різнорідність інформаційних даних обумовлена міжгалузевим характером охорони навколишнього середовища, а децентралізованість — результатом особливостей первинного збору інформації на передпроектній стадії проектування.

Оперативний характер інформації впливає з задач оперативного впливу на локальні вогнища деградації природних ресурсів з урахуванням їх відтворення і раціональної витрати. При зборі й обробці інформації варто брати до уваги новизну і масштаби екологічної статистики, інерційність інформації, вплив фонових факторів, багатоетапний збір даних, нестандартність показників по охороні навколишнього середовища і ряд інших особливостей.

До нестандартних показників відносяться, наприклад: кількість забруднюючих речовин і їхніх джерел, обсяги організованих і неорганізованих викидів, наявність стаціонарних і пересувних джерел забруднення, екологічний ефект, кількість коштовних речовин, добутих із джерел вод і промислових викидів тощо. Їх новизна полягає в тім, що збір і обробка різнопланової інформації, незалежно від розмірності показників, що враховуються, повинні мати закінчене еколого-економічне вираження: втрати, що можуть бути нанесені народному господарству в

результаті нераціонального використання природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища.

Інерционність інформації полягає в тому, що негативні процеси, що викликані забрудненням навколишнього середовища, відбуваються не відразу, а поступово, викликаючи так названий «ефект відставання», що виникає і при зворотній дії, тобто на стадії запобігання забруднення.

Однієї з особливостей інформації з охорони навколишнього середовища є її багатоступеневість. Наприклад, інформація для розрахунку фактичного і потенційного збитку від забруднення навколишнього середовища не може бути достовірною, якщо прийнятий якийсь визначений проміжок часу. Для забезпечення кількісних і якісних характеристик збитку необхідній більш тривалій інформаційний, просторовий і тимчасовий ряди.

В галузі охорони навколишнього середовища варто розрізняти *первинну* і *похідну* інформацію. Первинну одержують у результаті прямого спостереження, реєстрації даних про стан, функціонування і змінах в екологічних системах під впливом антропогенних факторів. Похідна інформація накопичується в результаті обробки первинної.

На цей час нараховують, наприклад, шість етапів збору інформації з охорони атмосферного повітря від забруднення.

Перший етап — виявлення особливостей розвитку народного господарства в зоні намічуваного будівництва і вибір найбільш характерних підприємств - джерел забруднення. На цьому етапі масив екологічної інформації включає зведення про номенклатуру й обсяг виробленої продукції: використовуваному паливі; основних технологіях; складі й обсягах шкідливих речовин, що викидаються; середній висоті труб; географічних, топологічних, клімато-метеорологічних особливостях району розташування проектного підприємства; переважне напрямом вітрів; об'єктах народного господарства, що попадають у зону дії атмосферного забруднення тощо.

На другому етапі здійснюється збір інформації для якісного аналізу впливу забруднення на людину й об'єкти його діяльності по наступним напрямках:

- які з викида підприємством забруднювачів можуть вплинути на населення, ґрунт, воду, сільськогосподарські та лісові культури, на об'єкти житлово-комунального господарства і промисловості;
- які процеси протікають в описаних об'єктах під впливом забруднення;
- які показники можуть слугувати якісними характеристиками цих процесів (захворювання, викликані в населення забрудненням, на яких культурах сільськогосподарства і лісового господарства відбивається забруднення, які галузі житлово-комунального господарства і промисловості страждають від забруднення й ін.);
- можливі кількісні показники забруднення і залежності впливу його на об'єкти народного господарства;

На третьому етапі виробляється збір інформації для побудови зон концентрації. При цьому здійснюється збір детальної інформації, що характеризує підприємство-забруднювач з диференціацією по кожному локальному джерелу викидів (висота і діаметр устя кожної труби, довжина аераційного ліхтаря, обсяг суміші, що викидається, її склад, швидкість і температура газів на виході, координати джерел викидів). Збирається необхідна клімато-метеорологічна, топологічна, санітарно-нормативна інформація (середньорічна повторюваність вітрів, середньомісячні температури повітря, топологічна характеристика району розташування підприємства, гранично-допустимі санітарні норми по інгредієнтах, що викидаються).

На підставі зібраної інформації встановлюються зони концентрацій шкідливих речовин і визначається район забруднення.

Четвертим етапом збору інформації є обґрунтування вибору контрольних районів для розрахунку можливого збитку за галузями народного господарства.

Для вибору контрольної ділянки по кожному підрозділу в районі, що забруднюється, необхідні якісна і кількісна характеристики його основних об'єктів і попередній збір інформації, що характеризує: чисельний, професійний і віковий склад населення; обсяг забруднення; характер промислового і сільськогосподарського виробництва; економічну оцінку земельних ресурсів; вік і склад лісових культур; масштаби зрошення; обсяги внесення добрив; стан земельних ресурсів і верхнього шару ґрунту; наявність ГДК, норматив ГДК і тимчасово погоджених викидів забруднюючих речовин, а також наявність шкідливих речовин, що володіють комбінованою дією.

Зазначені дані, а також кліматичні, метеорологічні і ландшафтні характеристики й інформація, отримана на другому етапі збору по кожному підрозділі народного господарства, є базою для вибору контрольного району. Основна вимога, пропонована при виборі, — максимально виключити вплив фонових факторів: у контрольному районі повинні бути ідентичні з забруднювальним всі показники, крім самого рівня забруднення атмосферного повітря.

П'ятий етап збору інформації є основним для об'єктивної оцінки можливого економічного збитку: у що забруднюється і контрольному районах збираються дані, необхідні безпосередньо для розрахунку величини економічного збитку. Вони забезпечують одержання кількісних залежностей впливу забруднення на показники народного господарства і наступний розрахунок збитків.

На шостому етапі виробляється збір і розрахунок вартісних нормативів для перекладу натуральних показників збитку в економічні. До основних вартісних показників відносяться: виробництво товарної продукції в розрахунку на одного працюючого, вартість лікування одного захворілого протягом одного дня, оплата одного дня по тимчасовій непрацездатності, вартість різних видів робіт з відходу за об'єктами житлово-комунального господарства, вартість різних видів продукції сільськогосподарства, вартість робіт з відходу за лісом, такси на деревину, вартість однієї тонни утилізованої сировини тощо.

На підставі зібраної інформації розраховуються окремі локальні збитки, комплексний збиток від забруднення атмосфери і питомі показники економічного збитку, яким варто використовувати в процесі обробки екологічної інформації.

Збір і обробка екологічної інформації. При проведенні еколого-економічних розрахунків проєктованих чи реконструйованих об'єктів, що можуть забруднювати навколишнє середовище, виділяють наступні п'ять основних галузей народного господарства: промисловість, охорона здоров'я, житлово-комунальне і побутове, сільське, а також лісове господарства.

Екологічна інформація, що накопичується по промисловості, по кінцевій меті поєднується в три групи.

Перша група включає попередню інформацію, що характеризує підприємство галузі як джерело забруднення. Ця інформація, як правило, носить укрупнений характер: вона необхідна для вибору підприємств галузі, що найбільше повно відбивають специфіку в галузі забруднення.

Друга група поєднує інформацію для розрахунку зон концентрації шкідливих речовин. Збір і обробка цих даних є найбільш відповідальною частиною роботи, тому що від точності збору даних і побудови на їхній основі зон концентрацій шкідливих речовин залежить точність усіх наступних розрахунків. У цю групу інформації включаються наступні первинні дані:

✓ характеристика джерел забруднення — координати джерел, обсяг, склад і температура що викидається газозовдушною суміші; швидкість газів на виході; висота і діаметр труби (для аераційних ліхтарів — довжина і ширина ліхтарів);

✓ метеорологічні дані за досліджуваний період — процентний розподіл повторюваності вітрів по напрямках (троянда вітрів) і швидкості, середньомісячна температура і вологість повітря;

✓ топологічна характеристика — карта місцевості, що прилягає до розглянутого підприємства (10-15 км), дані про рельєф місцевості та про фонове забруднення.

Випадок, коли на певну місцевість діють викиди одного підприємства, малоймовірний. Як правило, крім основного джерела викидів, по якому проводиться розрахунок, атмосфера забруднюється великою кількістю дрібних джерел: автотранспортом, невеликими підприємствами, котельнями тощо. Зробити точний облік забруднень даної місцевості кожним джерелом важко, тому використовується поняття фоновго забруднення. Фактичний рівень забруднень даної місцевості можна одержати в промислово-хімічних лабораторіях чи підприємств у місцевої санепидемстанції.

Третя група містить інформацію для розрахунку можливого збитку, який завдається промисловості забрудненням атмосфери. У цю групу включаються наступні первинні дані:

◆ інформація для розрахунку збитку від утрат кошовної сировини з газами, що відходять, (річні валові викиди в атмосферу речовин, склад речовин, що викидаються, вартість кошовних речовин, що викидаються в атмосферу);

◆ інформація для розрахунку збитку від підвищеного зносу промислових основних фондів у зоні забруднення (склад основних фондів, їхня вартість у зоні забруднення);

◆ інформація для розрахунку збитку від підвищеної плинності кадрів у зоні забруднення (загальна плинність кадрів, частка, що звільняються по причині екологічного дискомфорту, вироблення продукції на одному працюючого на підприємстві, витрати, зв'язані з навчанням кадрів на підприємстві й організованій роботі по прийому працівників);

Первинна інформація для розрахунку збитку по охороні здоров'я також підрозділяється на три групи. Перша свідчить про сформовану демографічній ситуації і включає такі показники, як чисельність населення, розподіл населення по вікових групах, диференціація населення по половому, національному і віковому складу тощо.

Друга група поєднує інформацію безпосередньо в галузі охорони здоров'я. До неї відносяться зведення про загальний рівень захворюваності населення, а також про захворюваність населення з диференціацією по вікових групах, у тому числі: захворюваність населення по обертаності; число персон, що стоять на диспансерному обліку; число персон, що пройшли лікування в стаціонарі; число померлих; число днів непрацездатності працюючого населення.

Важливе інформаційне навантаження при цьому не суто економічні іє показники: витрати на охорону здоров'я в міському бюджеті, у тому числі зведення про вартість медичного обслуговування по його видах (вартість лік і медикаментів на одного хворого, вартість одного ліжко-дня, вартість виклику швидкої допомоги, стоимость одного відвідування лікарні тощо).

Третя група включає інформацію про санітарно-гігієнічні умови в забрудненому районі. До неї відносяться дані, що характеризують можливість впливу на захворюваність інших факторів (особливості розташування промислових підприємств, рівень фоновго забруднення, характер промисловості в місті з погляду умов праці, побутового обслуговування населення).

Оскільки завжди мається визначене число захворювань, що не супроводжуються видачею лікарняних аркушів (дітей, пенсіонерів, домогосподарок), для

виявлення повної захворюваності особлива увага варто звертати на матеріали профілактичних оглядів різних груп населення.

Збір інформації може здійснюватися трьома методами: за допомогою спеціального медичного обстеження, на підставі даних і змішаним способом.

Суть першого методу полягає в тім, що протягом визначеного періоду часу обстежитья стан здоров'я ідентичних груп населення, що проживають у забрудненому і контрольному районах. Цей метод забезпечує глибокі дослідження і сприяє одержанню найбільш достовірної інформації, однак його застосування дуже громіздке і відрізняється великою тривалістю. Крім того, за допомогою його можна вивчити тільки одну групу населення, і він не дає загального представлення про стан здоров'я всіх проживаючих у певному районі.

Більш ефективно вивчення впливу забруднення атмосфери на захворюваність населення за допомогою статистичних матеріалів спостережень. При цьому носіями інформації можуть служити : талон для реєстрації уточнених даних, листок тимчасової непрацездатності (лікарняний лист), повідомлення про важливе неепідемічне захворювання, карта вибулого зі стаціонару, індивідуальна карта хворого, карта розвитку дитини тощо.

В умовах великого міста вивчення захворюваності найбільше доцільно здійснювати вибірковими методами дослідження. Репрезентативність даних забезпечується приблизно при 10% обсягу вибірки. Трохи знижує точність дослідження, однак зменшує трудомісткість процесу збору інформації вивчення захворюваності населення по зведених статистичних формах: звіт про тимчасову непрацездатність; зведена відомість обліку захворювань, зареєстрованих у даній установі тощо.

Найбільш повні і достовірні дані про вплив атмосферного забруднення на захворюваність населення району можуть бути отримані при сполученні спеціального медичного обстеження з вивченням захворюваності на підставі статистичного матеріалу.

Після збору інформації впливає етап її обробки, метою якого є приведення інформації до порівнянного виду і до форми, зручної для наступних розрахунків. Для цього на основі зібраних даних розраховуються по різних вікових групах відносна захворюваність населення (на 1000 чіл.) і тривалість хвороби. З аналогічних показників за окремими підприємствами виводиться середній показник для певного вікового періоду по місту в цілому. Розрахунки по групах населення, на захворюваність яких, крім зовнішнього забруднення атмосфери, істотний вплив роблять інші фактори (наприклад, робота в шкідливих умовах), в увагу не беруться. Узагальнення отриманих даних по групах хвороб дозволяє привести зібрану інформацію до виду, зручному для економічних розрахунків.

Інформація з житлово-комунального господарства і побутового обслуговування населення поділяється на п'ять основних груп.

Перша група представляє інформацію для розрахунку додаткових витрат на збирання пилу, що випадає, включаючи в тому числі: кількість пилу, що забирається з доріг і тротуарів; загальна кількість пилу, що забирається в місті; додаткова кількість пилу, що випадає з атмосферними викидами; частка механізованих робіт зі збирання пилу; вартість робіт зі збирання масової одиниці пилу механізованим способом і вручну; загальні витрати на збирання пилу в місті; число одиниць транспорту (підметально-збиральні, поливально-мийні, бортові машини тощо) для збирання пилу в місті; капітальні вкладення в розвиток спецавтохозяйств для змісту збирального транспорту.

Основний вихідний показник,— кількість додатково випадає з атмосферними викидами пилу, — може бути встановлений двома шляхами: розрахунковим і експериментальним, за допомогою контрольних вимірювань у районах, що

забруднюється й умовно чистому. Розрахунковим шляхом цей показник визначається виходячи з величини середньорічних концентрацій пилу, селитебної площі, доріг і тротуарів по зонах забруднення, об'ємної маси пилу, питомої ваги, кількості пилу, змиваної в зливову каналізацію.

На підставі кількості пилу, що додатково забирається, і відповідних нормативних показників послідовно розраховується додаткове число одиниць збирального транспорту і зв'язані з ним капітальні й експлуатаційні витрати. У залежності від способу визначення основних показників для розрахунку збитку збирається відповідна вихідна інформація.

Друга група інформації з комунального господарства включає зведення для розрахунку додаткових витрат на експлуатацію міського суспільного транспорту: число одиниць суспільного транспорту по видах; середньодобовий пробіг однієї одиниці транспорту; періодичність експлуатаційних робіт зі змісту різних видів транспорту (технічні огляди, ремонт, фарбування, мийка) у що забруднюється і контрольному районах; трудомісткість зазначених експлуатаційних робіт у районах, що забруднюється і контрольному; число днів простою однієї транспортної одиниці через експлуатаційних робіт з видів транспорту в районі, що забруднюється; збитки, пов'язані з простоем однієї транспортної одиниці по видах транспорту в районі, що забруднюється.

Третя група поєднує інформацію для розрахунку додаткових витрат на ремонт житлового фонду: періодичність експлуатаційних робіт із содержаниюоб'єктів житлового господарства (побілка фасадів, фарбування і заміна металевих та інших частин будинків, світильників тощо) у районах, що забруднюються, натуральні показники експлуатаційних робіт у районі, що забруднюється, (площа побілених фасадів, площа пофарбованих корродуючих частин, кількість пофарбованих світильників тощо); вартісні показники експлуатаційних робіт у районі, що забруднюється (розцінки різних видів робіт).

Четверта група характеризується даними для розрахунку додаткових витрат на побутове обслуговування: обсяг робіт з побутового обслуговування населення (прання білизни, хімчистка одягу); питома вага робіт, вироблених у побутових установах; середня вартість робіт із прання білизни й очищенню одягу; нормативи по капітальних вкладеннях у пральні і хімчистки; кількість часу, затрачувана жителями на самостійне прання і ремонт одягу в забрудненому і незабрудненому районах.

П'ята група представлена інформацією для розрахунку додаткових витрат по змісту зелених насаджень суспільного користування. У неї входять: кількість зелених насаджень у місті (площа газонів, кількість дерев, чагарників, квітів); частка усихання зелених насаджень через забруднення повітряного басейну (визначається на підставі попередньо проведеного якісного чи аналізу методом порівняння з показниками контрольного району); кількість зелених насаджень, що висаджуються в місті; середньорічні витрати по посадці та догляду за зеленими насадженнями.

Загальна схема збору інформації з сільському і лісовому господарствам, незважаючи на розходження даних, що збирається, є єдиною.

Головним критерієм добору є приблизно рівні характеристики що забруднюється і контрольного районів за умовами господарювання і деяких інших факторів. Уточнення контрольних районів може здійснюватися після детального дослідження діяльності забруднених господарств.

У сільському господарстві як основні використовуються наступні показники: розміри господарств, їхній загальний доход, енергооснащеність, якість ґрунту, обводненність, поголів'я худоби, кількість внесених добрив тощо.

При виборі контрольного району в лісовому господарстві необхідно

враховувати склад ґрунтів, рівень ґрунтових вод (вологість), рел'єф, положення лісонасаджень, умови господарювання, групу і склад лісонасаджень, бонітет, вік, повноту лісу, покрив.

Вибір контрольних господарств дає можливість приступити до збору інформації, необхідної безпосередньо для розрахунку локальних збитків. Зведення по що забруднюється і контрольному районам збираються за тривалий період часу — від 3 до 10 років. Тривалість періоду встановлюється е кожному конкретному випадку окремо і залежить від поставленої мети. При зіставленні статистичних даних по господарствам, що забруднюються і контрольним, досить 3-5 років, щоб врахувати вплив різних факторів на результати виробництва продукції.

Розрахунки збитків сільському господарству вимагає детальної інформації з двох основних напрямків: рослинництву і тваринництву.

У перелік первинної інформації з рослинництва включаються наступні дані: площа сільськогосподарських угідь, у тому числі посівна по окремих культурах; площа косовиць, пасовищ, що плодоносять культур; врожайність сільськогосподарських культур, садів і виноградників; закупівельні ціни по всіх сільськогосподарських культурах; структура сівозміни за кожний рік; кількість і види внесених добрив під кожен культуру; фактична вартість зробленої і зданої сільськогосподарської продукції.

Для обліку витрат праці і засобів на виробництво видів продукції вимагаються дані про собівартість і умови виробництва. Якщо в господарствах застосовується зрошення, то всі дані збираються роздільно по зрошуваних і незрошуваних землях.

Інформація з тваринництва поєднує наступні показники: поголів'я худоби і птахів по видах; дані про приплід і кількість знову куплених і проданих голів худоби і птаха; валове виробництво основних продуктів тваринництва, птахівництва; продуктивність худоби і птаха; витрата кормів на одиницю продукції; вартість і собівартість продукції, ціни на її окремі види.

Основними джерелами інформації із сільського господарства є річні звіти господарств і виробничої діяльності, а також робочі матеріали відповідних господарств.

До основної первинної інформації для розрахунку збитку лісовому господарству відносяться наступні дані: карти лісових угідь із указівкою кварталів і поділів; загальна характеристика лісів (клімат, рельєф, положення, основні породи, вік, група лісів, положення лісонасаджень); умови лесозростання (склад ґрунтів, рівень ґрунтових вод, бонітет, покрив); дані про спробні таксаційні вирубки; докладний опис поділів (повнота лісонасаджень, дані про лісгосподарські заходи); умови господарювання; дані об усихання дерев; продуктивність лісу (запас у м³, у тому числі молодняка, спілого сухостою, вихід ділової деревини і сухий); вихід недеревної лісової продукції (сіно, ягоди, гриби, насіння, хутро, м'ясо, риба тощо (вихід продукції при повній комплексній переробці деревини (хвойне борошно, смола, сік тощо); дані про заміну коштовних порід малоцінними; дані про вихід земель з лесопользования в результаті повного усихання і рубання лісу й отруєння ґрунтів; собівартість лесовосстановительных робіт (рекультивация), включаючи витрати на додаткове вирощування молодняка і відхід за ним після посадки.

Збір статистичних даних доцільно проводити в процесі спробних чи рубань спостережень при санітарних рубаннях і рубаннях відходу. Збір інформації для наступних економічних розрахунків передбачає роботу з нетрадиційними матеріалами для одержання їх у самих різних організаціях і установах, а також дотримання чіткої системи, без якої неможливе одержання й узагальнення значної кількості самих різних показників.

Інформаційне обслуговування охорони атмосфери. Відповідно до інструкції «Про порядок складання звіту про охорону атмосферного повітря» за формою №2-тп

(повітря) від 25.05.1995 р. № 132 статистичні звіти складають усі виробничі об'єднання, підприємства, організації й установи незалежно від форми власності, що мають стаціонарні джерела виділення шкідливих речовин в атмосферу (незалежно від того, обладнані вони очисними спорудженнями, чи установками ні), у тому числі:

✓ производственные об'єднання, промислові підприємства незалежно від відомчої приналежності;

✓ підсобні промислові підприємства, що складаються на балансі сільськогосподарських і будівельних організацій, підприємств і організацій торгівлі, транспорту, житлово-комунального господарства та інших галузей;

✓ котельні, що складаються на балансі житлово-комунальних господарств, транспортних організацій і інших відомств, по яких установлені завдання по охороні повітряного басейну відповідно до державного плану розвитку.

Звіт складається на основі даних первинного обліку, організованого на підприємствах по типових формах № ПІД-1 «Журнал обліку стаціонарних джерел забруднення і їхніх характеристик», ПІД-2 «Журнал обліку виконання заходів щодо охорони атмосферного повітря» і ПІД-3 «Журнал обліку роботи газоочисних і пилевловлюючих установок», затверджених наказом ЦСУ СРСР від 09.06.81 № 329 і погодженого з Госгідрометом СРСР. Як первинну облікову документацію допускається також використовувати галузеві форми і вказівки, погоджені у встановленому порядку.

Джерела забруднення атмосферного повітря поділяються на джерела виділення і джерела викидів шкідливих речовин в атмосферу. Джерелами виділення шкідливих речовин є технологічні агрегати, установки, пристрої тощо, що виділяють у процесі експлуатації шкідливі речовини. Наприклад, характерними джерелами виділення шкідливих речовин на підприємствах залізничного транспорту є котлоагрегати, що працюють на усіх видах палива, бітумоплавильні агрегати, електролізні ванни, плавильні казани, печі вулканізації, установки лудіння проводів та інше технологічне устаткування.

Джерела виділення шкідливих речовин у залежності від оснащення спеціальними газовідводними пристроями поділяються на організовані і неорганізовані. Викиди шкідливих речовин у залежності від джерела виділення також поділяються на організовані та неорганізовані.

До організованих джерел виділення відносяться такі джерела, шкідливі речовини від яких надходять у систему чи газохідів воздухопроводів (труба, аераційний ліхтар, вентиляційна шахта тощо), а сама система дозволяє застосовувати для їхнього уловлювання відповідні газоочисні і пилевловлюючі установки.

Неорганізованими джерелами виділення вважаються джерела, шкідливі речовини від яких надходять безпосередньо в атмосферу внаслідок негерметичності технологічного устаткування, кравець трансів-кравців пристроїв і резервуарів. До цієї категорії відносяться палаючі терикони, що порожать відвали тощо.

Джерело викиду шкідливих речовин є спеціальним пристроєм: труба, аераційний ліхтар, вентиляційна шахта й інше устаткування, за допомогою якого шкідливі речовини викидаються в атмосферу.

У звіті про охорону атмосферного повітря приводяться зведення про стаціонарні джерела забруднення, що характеризують кількість уловлених, використаних (утилізованих) і викинутих забруднюючих речовинах, а також ряд інших показників. У звіті не включаються зведення про пересувні джерела забруднення, у тому числі й автотранспорт. Не включаються також зведення про кількість речовин, що відходять з газами і використаних у технологічних процесах виробництва продукції як чи сировину напівфабрикатів, як це передбачено

проектом певної технології. Окремо не враховуються речовини, що утворюються й утилізуються при очищенні газів, що відходять від реакторів при виробництві сажі на заводах технічного вуглецю, очищення газів, що відходять від руднотермічних печей при виробництві жовтого фосфору на фосфорних заводах, очиски газів, що відходять від печей «киплячого шару» при виробництві сірчаної кислоти на хімічних заводах. На підприємствах чорної металургії не враховується окис вуглецю, що міститься в доменному газі, що використовується як технологічне паливо. Не враховуються речовини, уловлені установками і системами «подвійної адсорбції», що використовуються для одержання продукції з газів. З перерахованих випадків утворення і викидів речовин, обліку підлягають тільки забруднюючі речовини, що надходять в атмосферу в результаті неповного уловлювання і потоків газу через негерметичність технологічного устаткування.

Обліку підлягають усі забруднюючі речовини, що містяться в газах, що відходять від стаціонарних джерел забруднення і тих, що існують в аспираційному повітрі. Кількість забруднюючих речовин за звітний період (усього, твердих, газоподібних і рідких і по окремим інгредієнтам) указують на основі інструментальних вимірювань і розрахунків, проведених відповідно до галузевих методик, затвердженими у встановленому порядку.

У звітності приводяться зведення про джерела викидів шкідливих речовин. До нас відноситься спеціальне устаткування (труби, аераційні ліхтарі, вентиляційні шахти тощо) через яке здійснюється викид шкідливих речовин в атмосферу, тобто організовані джерела. Сюди включаються терикони і відвали, що горять (порошать), резервуари, джерела, шкідливі речовини, від який надходять в атмосферне повітря в результаті негерметичності технологічного устаткування, газопроводів та інших неорганізованих джерел.

Статистичний облік в області охорони атмосферного повітря від забруднення ведеться по чотирьох розділах показників.

Перший розділ включає наступні показники:

✓ кількість шкідливих речовин, що надходять в атмосферу від всіх організованих і неорганізованих джерел без очищення, а також тих неуловлених шкідливих речовин, що пройшли через непризначені для їх уловлювання газоочисні і пилевловлюючі установки очищення газу;

✓ кількість шкідливих речовин, що надходять в атмосферу через спеціальні пристрої (труби, вентиляційні установки, аераційні ліхтарі тощо) але не піддаються при цьому очищенню, а також тих шкідливих речовин, що неуловлюються, що пройшли через непризначені для їхнього уловлювання газоочисні і пилевловлюючі установки;

✓ фактична кількість уловлених шкідливих речовин у звітному році, крім речовин, що уловлюються для виробництва продукції, планованої підприємству;

✓ кількість шкідливих речовин, повернутих у чи виробництво використаних для одержання товарного чи продукту реалізованих на сторону;

✓ загальне колоцество шкідливих речовин, у тому числі твердих, газоподібних, рідких і по домішках, що надійшла в атмосферу, як після очищення, так і викинутих без очищення. Правильність визначення цього показника встановлюється різницею відповідних показників.

✓ При відсутності на підприємстві очисних установок у відповідних графах ставиться прочерк. Окремим рядком відбиваються сумарні дані по летучих органічних сполуках (ЛОС), перелік яких приведений у «Інструкції про порядок складання звіту про охорону атмосферного повітря».

В другому розділі «Викиди в атмосферу специфічних забруднюючих речовин, тонн/рік, СПОВ-0844» окремо показуються викиди в атмосферу ряду специфічних забруднюючих речовин. Указуються назва і код відповідного забруднюючого

речовини, викинутої підприємством, а також конкретне значення домішки. Приводяться зведення по всіх специфічних речовинах, що викидаються в атмосферу підприємством відповідно до «Переліку специфічних речовин, дані про викиди які підлягають першочерговому відображенню в звітності в розділе 2». Цей перелік також приводиться в Інструкції.

Третій розділ «Джерела викидів шкідливих речовин в атмосферу» заповнюють усі підприємства незалежно від того, мають вони встановлені нормативи, знаходяться вони на стадії чи розробки робота з них узагалі не проводиться. Роздiягнув включає наступні показники:

- ◆ загальна кількість стаціонарних джерел викидів (включаючи неорганізовані), що розміщені на підприємстві;

- ◆ окремо виділяються зведення про організовані джерела викидів забруднюючих речовин;

- ◆ загальна кількість забруднюючих речовин, що надійшли в атмосферу від усіх джерел вибросов.

У четвертому розділі «Виконання заходів щодо зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферу» відображається виконання підприємством передбачених до завершення в звітному році заходів щодо скорочення кількості забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферу. Сюди входять завдання, установлені державними програмами, постановами державних і місцевих керівних органів, розпорядженнями контролюючих чи організацій самим підприємством. Ці заходи включаються в звіт незалежно від рівня їхнього фактичного виконання. Вказується конкретне найменування промислового підприємства (технологического процесу, лінії, устаткування тощо) на який здійснюються воздухоохоранні заходи, а також код групи, що відповідає категорії заходу, у відповідності з діючим переліком.

Крім цього показується загальна сума витрат по калькуляції на проведення усіх повітреохоронних заходів, по всіх джерелах фінансування. Відбивається фактичне освоєння засобів з початку освоєння заходів, при цьому враховуються витрати з усіх джерел фінансування. Приводиться розрахункове річне скорочення кількості забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферу, що передбачалося досягти при здійсненні даного заходу з планового моменту його впровадження до кінця звітного періоду. Указується кількість забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферу, по фактичним даним, отриманим за результатами здійснення заходу з моменту його фактичного впровадження до кінця звітного періоду.

7.12. Види діяльності, що належать до природоохоронних заходів

Охорона і раціональне використання водних ресурсів

Будівництво у населених пунктах, на новобудовах і діючих підприємствах:

- необхідних споруд для очищення стічних вод, *то* утворюються в промисловості, комунальному господарстві, інших галузях народного господарства;
- дослідних та дослідно-промислових установок, пов'язаних з розробленням методів очищення стічних вод;
- берегових споруд для прийому та очищення з плавзасобів господарсько-побутових стічних вод (в тому числі баластних та льяльних) і сміття для утилізації, складування і очищення;
- систем роздільної каналізації, каналізаційних мереж і споруд на них;

- систем водопостачання з замкнутими циклами з поверненням для потреб технічного водопостачання стічних вод після їх відповідного очищення і оброблення (включаючи оборотні системи гідрозоловидалення і гідровидалення різних шламів);

- оборотних систем виробничого водопостачання, а також систем послідовного і повторного використання води, в тому числі води, що надходить від інших підприємств;

- споруд для збирання, очищення та використання вод поверхневого стоку у системах водопостачання.

Придбання насосного і технологічного обладнання для заміни такого, що використало свої технічні можливості на комунальних каналізаційних системах, установок, обладнання і технічного флоту для збирання нафти, сміття та інших рідких, твердих відходів з суден.

Створення водоохоронних зон з комплексом агротехнічних, лісомеліоративних, гідротехнічних, санітарних та інших заходів, спрямованих на запобігання забрудненню, засміченню та виснаженню водних ресурсів, а також винесення об'єктів забруднення з прибережних смуг.

Будівництво розсіюючих випусків очищених стічних вод та проведення заходів щодо запобігання тепловому забрудненню водойм.

Ліквідаційний тампонаж або переведення на регульований режим роботи самовиливних артезіанських свердловин.

Заходи з охорони підземних вод та ліквідації джерел їх забруднення.

Реконструкція або ліквідація фільтруючих накопичувачів стічних вод з метою відвернення чи припинення забруднення підземних і поверхневих вод.

Розроблення методик, технологій, установок, обладнання, приладів контролю, проведення робіт з очищення водних ресурсів, забруднених пестицидами і агрохімікатами та їх знезараження.

Розроблення, виготовлення та придбання систем, приладів, оснащення спеціального транспорту для здійснення контролю за кількістю та якістю поверхневих, підземних та стічних вод і скидів шкідливих речовин у водні ресурси.

Охорона атмосферного повітря

Будівництво установок, розроблення і виробництво пристроїв для вловлювання і знешкодження шкідливих речовин з газів, що виділяються з технологічних агрегатів і вентиляційного повітря, безпосередньо перед викидом їх в атмосферу.

Будівництво дослідних та дослідно-промислових установок для розроблення методів очищення газів, що відводяться від джерел шкідливих викидів в атмосферу.

Розроблення та виготовлення систем і приладів контролю та оснащення ними стаціонарних джерел викидів шкідливих речовин в атмосферу та пунктів контролю і спостереження за забрудненням атмосферного повітря.

Спорудження і оснащення контрольно-регульовальних пунктів для перевірки і зниження токсичності відпрацьованих газів транспортних засобів.

Створення та впровадження пристроїв для знешкодження та знедимлення відпрацьованих газів двигунів транспортних засобів.

Проведення робіт з інвентаризації джерел забруднення навколишнього природного середовища.

Охорона і раціональне використання земель

Рекультивация порушених земель та використання родючого шару ґрунту під час проведення робіт, пов'язаних із порушенням земель. *Засипка* і виположування ярів, балок з одночасним їх дренаванням. *Заходи*, пов'язані з створенням захисних лісових насаджень на еродованих землях, вздовж водних об'єктів (в тому числі водойм, магістральних каналів, тощо) та полезахисних смуг.

Охорона раціональне використання мінеральних ресурсів

Розроблення технологій і обладнання для вилучення супутніх цінних компонентів з мінеральної сировини, розкривних і вміщуючих порід, відходів виробництва, з уловлюваних продуктів при газо- і водоочищенні та будівництво відповідних установок.

Заходи, пов'язані з селективним видобуванням і зберіганням корисних копалин, розкривних та вміщуючих порід, відходів виробництва, що містять компоненти, які тимчасово не використовуються у народному господарстві, але є потенційно корисними.

Охорона і раціональне використання природних рослинних ресурсів

Спорудження установок для утилізації відходів лісозаготівельної та деревообробної промисловості.

Ліквідація негативних наслідків техногенного впливу на лісові насадження.

Заходи з озеленення міст і сіл. Раціональне використання і зберігання відходів виробництва і побутових відходів

Будівництво споруд, придбання та впровадження установок, обладнання та машин для збору, транспортування, перероблення, знешкодження та складування побутових, сільськогосподарських і промислових відходів виробництва, кубових залишків.

Будівництво установок, виробництв, цехів для одержання сировини або готової продукції з відходів виробництва та побутових відходів.

Будівництво комплексів, спеціалізованих полігонів та інших об'єктів для знешкодження та захоронення непридатних для використання пестицидів, шкідливих і токсичних промислових та інших відходів.

Будівництво цехів утилізації осадів на очисних каналізаційних та водопровідних комплексах.

Будівництво установок знешкодження та утилізації шламів.

Наука, інформація і освіта, підготовка кадрів, екологічна експертиза, організація праці

Розроблення та запровадження державної системи моніторингу навколишнього природного середовища.

Розроблення державних і регіональних екологічних програм.

Наукові дослідження, проектні та проектно-конструкторські розроблення, що охоплюють зазначені у переліку природоохоронні заходи.

Розроблення екологічних стандартів і нормативів.

Проведення науково-технічних конференцій і семінарів, організація виставок, фестивалів та інших заходів щодо пропаганди охорони навколишнього природного середовища, видання поліграфічної продукції з екологічної тематики, створення бібліотек, відеотек, фонотек тощо.

Організація і здійснення робіт з екологічної освіти, підготовки кадрів, підвищення кваліфікації та обміну досвідом роботи працівників природоохоронних органів.

Проведення екологічної експертизи.

Утримання та оснащення природоохоронних організацій обладнанням, спеціальними транспортними засобами, стимулювання працівників спеціально уповноважених державних органів, працівників підприємств, організацій і установ та громадських інспекторів у галузі охорони навколишнього природного середовища та поліпшення умов їх праці.